Darko Suvin

Poslijeratni Zagreb: Cuvier i suhe kosti (1945-1951)

Iz Memoara jednog skojevca, *dio 3.*[01]

To su stare ulice s drugim ljudima, danas iste različite ulice. To su mrtvaci koji mi zbore kroz prozirnost njihovog današnjeg odsustva. To su grižnje zbog onoga što sam učinio ili nisam učinio, ... sjećanje iz djetinjstva prekriveno prašinom na tavanu tuđe kuće.

Pessoa, *Knjiga nespokoja Bernarda Soaresa*

4. POSLIJERATNI ZAGREB 1945-48: Gimnazija, organizacija, literatura

A te kosti, a te kosti
Smejaše se, bog da prosti

Zmaj Jova Jovanović, *Tri hajduka*

Čemu ili za što: Nastavljam ovu memoarsku kroniku travnja 2010, skoro četiri godine nakon prvog dijela skiciranog lipnja 2006, jer sam u međuvremenu bio ne samo zauzet knjigama i člancima na tri kontinenta nego još više blokiran. Kako prići godinama Titove Jugoslavije, kako prijeći na njih? A posebno, kako to učiniti nakon još važećega glupog i podloga *damnatio memoriae*, prebrisavanja jeftinim parolama skoro pedesetak godina proturječnog no bar na početku slavnog i korisnoga razdoblja za sve jugoslavenske narode, koji su tek tada ravnopravno ušli u porodicu narodâ?

Za svoje penzionersko doba bio sam ostavio šire čitanje helenskih i rimskih klasika, te sam 2008. čitao sabrana djela Tacita, možda najvećeg rimskog komentatora povijesti. U *Životu Agricole* nalazim na njegovu karakterističnu gorčinu intelektualca i političara koji se, izbjegnuvši srećom progone jer je službovao van Rima, sjeća boljih vremena Republike. Navest ću izabrane montirane i ponešto skraćene pasuse s početka tog djelca koji su me pogodili, dakle kazuju mi nešto važnoga ovdje i sada.

Tužeći se na nehaj i odbojnost (mržnju) prema onome što je ispravno/pravedno (*ignorantiam recti et invidiam*), Tacit se utiče boljim vremena predaka (*priores*) kada je ne samo bilo lakše vršiti nego i slaviti vrsna djela:

> Tada su svi najbolji umovi bili privedeni slavljenju kreposti, ne zbog strančarenja ili lične ambicije nego da bi postigli čistu savjest. A sada dok prilazim pripovijedanju života jednog preminuloga, ja sam prisiljen da tražim dobrohotnost čitaoca, kakvu ne bih morao tražiti da sam tužilac: o divljih li i kreposti protivnih vremena!

I konačno, zgražajući se na vremena okrutnih vladara poput Nerona, Kaligule i Domicijana – pod kojim je njegov tast Agricola živio i od kojeg je vjerovatno bio otrovan – Tacit bilježi kako se nisu progonile samo osobe nego i njihovi spisi, koji su javno spaljivani (ne osjećajmo se superiornima, dogodilo se i u 20. vijeku i događa se još uvijek):

> Čini se da su vjerovali kako će tom vatrom ukinuti glas rimskog naroda, slobodu senata i savjest ljudskog roda, a usto su izagnali ljubitelje znanja i svih dobrih umijeća, e da se ni-

01 Dio 2, odnosno sekcija 3, 1941-45., koji zahtijeva mnogo citata na talijanskome i vremena koje sad nemam, bit će, nadam se, napisan naknadno, za knjigu ovih *Memoara* u izdanju *Biblioteke Gordogan*.

gdje ne bi naišlo na što poštenoga.[....] Da nam je bilo moguće zajedno s glasom ušutkati i sjećanje, izgubili bismo uza glas i pamćenje.

Eto, uglavnom se zato upuštam u ova sjećanja: da sjećanje oživi pamćenje, prvo moje a onda čitalaca; da se bar djelomično prekine šutnja. Valjda ima i intimnijih, možda i egoističnijih, primjesa u toj namjeri – kao, recimo, samoopravdavanje – ali sumnjam da bi me one bile natjerale na ovakav rad na pamćenju, *Gedächtnisarbeit* (da variram Freuda o snu).

A pamćenje, to su stari Heleni znali, jest majka svih umjetnosti i umijeća: Mnemosyne je Majka Muza.

* * *

Ljeta 1948. napisao sam svoju prvu partijsku biografiju, koja je usto bila autokarakteristika, stalni i učestali književni oblik u Titovom komunizmu. Imam čistopis i tipkani prijepis, na čijoj je poleđini žig Sveučilišnog komiteta KPJ[02] Zagreb, jer mu je valjda predan prilikom mog upisa na fakultet i povezivanja u tamošnju partijsku organizaciju na Tehnici (Tehničkom fakultetu). Datuma nema, no napisana je u lipnju 1948.: *terminus a quo* je spomen datuma 7. lipnja, a *ad quem* objavljivanje Rezolucije Informbiroa[03], otkada su sve takve biografije obavezno sadržale rečenicu kao "Po Rezoluciji Informbiroa, svrstao sam se uz našu Partiju (ili CK, ili rukovodstvo)" – koje ovdje nema. Citiram ovdje samo veći dio prvog paragrafa:

"Suvin Darko, rođen 19. VII. 1930 u intelektualnoj – liječničkoj – sitnoburžujskoj porodici u Zagrebu. Pučku školu i I razred gimnazije pohađao sam u Zagrebu; početkom rata moja porodica otišla je u Dalmaciju zbog toga što mi je otac trebao biti mobiliziran u domobrane, te zbog jevrejskog porijekla. U Dalmaciji bili smo po fašističkom okupatoru internirani u mjestu Korčula do sloma Italije. U to vrijeme ja sam učio privatno i polagao II i III razred gimnazije u Splitu. Roditelji su ilegalno sarađivali u NOP[04] slanjem pošiljka, novca i lijekova, prenašanjem vijesti. Ja sam bio dječak-antifašista; NOB sam brzo shvatio uplivom roditelja i vlastitim zapažanjima. Slomom Italije moj otac odlazi u partizane i NOV kao liječnik, na Biokovo, Hvar, i zatim u Bosnu, gdje prolazi VI i VII ofenzivu; sada je major J.A. i član-kandidat KPJ. Nadiranjem Nijemaca NOP evakuira otoke; tako budemo majka i ja prebačeni u Bari – J. Italija, gdje smo ostali do 1945. Tamo sam pohađao školu, i položio IV i V razred. U toku rata oduševljavao sam se pobjedama Crvene Armije i borbom naših naroda, a vidio sam oko sebe bijedu u Italiji i ratne apetite zapadnih saveznika. U školi sam mnogo diskutirao s mojim saučenicima-Talijanima, nastojeći da im dokažem pravednost naših težnji. Potpuno sam međutim shvatio perspektive budućnosti tek povratkom u FNRJ, kada sam se bacio na marksističko-lenjinističku političku, ekonomsku i filozofsku literaturu. Tada su moje apstraktno-socijalističko-ljevičarske težnje dobile jasan cilj i smjer."

Na drugom se mjestu nadam progovoriti o partijskom leksiku, koji je bio jasno zacrtan i ograničen ali mu je samo jedan pol bila kasnije slavna *langue de bois* (drvenost jezika), dok je na drugome bilo mnogo naivnosti i spontanosti. A bilo je i ponešto friziranja i šminkanja, kao danas za nastup na TV. To bi teoretski moglo ići od potpunih falsifikata, u kakve se ja nikad ne bih upustio, do *putting your best foot forward*, nategnuvši ponešto interpretaciju događaja. U mom slučaju jedva da je bilo laži, ali ponešto djelomičnih tj. nepotpunih istina. Prvo, mi smo prebjegli u Korčulu tek studenog 1941. Drugo, točno je da su mi otac i majka tamo surađivali s NOP-om, bar su mi tako poslije 1945. govorili jer je prije sve bilo tajno, ali u kom opsegu ne znam, rekao bih da je ono o slanju lijekova kao i o jakim antifašističkim simpatijama točno. Bilo je jasno da su se "partizani" jedini borili protiv Nijemaca i Talijana, s okupirane Korčule se u proljeće 1943. moglo vidjeti kako su crnokošuljaši zapalili skoro čitav Pelješac kao odmazdu za neke partizanske akcije, a vojska je i u Korčuli uzimala taoce za eventualno strijeljanje. Što je NOB bilo je prilično tajanstveno, oko nas se tajno slušao uglavnom Radio London koji o tome nije govorio. Nešto se razjasnilo nakon oslobođenja Korčule kad su partizani preuzeli vlast, njihov komandant na Korčuli bio je neki Gatto, rekoše mi. Držali su se mitinzi, nosili plakati sa tušem risanim slikama četiri-pet nepoznatih muškaraca srednje dobi, uključivši nasmijanog – tada već strijeljanog – Rade Končara, a u jevrejskoj se koloniji šaputalo da je neki vođa "naš" (dakle Moša Pijade). Odlazak mog oca u partizane krajem rujna desio se vrlo jednostavno: sve su liječnike vojne dobi oni mobilizirali, u njegovom slučaju bez protivljenja.

Točno je da sam bio ogorčen društvenom nepravdom, i u svom razredu Kraljevske gimnazije *Horacije* (slavni Regio ginnasio *Quinto Orazio Flacco*, zbog kojeg sam u Bariju još uvijek dobrodošao) žustro diskutirao s mladim bareškim katolicima o pravdi NOP-a; jedan mi je od njih sarkastično predložio da podijelim svoj kaput s njime (kao Sveti Martin valjda) a ja sam objašnjavao da se ne radi o tome nego da svi valja da imaju dosta. Bijeda u Italiji bila je realna kao u cijeloj razrušenoj Evropi – no Ba-

02 KP = Komunistička partija, KPJ = isto Jugoslavije, KPH = isto Hrvatske, izgovaraj KaPe, KaPeJot, KaPeHa; pisalo se na početku službeno s točkama iza svakog slova, kao i: U.S.A.O.H. = Ujedinjeni Savez Antifašističke Omladine Hrvatske, kao federalni dio U.S.A.O.J-a; ubrzo se ime mijenja u N.O. = Narodna Omladina (H. ili J.). **03** Kominform, također popularno Informbiro, kratko IB (čitaj ibé) = kratica za eufemizam "Informacioni biro nekih komunističkih partija", osnovan krajem 1947. uz entuzijastičku podršku KPJ, no koji se razvio u produženu ruku Staljinovu za kontrolu nad ostalim KP Evrope; informbiroovci ili ibeovci = jugoslavenski komunisti koji su pristali uz Rezoluciju Informbiroa 1948. protiv Titovog rukovodstva KPJ, silno su proganjani, i ukoliko se nisu odrekli te Rezolucije svi pohapšeni **04** NOB, NOP = Narodno-oslobodilačka borba, pokret, ustanak naroda Jugoslavije protiv fašističkih okupatora, rukovođen po KPJ na čelu s Titom; NOV = Narodno-oslobodilačka vojska

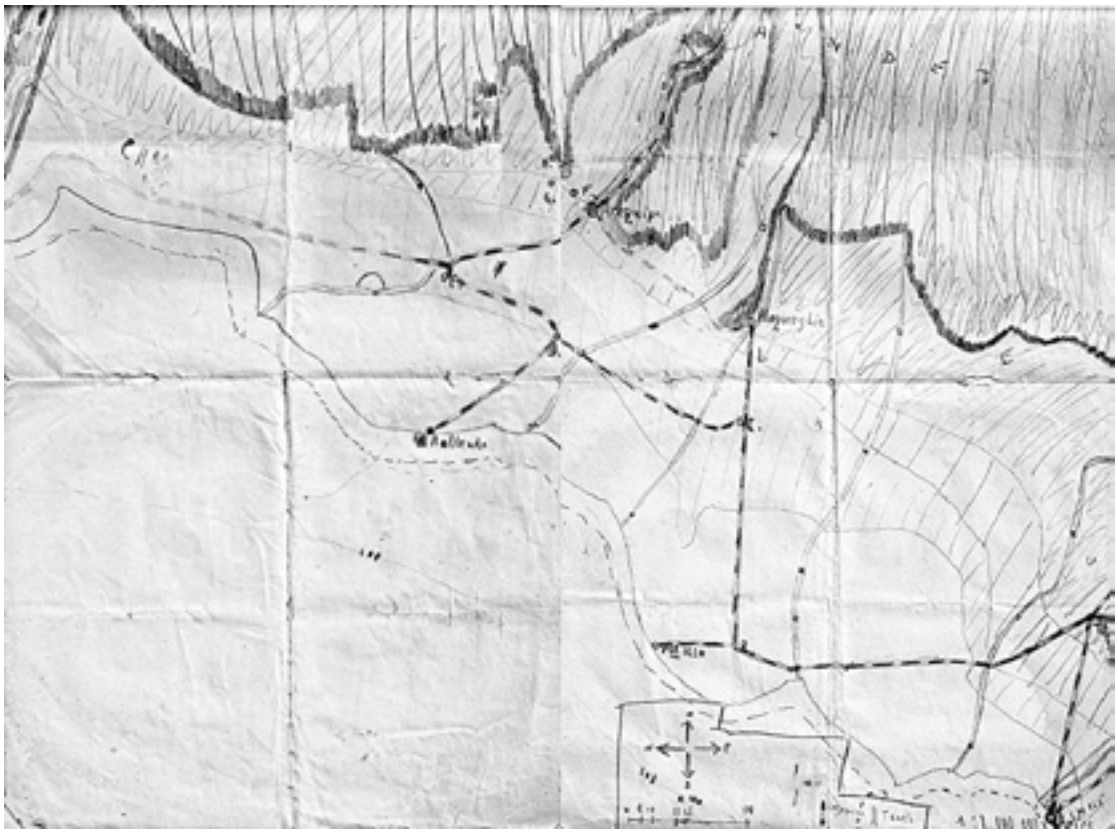

Ove su dvije rukom nacrtane karte za teren imaginarnog kopnenog rata Čilea i Perua naknadno pronađene, a spadaju u prvi dio ovih *Memoara*, objavljen u *Gordoganu* br. 15-18 (2008-2009), str. 39. Šrafirana područja su brda (kuda tenkovi ne mogu), usto su dodane željezničke pruge i ceste.

ri je bio lijep, pošteđeni grad gdje nam je, nakon početnih teškoća, dobro išlo jer se mama zaposlila kao prevodilac i sekretarica u Savezničkoj komisiji za kontrolu, tj. u vrhovnoj vlasti, te smo dobivali i vojne racije (ukusno faširano meso *spam*, čak ananas, pokatkad i čokoladu). Isto su tako bili realni apetiti zapadnih saveznika – samo što do 1948. nismo znali za one simetrične SSSR-a. Također je točno da sam pomno pratio napredovanje Crvene armije, čak sam se s prijateljem Milom, sinom advokata Vesela, bio na Korčuli okladio da će do početka 1943. ona stići na njemačku granicu, i morao sam mu nevoljko predati neke vrijedne igračke – a zaboravio sam staviti u partijsku biografiju da sam, koliko je bilo moguće, pratio i naše partizane, tako sam ožujka 1945. zapisao "Oslobađanje Like i Banije"; no isto sam tako pratio i zapadne saveznike, u čiju smo zonu južne Italije bili prešli kako mama i ja, tako i partizanska baza za vezu. (To je bilo vrijeme kad su deseci hiljada neboraca evakuirani s dalmatinskih otoka, te je velika većina otišla u slavni britanski prihvatni logor na Sinaju.) Mama nas je prijavila u evidenciju baze, i povremeno odlazila tamo da se raspita ima li vijesti od tate, no uvrijedio ju je jedan oficir savjetom da se drži "vaših ljudi", tj. jevrejske grupe koja je trabakulom evakuirana s Korčule početkom listopada, a koja inače nije bila nikako organizirana nego se raspršila kud koji. Ja u bazi nikad bio nisam, no pomoću nje vratili smo se opet brodom u Split, "Demokratska Federativna Jugoslavija", jeseni 1945.

Mada o razdoblju 1941-45. mogu pokušati da pišem tek kad svršim memoare do 1960-ih, evo kratkog pregleda mog čitanja u Bariju po džepnom notesiću za prvih 8 mjeseci g. 1945, pošto će se na nj nadovezati pregled moje lektire nakon 1945. Prvenstveno sam čitao *comics*: *Popeye*, *Li'l Abner*, *Blondie*, *Terry*, *Dick Tracy* (ovaj zadnji bio je nasilan i grubi detektiv, te mi se nije mnogo sviđao), koje sam pomno izrezivao iz nedjeljnog izdanja *Stars and Stripes*, novina U.S. armije u Italiji. Zatim nalazim telegrafske i sasvim nepotpune bilješke o čitanju: časopisi *Time*, *Newsweek*, *New York Times Weekly*, *Saturday Evening Post*, *Yank*, *Startime*, *Parade*; za školu, odlomke *Eneide* na latinskom i Manzonijevih *Promessi sposi*, oboje su mi se prilično zamjerili jer ih je valjalo bubati napamet; zatim *Jane Eyre*, religiozni kič *The Robe*, a sa sobom sam ponio u Jugoslaviju M. K. Rawlings *Il cucciolo* (kasnije dobri film po originalnom *The Yearling*) i masovno proizvođene *pocket books* (džepne knjižice) za US armiju Max Brandov *Destry Rides Again*, Saroyanov *My Name Is Aram*, *Damon Runyon Favorites* (po čemu kasniji film *Guys and Dolls*), te lakše zaboravljive Nordhoff-Hall *Mutiny on the Bounty* (također kasniji film, čak više njih), *The Steinbeck Pocket Book*, i dva humoristička romančića. Filmove sam gutao što više to bolje – nepotpuna tadašnja lista: *So proudly we hail*, *Spie dell'aria*, *There's magic in the music*, *Mr and mrs Smith*, *The Man in her life* (s Lorettom Young), *Apparizione*, *Il conte di Montecristo*, *Sea tiger*, *Gli angeli del mare*, *Rondini senza nido* (Shirley Temple), *In cerca di felicità*. To mi je ostalo za stalno, od Kinoteke *Jadran* na uglu Frankopanske do kinoteka u Parizu, Londonu, USA i Tokiju, možda nešto izbirljivije. A nastavio sam i pohađa-

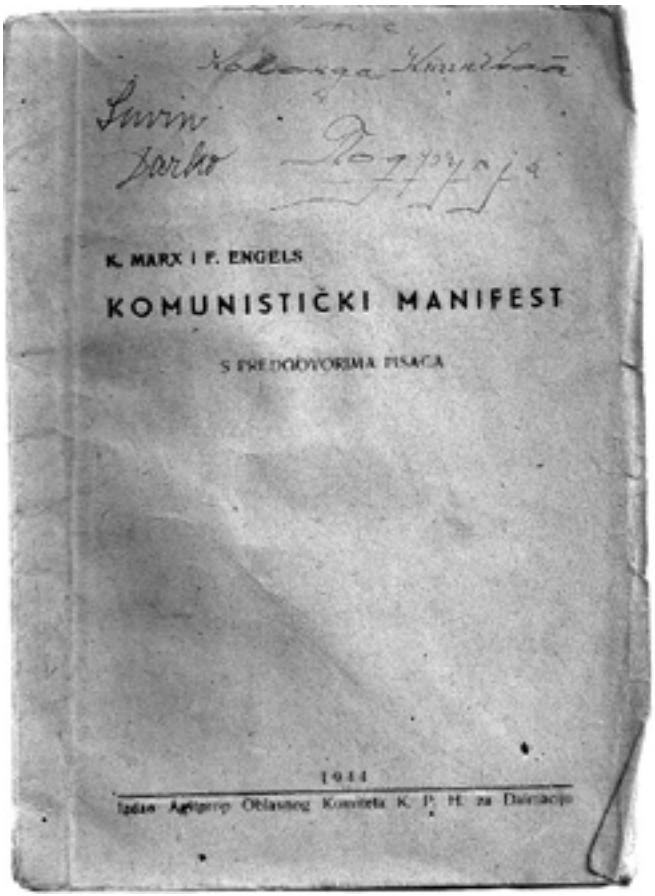

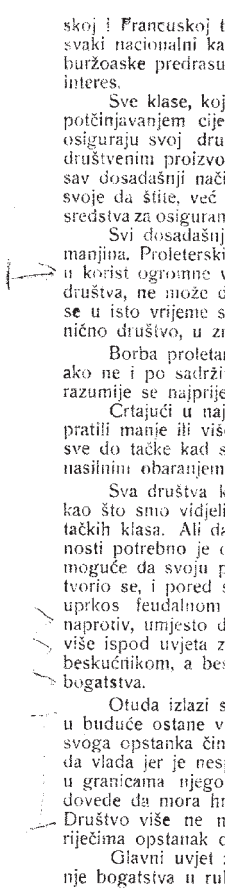

skoj i Francuskoj tako u Americi i Njemačkoj, oduzeli su m
svaki nacionalni karakter, za njega su zakoni moral, religija sam
buržoaske predrasude od kojih svaka skriva po koji buržoask
interes.

Sve klase, koje su do sad na vlast dolazile, težile su d
potčinjavanjem cijeloga društva svojim uslovima obogaćivanj
osiguraju svoj društveni položaj. Proleteri mogu da zavladaj
društvenim proizvodnim snagama samo ako budu ukinuli svoj
sav dosadašnji način apropriacije (prisvajanje). Oni nemaju ništ
svoje da štite, već naprotiv imaju da razruše sva dosadašnj
sredstva za osiguranje privatnog obogaćivanja i privatnog osiguranj

Svi dosadašnji pokreti bili su pokreti manjina ili u koris
manjina. Proleterski pokret je samostalan pokret ogromne većin
u korist ogromne većine. Proletarijat, taj najniži sloj današnje
društva, ne može da se podigne, ne može da se ispravi a d
se u isto vrijeme svi viši slojevi, slojevi iz kojih se sastoji zva
nično društvo, u zrak ne raspršte.

Borba proletarijata protiv buržoazije u početku je po oblik
ako ne i po sadržini, nacionalna. Proletarijat svake zemlje, mor
razumije se najprije biti gotov sa svojom domaćom buržoazijom

Crtajući u najopćijim fazama razvitak proletarijata, mi sm
pratili manje ili više prikriven građanski rat u današnjem društv
sve do tačke kad se taj rat pretvara u javnu revoluciju i ka
nasilnim obaranjem buržoazije, proletarijat na vlast dolazi.

Sva društva koja su do danas postojala osnivala su s
kao što smo vidjeli, na suprotnosti između ugnjetenih i ugnje
tačkih klasa. Ali da bi se jedna klasa mogla da drži u potčinje
nosti potrebno je da joj se osiguraju uvjeti u kojima bi joj bil
moguće da svoju potčinjenost snosi. Srednjevjekovni kmet pre
tvorio se, i pored svog kmetstva, u člana komune, a građani
uprkos feudalnom apsolutizmu, u buržuja. Moderni prolete
naprotiv, umjesto da se podiže s napretkom industrije, pada sv
više ispod uvjeta za opstanak svoje vlastite klase. Radnik posta
beskućnikom, a beskućništvo se razvija i od stanovništva i o
bogatstva.

Otuda izlazi sve jasnije da je buržoazija nesposobna da
u buduće ostane vladajućom društvenom klasom i da od uvje
svoga opstanka čini zakon za cijelo društvo. Ona je nesposobn
da vlada jer je nesposobna da svome robu omogući opstana
u granicama njegovog ropstva, jer je prinuđena da ga do
dovede da mora hraniti ga umjesto da na njegov račun ži
Društvo više ne može da živi pod njezinom vlašću, drugi
riječima opstanak društva je nepomirljiv s njezinim opstanko

Glavni uvjet za postanak buržoaske klase jest nagomilav
nje bogatstva u ruke pojedinaca, stvaranje i umnožavanje ka

Omot i sudbonosna stranica *Komunističkog manifesta*; izgled kao 1945.

njem predstava u slavnom teatru Petruzzelli, gdje se u impresivnom *Seviljskom brijaču*, s arijama koje su se fino pamtile, Don Basilio prijetio stravično produženim kažiprstom.

* * *

Ne mogu zaobići konfesionalni književni žanr *"Kako sam postao X", podvrsta "komunist"*. Ovdje izdvajam dva događaja, živa u mom pamćenju.

Prvo je u mene udario grom. Zbilo se to, jedan od najdubljih dojmova moje egzistencije, na narodnom zboru održanom kraj sela Žrnova, prvoga iza Korčule, u koji smo bili evakuirani jer se očekivalo njemačko bombardiranje grada. Miting je bio odlično organiziran, kao i recimo podjela hrane onih tjedana nama izbjeglicama (nikad nisam jeo nešto tako slasnoga kao bravetinu sa blitvom, možda i zbog gladi). No u pamet mi se usjekao kraj kad je cijelo okupljeno mnoštvo, seljaci, partizani i izbjegli građani, zapjevalo himnu *Hej Slaveni*. Najbliža formulacija koju mogu za to naći je stih Majakovskoga "pričestiti se osjećajem klase" – to je bio sakralni ili oceanski osjećaj pripadnosti nečemu važnom i uzvišenome. Možete mi reći da je tekst ponešto melodramski, ali kad smo ga svi zajedno zapjevali desio se neki električni kratki spoj koji se ne zaboravlja dok je života. Sve moje priče o plebejskom horizontu u dramaturgiji i drugdje, a također o začudnosti kao drugačijem viđenju i osjećaju svijeta, potječu odanle.

Drugo mi je tata krajem 1945. dao svoj primjerak *Komunističkog manifesta*, što ga je preveo Milorad Popović 1921. a štampao 1944. agitprop oblasnog komiteta K.P.H. za Dalmaciju, te ga je tata dobio preko Komande Kninskog Područja (tako piše na omotu, ja primjerak i danas imam).

Čitajući ga s odobravanjem i divljenjem – nakon trećine pa i više stoljeća napisao sam dva eseja o tom spisu, a osim toga preveo Brechtovu heksametarsku verziju prvog dijela na engleski – naišao sam na rečenicu gdje je Marx, nakon nabrajanja stringentnih razloga za oslobođenje proletera, zaključio: "Proletarijat, taj najniži sloj današnjeg društva, ne može da se podigne, ne može da se ispravi a da se u isto vrijeme svi viši slojevi, slojevi iz kojih se sastoji zvanično društvo, u zrak ne raspršte". Tu sam zastao i u sebi viknuo "heureka", nađoh ga. Ako je pjesma narodnog zbora bila grom, ovo je sijevnulo kao munja. Osvijetlilo je pejsaž u kome ljevičarski osjećaj za pravdu i dostojanstvo odmah i svima nužno uvire u korjenitu promjenu svijeta. Ta mi je slika nekog gorostasa koji leži ponižen i porobljen (kasnije sam to našao kod

Gullivera među Liliputancima), i po zakonima fizike ne može se dići a da ne sruši cijelu zgradu postojećeg društva, ostala u skraćenom ali vjernom obliku u pameti sve do danas. Kad sam se kao student anglistike oduševljavao svekolikim Miltonom, našao sam tu sliku opet u njegovom spjevu *Samson Agonistes*. Da se poslužim drugom Marxovom metaforom, podzemna je lava provalila – u meni, kao mikrokozmu cjeline oko mene.

Uz neke sam druge pasuse, tako o radnicima koji su siromašni i nemaju nacije napisao "Zast[arjelo]". A dosta sam drugih potcrtao, kao na primjer u kritici utopističkih sistema: "I ma da su tvorci ovih sistema bili revolucioneri u mnogom pogledu, njihovi su učenici uvijek reakcionarne sekte" (nemam pojma što sam pri tom mislio ali danas mi se čini značajnime). No rečenica o divu koji dižući se ruši zgradu jedina je koju sam potcrtao osobitom valovitom crtom. A koju godinu kasnije, ona je okrunjena Marxovom 11. *Tezom o Feuerbachu:* misao treba izmijeniti svijet. Još nešto kasnije, kad sam pročitao i Rilkeov *Arhaični torzo Apolona*, potvrdio mi je to njegov zaključak: "Ändere dein Leben!" (Izmijeni svoj život). Jer, očigledno, kako bih ga izmijenio sâm, bez kolektivne organizacije?

Dakako da to, retrospektivno, nije cijela priča. Valjalo bi naširoko razglobiti faktore koji dovode do "postati komunist" (mislim na one prave i iskrene, a ne karijeriste). Moj je utisak da to čine ljudi iz dviju velikih klasnih grupacija: prvo, iz siromašnih klasa – radničke, seljačke, niže obrtničke i (ponekad) sitnoburžoaske; i drugo, otpadnici, manje brojni ali značajni, iz više srednje ili čak vladajuće klase, koji su zbog posebnih prilika iskusili poniženja i/ili egzistencijalnu ugroženost kao i prva grupa – što po meni objašnjava natprosječni postotak evropskih Jevreja. Intelektualne simpatije i uvjerenja nisu dovoljni. U mom slučaju i onome mojih roditelja radilo se o ljudima iz *upwardly mobile*[05] srednje građanske klase, s vrhunskim tada mogućim obrazovanjem, koji su bili naglo bačeni među obespravljene, egzistencijalno proletarizirani i pod Damoklovim mačem fizičkog poništenja. Razlog opredjeljenja za komunizam dakle ne mora biti strogo klasni nego može biti svako duboko ili trajno poniženje (tako i etničko, spolno itd.) bez drugog izlaza. Da ga se razumije, Marxu i Lenjinu, koji su i sami iz druge grupe, treba dodati ponešto Dostojevskoga (bez njegove frenetičke renegatske mržnje na ljevicu). Tome ću se vratiti kad dođem do 1948, a valjda i kasnije.

* * *

Moj notesić s kalendarom u Bariju bio je neke vrsti superlakonskog dnevnika, do 6 riječi našvrljanih na dan. Po njemu vidim da sam imao zadnje školske ispite V razreda u prvom tjednu srpnja, a od 31. VII nadalje spremali smo se za povratak, koji se zbio tek 15. IX: "otišli oko 1/2 3", a 16. IX: "došli u Split". Bili smo dakle u Bariju od 3. XI 1943. nepune dvije godine, svega 683 dana.

U Splitu nas je dočekao su-internirac iz Korčule Ivo Borošić. Dva dana smo stanovali u pensionu *Zlatni fazan*, no onda smo bili abkomandirani u prihvatni logor u Trogiru, dolazio je neki komesar, valjda iz OZN-e[06], koji je sa mnom igrao šah, da ispituje mamu – po njenom kazivanju "zašto se tako kasno vraća?" Na to je bilo lako odgovoriti mojim svjedodžbama, a da su točnije znali za koga je mama radila, bilo bi mnogo teže. U dnevniku piše tri dana za redom "mama užasno nervozna" – sasvim neuobičajeno. Tata nam je od 1944, čim je to bilo moguće, iz partizana zdušno pisao u Bari, preko veze NOV sa tamošnjom bazom, željno nas očekivao, i posebno meni predočavao kakve lijepe mogućnosti mi pucaju u novom životu: "sada smo opet ljudi koje se cijeni po socialnoj vrijednosti i njihovom radu, a ne po nekakvim ludim rasnim predrasudama" (pismo od 17. II 1945. iz Vojne bolnice u Drnišu, gdje su u poređenju s godinu i pol partizanskog skitanja po brdima "sve udobnosti civiliziranog života"). G. 1945. bio je referent saniteta grada Splita ali je upravo premješten u Zagreb, a mama mu je gadno zamjerila da nas nije dočekao, i držim da se ta pukotina nije nikada sasvim zatvorila. Valjda i ja takav stav imam od nje: ne zanimaju me, te brzo zaboravljam, brbljanja i gadarije, ali ako me netko do kog sam držao duboko rani, to se ne zaboravlja.

Nakon tri dana otiđosmo iz Trogira trabakulom za Bakar, pruga valjda još nije radila, zapis "2 noći na kuferima", a 24. IX: "1/2 12 - 1/2 6 vagoni". U Zagrebu su nas 25. rujna dočekali tata, mamina prijateljica Beba Lenski, kćer "starog Reina" koji se ubio 1941, i njen sin, moj predratni prijatelj Branko, s kojim sam 1942-43. revno izmjenjivao dopisnice sa Korčule, a sad sam nastavio igrati ping-pong jer se uselismo u prizemni "šoferski" stan njihove vile na Gvozdu 23; igrao sam slabo, a Branko je bio dvije godine stariji i mnogo viši. U stanu na drugom katu vile bili su gospođa Rein, Beba i Branko (mnogo kasnije ću tamo posjetiti Belu i Frica Krležu). Na prvom katu, iznad nas, stan koji su ustaše bili rekvirirali i dali madžarskom "veleposlaniku" dobio je ministar zdravlja FR Hrvatske, lijevi haesesovac Koharević, čija me je zgodna, nažalost 2-3 godine starija kćerka (između dečka s 15 i djevojke sa 17-18 godina puca neprohodna provalija) žustro poučavala o sedam neprijateljskih ofenziva posudivši mi knjigu o povijesti NOB-a.

Na poleđini moje svjedodžbe V. razreda iz Barija stoji pečat "Upisan u VIb razred Drž. IV muške r. gimnazije... dne 15. listopada 1945."; đačku iskaznicu "Federalne države Hrvatske" u "Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji" potpisao mi je direktor Petar Ljubić, a stupanje u U.S.A.O.H, I Rajon Zagreb, nosi datum 25. XI. Morao sam polagati neki diferencijalni ispit da se prizna-

05 "pokretna prema gore", tj. koja se uzdiže u društvu **06** Ozna = Odjeljenje za zaštitu naroda, partizanska kontra-obavještajna služba, kasnije je prerasla u UDB-u = Upravu državne bezbjednosti. Narodna rimovanja: "Ozna, svašta dozna"; "Udba, tvoja sudba".

Đačka iskaznica 1945-46.

ju moje svjedodžbe 4. i 5. razreda, o čemu imam poziv na dopisnici IV muške realne gimnazije od 27. XI, ali nije mogla biti velika stvar, svakako je brzo riješena. S malim zakašnjenjem, stupih dakle u 6b razred, na mom starom mjestu u Ulici Kršnjavoga uz sada Rooseveltov trg, kuda sam svaki dan pješačio preko Tuškanca, Dežmanove i Frankopanske, eventualno se švercajući u pozadini tramvaja jednu stanicu od Ilice do Obrtne škole. Tu su me krajem 1945. kao sina oficira JA zapitali bih li stupio u još uvijek (i sve do Informbiroa) konspirativni Savez komunističke omladine Jugoslavije, ja sam prihvatio, i službeno postao član 22. II 1946. Odrednice mog života 1946-48. bile su škola, moja čitanja, te rad u SKOJ-u i Narodnoj omladini, uključivši radne akcije svakog ljeta.

Pri opisu tih srednjoškolskih godina osjećam se donekle kao Cuvier koji je rekonstruirao mastodonta iz pet preostalih kostiju, samo što su moje kosti mnogo suše i dosadnije jer su popisi i zapisi sa sastanaka, bog da prosti. No mastodont je ovaj možda prethistorijski ali svakako nepoznat.

* * *

Sastav razreda od 40 članova kakav je došao do mature 1948. mogu rekonstruirati imenicima sastavljenima za proslavu 30. i 35. godišnjice mature 8 b, koji daju za svakoga tvrtku zaposlenja s prebivalištem – vidi slike gore. Imenici ne odgovaraju sastavu 6. i 7. razreda, tako je otpao podeblji Krznarić kojeg smo zvali Kuglica ili Molekula, a aktiv Narodne omladine je s njime muku mučio jer je dobivao dvojke i kvario nam razredni prosjek pa smo ga morali posebno instruirati. Također je nešto kasnije u 6. razredu pridošao – a prije 8. opet otišao – novi đak Lastavica, mislim da je bio sin nekoga tko je bivao u inostranstvu (diplomat? vojni ataše? povratnik?), u svakom slučaju bistar dečko koji je dobro znao engleski. U 6b još , za razliku od maturalnog popisa, nalazim na mojim proračunima srednjih ocjena imena Cegur, Desnica, Gerenčer, Karlić, Krajčić, Kvaternik, Mačešić zvan Mačak, Pehnec, Petrić, Severinac, Solar, i svadljivog Škaricu: većinom slabi đaci koji su u kasnijim razredima otpali, a što su rukovodioci N.O. žustro zagovarali ("nek idu u šegrte"). Izuzetak bi tu bio Tijardović, vrlo promućuran, ali dosta komotan sin intendanta HNK-a, koji je oscilirao od vrlo dobrih do pokojeg nedovoljnog i u 1948. odustao od polaganja mature kod nas. Zvali smo jedan drugoga striktno po prezimenu; Voženilek je bio božji volek, Igaly Iglić, Lončarić Lonac – svi nazivi dvosložni troheji, daktili (trosložni) eventualno ako bi se dodao koji porugljivi sufiks. Gledajući imena s maturalnog popisa danas, nalazim oko pola tuceta Srba; dva Jevreja, ja i Deko Grossman; velikoglavog i solidnog Cvitaša sa blago njemačkim akcentom (što mu nitko nije zamjerao) kao i Neuholda iz Karlovca bez ikakvog akcenta, izgovaraj Najhold; jednog umiljatog učenika vođenog kao Savić no koji je bio očigledno *dépaysé*, u 7. razredu pisao se Szavits, a za maturu je reintegrirao puno ime Szavits-Nossan, nama dosta smiješno; te još nekoliciinu za koje u ondašnjem post-KuK, post-kraljevinskom i post-partizanskom *mixu* Hrvatske ne mogu pogoditi etničkog porijekla ili pripadnosti – deklarirana se nacionalna pripadnost doduše u svim popisima striktno registrirala, no na to se (bar na meni pristupačnoj razini) nitko nije osvrtao. Lična su imena sva bila normalna hrvatsko-srpska osim Savić Olivera, Valčić Leandra i Pecrik Amona. Privatno – van aktiva SKOJ-a te razrednih aktivnosti – ponekad sam se pohađao s Dekom jer su nam se roditelji znali, Tijardovićem, a kasnije Rabarom i Mirićem, no pravih prijatelja nisam imao (a još manje prijateljica) prije fakulteta. Svi smo stanovali u centru: Rabar u maloj kućici Ilice tik do Britanskoga, okomito ispod mene; Mirić, rođen u Sušaku, u podstanarskoj sobi u Gundulićevoj, Tijardović visoko na uglu Preobraženske i Ilice, a Deko Grossman s roditeljima i polubratom Vladom Stoparom u Jurišićevoj između Palmotićeve i Draškovićeve.

U SKOJ-evski aktiv razreda uz mene spadali su Barin, Braus, Igaly, Mirić, Neuhold, Rabar, Tijardović i (kasnije) sva tri Jovanovića. Sve su takve grupe bile službeno – po Staljinovom pale-

Lektira I (kraj 1945-47):

Ponajprije o "neprekidnom basu" (*ground bass)* koji me od malih nogu do danas prati, prosvjetljuje, tumači mi i uljepšava život--o lektiri (zbog takvog upliva, dajem ju svugdje prije ostalih sjećanja na dotičnu godine). Na sreću sam negdje, valjda i opet u ranijoj lektiri, bio sreo popisivanje pročitanih knjiga i to sam zdušno prihvatio za sebe. A kako valja koncipirati bilo što napisanoga, naučio sam tih godina u jednom dokumentarcu o Gorkome, gdje je snimljen kako piše na velikom arku povukavši vertikalu negdje oko prve četvrtine lista, tako da se pisalo nadesno a lijevo je bio prostor za umetke. Ne znam kada sam počeo popis, sačuvao se od 9. V 1947. do 18. IX 1954. koji ću u nastavku ovih *Memoara* nekako sabrati i ukratko komentirati. Knjige su sve zbilja pročitane. Nažalost, liste viđenih filmova i predstava, kojih je bilo mnogo, nisam vodio - bio sam, i ostao, pravi vjernik knjige (te sam 1966, na Kongresu PEN-a u New Yorku, s mnogo rezerve slušao govor McLuhana o kraju Gutenbergove ere).

Neki podaci izviru međutim iz knjiga koje sam još sačuvao, a prvih godina pomno ovijao u čvrsti bijeli papir, s punim naslovom i godinom. Beletrističke knjige, sigurno znatno brojnije od ne-beletristike, nisam sačuvao; ili su uopće bile posuđene, ili sam ih poklonio pred koju godinu Slavistici na Sveučilištu Rim I. Ali znam da sam 1945-47. čitao mnogo, a knjige su bile jeftine: povijesne romane poput *Grofa Monte Crista*, Dumasovih *Tri mušketira,* Sienkiewicza koji je bio sav preveden na hrvatski (valjda po liniji katoličkih simpatija) dakle *Quo vadis?,* patriotske tomove *Ognjem i mačem* i *Gospodin Wolodiowski*, i fini pustolovni roman, s djecom protagonistima, *Kroz pustinju i prašumu*; zatim sve u nas prevedene utopije, od 16. stoljeća nadalje, a također nove prevode engleskih i francuskih realista, i masu H.G. Wellsa, uključujući pomno proučenu *Povijest svijeta* i realističke romane, *Povijest čovječanstva* Hendrika Van Loona (od kojeg sam zauvijek zapamtio pitanje Schubertovo kad mu je netko trebao biti predstavljen, "Kann er was?"--"Znade/Umije li on što?"), *Put nove Jugoslavije* Edvarda Kardelja odmah 1946, sigurno *Zlatarovo zlato* jer se sjećam opisa pitoresknih odreda s raznih strana carstava u Krbavskoj bitci, ponešto drama G. B. Shawa u izdanju Tauchnitz, te masu westerna i pustolovina, na primjer sve raspoloživo od Karla Maya, Jacka Londona, Zane Greya i Maxa Branda. Posebno su popularne bile knjige koje su podsjećale na događaje prošlog rata, tako *Legenda o Tylu Ulenspigelu* Charlesa de Costera, prevedena i zbog popularnosti u SSSR-u, koja se odvija usred nizozemsko-flamanske pobune protiv okupatorskog ugnjetavanja, te junak Tyl nosi obješenu o grudi kesicu s pepelom oca spaljenog po Španjolcima, i u kriznim odlukama ponavlja "Pepeo Claesov tuče o moje grudi" (otprilike). S istog razloga možda najposjećeniji rani film bio je *Mama Juanita* (nisam siguran u naslov, to je glavna junakinja, pjevali smo španjolsku pjesmu o njoj iz filma), baladeskni meksički film iz revolucije o majci čiji je sin stradao, *a three-hankie movie**.

Pošto sam beletristiku ispoklanjao, evo nebeletrističkih djela koje još posjedujem, svih kupljenih jeftino ili iz druge ruke; većina su male knjižice, po pravilu političke prirode, ali također prirodno-znanstvene i povijesne popularizacije (na kraju):

1946: *Drugo zasjedanje AVNOJ-a* (izdanje 1943, kupljeno u antikvarijatu); *18 mjeseci rada i uspjeha nar. vlasti... N.R. Hrvatske* i *Zakon o Ustavotvornom Saboru N.R. Hrvatske*; G. Aleksandrov *O historiji teorija o razvitku društva;* Josip Broz-Tito *Borba za oslobođenje Jugoslavije* (poklon tatin); C.O. USAOJ-a *Svetska omladinska konferencija*; Milovan Đilas *O današnjim zadacima Partije*; V. Kolbanovski *O komunističkom moralu;* G. Koževina *Komitet organizator omladine*; *Petogodišnji plan... SSSR 1946-50*; Lenjin *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*; Narodna studentska omladina *Barbarie de l'occupant commise aux universités de Yougoslavie* i *Étudiants de Yougoslavie pour la paix et la démocratie* (francuske + engleske brošurice); **popularizacije**: Charles Darwin *Put jednog prirodoslovca;* Nikola Fink *Nasljeđivanje;* M. Iljin i E. Segal K*ako je čovjek postao div I*; A. V. Jefimov *Povijest Novoga vijeka 1789.-1870,* i Galkin et al, *Isto 1870.-1918.* (vrlo solidni udžbenici, sa populističkog sovjetsko-ruskog stanovišta 1945, po kojima se predavala povijest); A. I. Oparin *Postanak života na zemlji* (brošurica).

1947. (prva trećina): *Constitution of the F.P.R. of Yugoslavia*; Arso Jovanović *Pregled NOB*; pola tuceta Statuta političkih organizacija i tekstova zakona, često u prevodu na engleski, od kojih je možda najvažniji *The Law Prohibiting Incitement to National, Racial and Religious Hatred and Discord* (*Zabrana širenja nacionalne, rasne i vjerske mržnje*, zakon promulgiran 19. VII 1946. - kao poklon moje vlasti na 16. mi rođendan); **popularizacije**: Nikola Fink *Razvoj živih bića*; A. I. Oparin *Postanak života na zemlji* (izvanredna teorija, još i danas uplivna, o kojoj sam odmah napisao opširni i čini mi se dobar referat za sat biologije--valjda prvi moj spis koji bih i danas mogao gledati u štampi bez nelagode).

Otkuda mi knjige s punog popisa dolje ne znam, ali ogromna većina je bila isposuđivana. Ispisane su po redu čitanja osim što su naslovi istog pisca grupirani pod prvim naslovom, autori i naslovi prepisani doslovno kao u popisu.

V 1947.

J. London *In den Wäldern des Nordens; Il diritto alla vita; Unter dem Sonnenzelt*; E. Wallace *Bones vom Strom; Sanders, der Königsmacher; Überfallkommando; Der Mann, der seinen Namen änderte; Menschen;* Pitigrilli *La vergine a 18 carati; Mammiferi di lusso;* K. May *Am Rio de la Plata;* E. Phillips Oppenheim *Jimmy macht sein Glück;* Alfons Zech *Die Zeugin Anger fehlt;* V. Jan *Džingis-han* (ćirilicom); Bywater & Ferraby *L'ammiragliato inglese nella guerra segreta;* B. Traven *Proza; Ein General kommt aus dem Dschungel; Der Karren;* S. Lewis *Opera d'arte;* Emil Droonberg *Das Gold der Nebelberge;* Jaroslav Hašek *U Sovjetskoj Rusiji;* Herbert Adams *Die Frau im Schwarz;* Von Helders *Guerra aerea nel 1936 (*valjda prvi ne-utopijski SF koji sam pročitao nakon Vernea - na Korčuli - i Wellsa, kojeg izdaleka imitira); Milan Begović *Giga Barićeva;* Guy de Maupassant *Novelle I*; Ivan Goran Kovačić *Sveti psovač* - svega 26 knjiga za 22 dana.

VI 1947.

K. May *Die Juweleninsel; Tigrov most*; J. London *La strada; Čudnovat odlomak* (ćirilicom); S. Lewis *Unser Herr Wren*; Maksim Gorki *9. januar;* Kenneth Roberts *Arundel*; John Steinbeck *Die Früchte des Zornes;* Paul Féval fils *Le fils de d'Artagnan; La vieillesse d'Athos;* B. Kellerman *Strast;* Gavin Holt *Das Drama in der Grossen Oper;* Ernst Lothar *Eine Frau wie viele;* William Shakespeare *Measure for measure; The Comedy of errors; Much ado about nothing; Love's labour's lost; The Merchant of Venice; As you like it; The Taming of the shrew; All's well that ends well;* B. Gorbatov *Mladost otaca;* August Strindberg *Otok Blaženih;* Walther Kabel *Das Radiogespenst;* Dennis Wheatley *Strange conflict;* W.F. Morris *The Channel mystery;* T.

* US izraz za srcedrapateljne filmove, u kojima suze natope tri rupčića

R. Morden *Steps in mystery;* H. K. McDonnell *The Vengeance of Five* - svega 28 knjiga za 30 dana.

Gornja su dva mjeseca dijelom već ferijalna, kad nije bilo škole ni školskih zadaća, no bilo je intenzivnih priprema za polazak školske radne brigade na dobrovoljni rad u Bosnu. Zato nastupa prekid u VII i VIII mjesecu kad sam čitao i pisao samo službene izvještaje brigade, ali sam 27. VIII pročitao knjigu koja me se od svih gornjih naslova najviše dojmila (uz Shakespearea i valjda Travena, a ne računajući Karla Maya i Londona koje sam već otprije dobro poznavao, te eventualno Begovića i Pitigrillija iz erotskih razloga): *Grozdanin kikot* Hamza Hume, dionizijsko djelo kakvome u južnoslavenskim književnostima malo ima premca! Tu sam knjigu čitao hodajući prašnim putevima uz rijeku Bosnu od svoje dionice na pruzi Šamac-Sarajevo do štaba sekcije, da primim neke konačne dokumente za radnu brigadu.

IV. MUŠKA GIMNAZIJA ZAGREB
1948

8B

IMENIK

IMENIK RAZREDA SASTAVLJEN ZA 35 GODIŠNJICU MATURE

1.	AVANIĆ ŠIME	Zagreb-Kozarčeva 27	414 245	Risnjak - Zagreb
2.	BADOVINAC NEVENKO	Zagreb-Andrijevičeva 13	573 557	Centar za medicinsku rehabilitaciju - Topusko
3.	BARIN TOMISLAV	Opatija-Stubište rupa 13a	713 156	Zajednica općina Rijeka
4.	BRAUS VLADIMIR	Zagreb-Szabova 21	576 713	Lahore - Pakistan
5.	CIBILIĆ STJEPAN	Zagreb-Aleja V.Bubnja 163	682 825	Šipad - Zagreb
6.	CVITAŠ VILIM	Zagreb-Jurjevska 47	27o 698	Linz - Austria
7.	FRANJKOVIĆ NIKOLA	Zagreb-Kraševa 4	442 819	Privredna banka - Zagreb
8.	FERIĆ ZDENKO	Zagreb- R.Koračа bb Jarun		Autohrvatska - Zagreb
9.	GAJŠAK DRAGUTIN	Zagreb- Šišićeva 15	672 421	Odvjetnik - Krapina
1o.	GLUNČIĆ BERISLAV	Zagreb - Vinogradska 27	576 337	Pliva - Zagreb
11.	GROSSMANN ALEKSANDAR	Cassis - Villa Sans Souci s		Francuska
12.	GRGIĆ ANDREJ	CH 543o - Wettingen,Stigelen Str.27		Brown Boveri - Švicarska
13.	IGALY ANTUN	Zagreb - Gundulićeva 45 a	447 246	Zajednica osiguranja obrtnika Zgb.
14.	JOVANOVIĆ BRANIMIR	Zemun - V.Nastasijevića 8	215 756	Medicinski fakultet - Beograd
15.	JOVANOVIĆ MILAN	Zagreb - Skrlićeva 39	216 57o	Gradj. školski centar - Zagreb
16.	JOVANOVIĆ BRANKO	Osijek - Vijenac M.Pijade 25	24 262	PIK - Osijek
17.	JUREŠA ZDENKO	Zagreb- Tridesetrićće div.1	521 854	Izvršno vijeće SRH
18.	KUDELIĆ MARIJAN	Zagreb - Novigradska 7	561 o65	ZET - Zagreb
19.	LONČARIĆ MATIJA	+ 1982		
2o.	MALETIĆ ALEKSANDAR	Zagreb - Srebrnjak 129		KBC - Rebro, Zagreb
21.	MARTINOVIĆ ZLATKO	Zagreb-Crvenog Križa 49	446 993	RTV - Zagreb
22.	MIRIĆ LJUBOMIR	Zagreb - Slovenska 19	577 176	Pliva - Zagreb
23.	MRZLJAK JURAJ	Stuttgart 1 Reinsburg Str.196	711-659-158	SR Njemačka
24.	MRZLJAK IVAN	Koblenz/Vallendar Bergweg 24	o261-636o5	SR Njemačka
25.	NEUHOLD ERNEST	Duga Resa - Jakovčeva 26	78 382	Medicinski centar - Duga Resa
26.	PECRIK AMON	Zagreb - Lopašićeva 2	412 985	Javno pravobranilaštvo - Zagreb
27.	PUČAR KREŠIMIR	Zagreb - Novakova 24	271 71o	Projektant - Zagreb
28.	RABAR IVAN	Zagreb - Malinova 2o	274 ooo	Centar za vozila Hrvatske -Zgb.
29.	SZAVITS-NOSSAN OLIVER	CH 53oo Turgi Banhofstrasse 527 c		Švicarska
3o.	SUVIN DARKO	Montreal Qué.H 3a 2T6		MC Gill University - Canada
31.	VOŽENILEK STJEPAN	Zagreb - Siget 18 b	528 1o3	Kemika - Zagreb
32.	VIDIĆ JAŠKO	Zagreb - Miramarska 13 d	538 819	Ingradinvest - Zagreb
33.	TURINA GAVRO	Varaždin - Trakošćanska 7	3652	Rudarska tehn.škola - Varaždin
34.	VALČIĆ LEANDAR	Zagreb-Kazićeva poljana 1o	315 939	Viša zrakoplovna škola - Zagreb
35.	ŽANKO MIRKO	Zagreb - Nehajska 1o	565 234	Rade Končar - Zagreb
36.	ŽERJAV IVAN	Šibenik - Njegošev trg 2	27 887	Medicinski centar - Šibenik
37.	ŽGANEC ŽELJKO	Zagreb - I.Mećara 23	222 798	Prvomajska - Zagreb
38.	ŽGELA IVAN	Križevci - P.B.Vene 6	744 163	Šumarija - Križevci
39.	ŽUBRINIĆ DAVOR	+ 1979		
4o.	ŽUGEC MIRKO	Zagreb - Petrinjska 6o		RIZ - Zagreb

Zagreb, prosinac 1983.

Imenik 8b IV muške

Tri slike koje sam u to doba držao na škafalu prislonjene uz knjige – plus slika Tita na slijedećoj stranici koju danas preferiram, manje je službeno pozirana. Na poleđini

otehničkom rječniku, koji se međutim tada doimao vrlo napredno i *nitty gritty* (realistički praktično) – "transmisioni remeni" K.P., no u praksi izvršavanja dosta samostalne. U svakoj školi postojao je sekretarijat N.O, no horizontalno povezivanje razreda u školi bilo je slabo te smo se sastajali na akcijama masovnog karaktera, na školskim plenumima i općim rejonskim skupovima SKOJ-a, recimo u kinu Lika, Ilica 10, a općegradski skup pokatkad u dvorani Radničkog sveučilišta; tamo se na jednom sastanku među ostalim razvila oštra diskusija za govorničkim mikrofonom – najžustrije su bile drugarice – je li ruž za usne spojiv s komunističkim moralom: ja sam bio neutralan i naginjao k *permissiveness*[07], koja je usto označavala bar teoretski veću seksualnu pristupačnost (o seksualnim odnosima *per se* poslije rata nije bilo partijske linije). Jedine su, veoma dobrodošle, horizontalne veze bile one po jednog razreda muške i ženske gimnazije, tako smo mi išli na izlete u Rimske ili Stubičke Toplice sa 6b (kasnije 7b i 8b) VI. ženske gimnazije na Griču, što nije ostalo bez prilično bezazlenih flertova. U njihovom je sekretarijatu N.O. 1946/47. bila Višnja Vraneković, kći istaknutog profesora i direktora srednje škole, poslije u Studentskom kazalištu i doktorica, zatim Smiljka Toth, u koju sam si umišljao da sam zaljubljen (a zapravo sam bio zaljubljen u ljubav) a nekoliko je godina kasnije bila je sa mnom na kemiji i rano umrla, te Sunčana Škrinjarić za "soc. skrb". Rukovodio nam je Rejonski komitet SKOJ-a koji je, bar na početku, određivao i instruktora izvana kao profesionalnog rukovodioca (rukovodilac, rusificirani ekvivalent današnjeg menedžera). Tada nepoznatog instruktora Stipetića kasnije sam sreo kao predsjednika Sekretarijata N.O. moje gimnazije, bio je dva razreda više, u bajkovito uvijek najboljem 8a.

Živo se sjećam prvih sastanaka kad smo morali doći k njemu, imao je sobicu negdje iza ure na Zvijezdi, na putu za Ksaver, a mene je impresionirao brzim tipkanjem na jednoj od prvih pisaćih mašina koju sam vidio van ureda, pravo po staljinskoj paroli "američka poslovnost plus komunistička idejnost" (danas mi je jasno da je to degenerirani oblik Lenjinove mnogo bolje formule, "komunizam = sovjeti + elektrifikacija", narodna vlast plus najmodernija tehnika). Također me je impresionirala pokuda mu jednog od nas zbog neodgovornosti, "ponašaš se kao pravi vanpartijac!" Naša bi se grupica bar jedamput na mjesec sastala subotom ili nedjeljom kad nije bilo škole, mislim pod urom na Trgu Republike, da uzmemo zajedno tramvaj broj 14. Aktiv je bio neki amalgam tajne masonske lože i tinejdžerskih neozbiljnosti (uključujući trzavice): vozeći se na Ksaver voljeli smo stajati na stražnjoj platformi koja je kod ZET-a također imala naprave za vozačevo upravljanje, i neki od nas, svakako i ja, marljivo su na zaokretima, recimo iz Jurišićeve u Draškovićevu, zvonili po pločici ugrađenoj u pod, znajući da se vozač nervira ali nema vre-

07 *permissiveness* = "dozvoljivost", tj. slobodarstvo, po zagrebačkom mog djetinjstva "svaki po svom šakenu" (od francuskog "chacun", svatko)

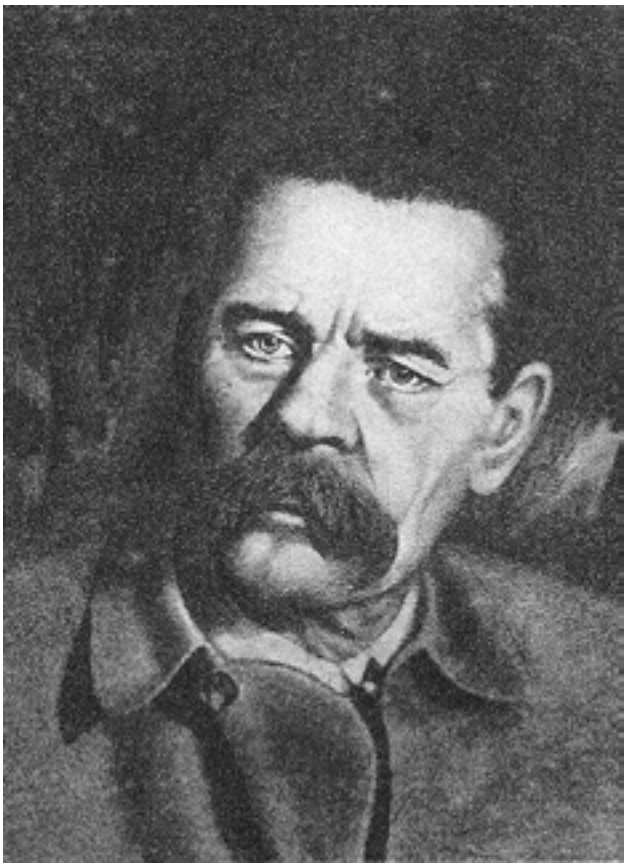

Lenjina napisao sam već onda "Ova skica mi se više sviđa nego ona kruta službena [slika]"

mena napustiti drugi kraj vagona. Kasnije, za redovne sastanke razrednog aktiva SKOJ-a bez sekretara, tako za "prorađivanje" partijske literature, koristili smo i veliki vrt Reinove vile koji se prostirao od Gvozda dolje do Sofijinog puta, te bismo sjeli kraj nekog možda egzotičnog žbuna i žustro diskutirali. Meni se ta mješavina zagrebačkog *Villenviertela*[08] na Tuškancu i SKOJ-evskog aktivizma nije uopće činila čudnom, bio sam za buržoasku civilizacionu raskoš – pod uslovom da ju svi mogu dijeliti (makar u ovako početnom i krnjem obliku).

Od sredine 1950-ih na dalje Stipetića sam ponovno sretao kao sposobnog tehničkog urednika u zagrebačkim novinama, znači da nije napravio partijsku karijeru – a pošto se držao povučeno, nisam ga o razlogu pitao.

* * *

Idejni rad, sintagma iz tog doba koja mi se još prilično sviđa svojim naglaskom na rad, mada bih danas preferirao "spoznajni": U to bi valjalo uvrstiti skojevska zajednička čitanja s diskusijom, prorađivanje – za razliku od "obrađivanja", kultivacije neke osobe prema lijevim horizontima – koje se temeljilo na Staljinu, Engelsovom *Razvitku socijalizma od utopije do nauke* (30 godina kasnije napisao sam esej niječući to razlikovanje), nešto malo Lenjina, a zatim na Titovim govorima i na ostalim domaćim marksistima počev od časopisa *Komunist* 1947, Kidriča, Kardelja i Đilasa, a u KPH je kao glavni, i valjda jedini, ekonomsko-politički teoretičar važio Vladimir Bakarić (sve su druge, kao Keršovanija, Pricu i Cesarca, pobili ustaše odmah 1941, a Krleža je opet postao prominentan tek 1950-ih). U debatnim kružocima N.O. po školama umjesto teoretskih vidova gornjega dolazili bi praktični, kao važniji govori iz novina, Statut NOJ-a i slično.

Usto su nadolazili materijali za praktički neprekinuti niz hitnih "kampanja". Mada se "kampanjski rad" službeno osuđivao u korist sistematike, nije ga bilo moguće izbjeći u gomilanju krupnih događaja kao razni izbori, kongresi i ustavi, nacionalizacije, u 1946. Kongres NOJ-a, kratkotrajno ali intenzivno "raskrinkavanje Stepinca" prilikom suđenja mu, a kasnije povijesni V. Kongres KPJ ljeta 1948. koji je podržao secesiju KPJ iz staljinskog Kominforma. Iz bilješki vidim da je na primjer za izbore za Ustavni Sabor Hrvatske svaki razred trebao imati grupu za pisanje parola, na transparentima koji bi se nosili, te odrediti dežurne za jedan izborni centar (naš je bio Astra, Nova Ves 11). A kao popisivač stanovništva u Zagrebu 12. X 1946, dva tjedna kasnije bio

08 *Villenviertel* = predio ili gradski rejon s vilama, dakle bogati i povoljno (lijepo, zdravo) smješten, karakteristika svih buržoaskih gradova; u Zagrebu je najvažniji bio Tuškanac a sekundarni sva ostala uzdizanja prema Sljemenu kao Jurjevska ili Pantovčak.

sam dodijeljen na 6 sati rada u Statistički odsjek Gradskog Narodnog odbora, valjda na proračunavanje.

Službeno u idejni rad ne bi spadali i razni referati koje sam držao u školi, kao i diskusije na sastancima N.O.H. i slično, no lično za mene bili su bar toliko značajni kao oni kratki referati o političkoj literaturi naizmjence dodjeljivani u aktivu SKOJ-a (s izuzetkom duljeg referata koji sam III 1946. napisao o Staljinovom *Nacionalnom i kolonijalnom pitanju*). Za 1945-46. sačuvala su se tri takva spisa. Prva dva su spomenuti esejčić *O postanku života na našem planetu* prema Oparinu i naširoko ekscerptirana knjiga Dr. Lj. Živkovića *Nauka o postanku čovjeka* (16 strana u teki, s prerisanim slikama i tabelama), obje moje lične inicijative.

Treći je referat *Prigodom desetgodišnjice smrti Maxima Gorkog*. Počinje lirski sa: "U praskozorje ruske revolucije, dvije divovske sjene izdižu se nad svim ostalim piscima. To su sjene Vladimira Ilječa Uljanova – Lenjina i Alekseja Maksimovića Pješkova – Maxima Gorkog." Nastavlja kratkom biografijom, povezanošću s narodom, spominje pola tuceta djela (*Burevjesnik* se čitao na satovima ruskoga, dijelove sam znao napamet), i završava sa dva paragrafa, evo većeg dijela prvoga:

> "Maxim Gorki, sin prostranih ruskih ravnica, nije međutim bio samo veliki čovječni lik, pisac i rijedak poznavalac ruskog naroda. On je bio i borac za prava naroda i cijelog ruskog carstva. Njegova su djela krik protiv neljudskih prilika u kojima taj narod živi, njegov je život borba za istinu, pravdu i socijalnu jednakost. Zato njegova djela ne mogu a da ne dirnu u srce svakog čitaoca koji ima smisao za ljepotu i plastičnost."

A konačni paragraf konstatira da ova desetgodišnjica "pada u doba kada možemo po prvi puta posvetiti dovoljno pažnje i iskazati odgovarajuću čast autoru *Mati* i *Burevjesnika* – u doba naše mlade i slavne Federativne Narodne Republike Jugoslavije". Time konac otvoreno eksplicira stanovište današnjice s kojega je referat napisan, stav kojim sam se duboko oduševio kad sam ga našao teoretski obrazloženoga u Waltera Benjamina. Danas bih prigovorio bar pojednostavljenoj viziji ruske književnosti, ali za 16. godina ne čini mi se loše. A u cjelini je dobar primjer mog mišljenja u to vrijeme, i spoja "općeljudske" ili narodnofrontovske ortodoksije sa vlastitim formulacijama koji je tada bio moguć – negdje na pô puta između René Claira i Engelsa.

Slike Lenjina, Gorkog i Tita u to sam doba držao na škafalu prislonjene uz knjige. Tako sam si ne sluteći stvorio neku rudimentarnu vrst "tokonome", ličnog oltarčića u zidu kakvog ima, danas također na škafalu usred knjiga, svaka japanska porodica, uključivo moje prijatelje-intelektualce, sa slikama predaka, kaligrafskim svitkom, cvjetovima u ikebana stilu i eventualno statuicom ili slikom nasmijanog Buddhe ili kog drugog božanstva. Ta mi se ideja jako svidjela i požalio sam što sam zapadni barbar koji ne razumije nebesko-zemaljske mini-harmonije ikebane i kineske kaligrafije. O bogovima ću više na kraju ovog dijela *Memoara*, no važno mi je da sam (kasno) naučio oštro razlikovati između pogubnog monoteističkog samodršca, patrijarhalnog gromovršca, i malih božića animizma. Među njih spadaju i obogotvoreni ljudi heroji, koji mogu biti vojni osloboditelji u revoluciji (to sam naučio od romana Ursule Le Guin *The World for Word Is Forest*) ali općenito tkogod je dugotrajno, za više generacija, unaprijedio zajednicu, na primjer naučivši je novom stolarskom načinu obrade drveta, te ga se zaziva prije prakticiranja tog načina. Znamo od Helena da su božanstva imala sva ljudska svojstva (osim smrtnosti), a ovi manji božići, koji su i počeli kao smrtnici, mogu imati slabe i čak smiješne crte. Protiv ovakvih materijalističkih te yin-yang shvaćenih božića, koje je Ovid zvao "bogovima plebejaca" nemam ništa, dapače, potajno se nadam da bih i sâm mogao biti promaknut u sasvim maloga – recimo nečega čime se bavih u kulturi!

Tu je dijalektiku, kao i obično, najbolje izrazio Brecht u *Životu Galilejevom*:

> *Andrea.* Teško zemlji bez heroja!
> *Galileo.* Teško zemlji koja treba heroja.

Last not least:[09] na tri sasvim ruinirane i slabo čitljive strane istrgnute iz neke veće teke nailazim i na nekakvu basnu, nedatiranu ali valjda pretkraj 1946, o neuglednoj maloj biljci koja je rasla "između cvrčaka i poljskih miševa", te ju većim dijelom doslovno prepisujem. Biljka je slušala uvijek jedno te isto: "svake su se godine seljaci tužili":

> ...A čula je da i u gradovima žive jedan do drugoga, blizi po prostoru ali u razdvojenim svijetovima po shvaćanju, bogati i siromašni, neradiše i radnici. I začudila se mala biljka još i više; u livadi vladao je gvozdeni zakon rada – tko nije cijeli dan crpao korijenjem i udisivao lišćem, taj je propao, a sposobniji zauzeo je njegovo mesto u zemlji. Kod ljudi izgleda da nije tako; tko je došao na bolje zemljište, umjesto da više radi i da bude dostojan svog položaja, parazitira na njemu i k tome otima hranu siromašnijima od sebe gurajući ih u polaganu ali sigurnu propast. I taj se korov ljudskog društva vozio kraj biljke u automobilu, a seljaci su mu se klanjali, i iza leđa proklinjali život i nebo.Vidjela je biljka ... kako su jednoć, rano u jutro, izašle iz velikih zelenih kola sive spodobe, čiji su se obrisi gubili u magli, i otrgli iz rođene kuće najvećeg bijednika u selu, da mu zbog nekih tajanstvenih razloga oduzmu dom, i stoku, i njivu, i njega samoga predvedu tajanstvenoj moći, koja se zvala "Policija". Vidjela je kako se sin tog seljaka pobunio protiv te moći i sjekirom nasrnuo na sive spodobe, koje su nato i njega odvele sa ocem u istim zelenim kolima....

09 zadnje po redu ali ne po važnosti

NAGRADA

100.000.- NJEMAČKIH MARAKA

(U ZLATU)

Tko na ovoj slici desno prikazanog komunističkog poglavicu

zvanog »TITO«

izruči njemačkim oblastima živog ili mrtvog, dobit će nagradu od

100.000.- RM

(slovima: sto tisuća rajhsmaraka u zlatu)

Tko ste, bio on tko mu drago, zajamčuje svaku zaštitu.

Osim toga jamči mu njemačka oružana sila život i sloboda.

Zločinac Tito je za Vašu zemlju nesreća. On kao boljševički agent hoće Vašu lepu zemlju milošću Moskve pretvoriti u sovjetsku republiku i uništiti u Hrvatskoj svaki narodni i posebnički samosvojni život.

U španjolskom gradjanskom ratu i u Sovjetskoj Rusiji on se je putem GPU izikolavao u svim metodama terora, bestialnog uništavanja ljudi i svakoj vrsti oskvrnjivanja utjadbe.

Tim metodama »sreću« on sada Vašu zemlju!

Medju njegovim drugovima nalaze se ubojice, kradljivci i razbojnici, koji svoje žrtve čekaju u zasjedi uz ceste.

Njegova »akcija za oslobodjenje« stajala je Vašu zemlju već na tisuće njezinih najboljih sinova.

Ona je razorila mir radlnog gradjanina i seljaka.

Ona je otimala Vašu imovinu i bezdušno ju uništavala.

Razrušene crkve i popaljene sela označuju njegov put.

Neizrecive bieda, glad i bezkrajne muke: to su njegovi dosadanji uspjesi.

Odstranjenje tog zločinca je nacionalno djelo!

Ono će narod i domovinu osloboditi od biče krvavog boljševičkog terora.

Zato će onaj, koji tog zločinca dokazano ustrmori ili ga izruči najbližoj njemačkoj oblasti, dobiti nagradu, koja je za to raspisana, a to je:

100.000.- RAJHSMARAKA U ZLATU!

ŽIVOT SLOBODA I ZAŠTITA!

ZAPOVJEDNIK NJEMAČKIH ČETA U HRVATSKOJ

Njemačka potjernica za Titom srpnja 1943, prva javna vijest o njemu

Došao je rat, i mnogi puta stala je na biljku švapska čizma. Ali ona se uvijek podigla, i čeznutljivo gledala u daljinu ne bi li opazila koju petokraku. Došle su i petokrake, dva, tri, pet puta. I mnogo koji je borac ležao kraj biljke, i privikla se ona na slani okus krvi. I došle su petokrake po šesti put, a ovaj put su ostale. Zalud su Švabe tukli oko biljke, i porušili cijelo selo – petokrake su ostale. A sa petokrakama došli su i čudni strojevi, kakove još nitko u selu nije vidio, koje je vozila omladina, dojučerašnji čobani.... No to nisu bila čuda, već rezultat planskog gospodarstva. No naša biljka nije to mogla znati, ona je samo osjetila kako ju je jedan od tih čudnih strojeva zahvatio i prenio ju zajedno sa velikom hrpom drugih blizu rijeke koja svake godine preplavljuje seoske njive. ... A u svibnju, kada su kroz selo prolazile omladinske radne brigade, koje su išle graditi svoju zemlju, kako su se sjala lica svih seljaka, koja su prije rata bila uvijek tmurna i namrštena. Eh, da je naša biljka još i tada tamo bila!

Ovo je koncept pisan olovkom (za Zidne novine??) te se nadam da bi prilično očajni stil bio u prepisu znatno ispravljen, ali mi se čini da nije bez interesa kao dokument. Ne znam od kud mi ta ideja, od Ezopa, Krležine *Ni med cvetjem ni pravice* ili možda od Tolstoja *Holstomera* koje sam sve mogao sresti u školi (Jehošuine sam fine poljoprivredne parabole tad slabo znao, bile bi mi pomogle). Kasnije sam se mnogo bavio modernom alegorijom, gdje je glavni tehnički problem amalgam s površinskim naturalizmom, kakvome sam po svim pročitanim predlošcima naginjao – problem bolno prisutan i ovdje. Svakako sam bio predodređen za razumijevanje začudnog pogleda u Brechta i u SF.

* * *

Uz "idejno-političko uzdizanje", naš je središnji zadatak bio **rad u N.S.O.-u** (Narodnoj srednjoškolskoj omladini) u razredu i školi. Članovi SKOJ-a oštro su se kritizirali međusobno, neprekinuto potaknuti odozgo, zbog dokazivih "grešaka" – kao što je slabi prosjek ocjene ili aljkav odnos prema preuzetim dužnostima, njihovo "neizvršavanje" – a nerijetko i nedokazivih. Ja sam odmah po primitku u SKOJ postavljen za razrednog a onda i za gimnazijskog statističara i člana Sekretarijata, ne znam je li zbog dobrog i brzog računanja ili općenito odlikaštva. Odlazio sam svake subote u I Rejonski odbor Narodne omladine, na Trgu Republike na 1. katu stuba s prolaza na Dolac, koji je bio u istim prostorijama sa Komitetom SKOJ-a, i kadrovski sastavljen od članova tog Komiteta uz mlađe suradnike poput mene. Tamo su održavani seminari da bi nas uputili u nužne rubrike podataka, koje su u šapirografiranoj okružnici Sekretarijata R.O.N.O.H. upućenoj svim gimnazijskim sekretarijatima 15. VI 1946. imale 15 točaka, na primjer: "Koliko je ispravljeno slabih ocjena; Koliko je održano skupnih učenja (kružoci), iz kojih predmeta; Koliko se je omladinaca(ki) javilo za radne akcije; Koliko je održano a/ sastanaka – kakovih, u koju svrhu i koliki je bio broj prisutne omladine na svakom sastanku (plenuma, sekretarijata, razreda, i.t.d.), b/ priredaba – kakovih (usmenih novina, zajedničkih posjeta u kino, kazalište, muzej, izložba, itd.), navesti koliko je bilo omla-

dine u svakoj akciji; Koliko je izdano zidnih novina a/ koja je glavna tema i koliko članaka ili slika imade, b/ koliki broj omladine šalje članke; Koliko je održano fizkulturnih treninga, utakmica i turnira a/ kakovih, b/ koliko je omladine u svakoj akciji sudjelovalo; Koliko je plaćeno članarine u ovom tjednu".

Prvo je žarište rada bilo učenje, po Lenjinovoj paroli na Kongresu Komsomola, "učiti, učiti, i opet učiti", jer je on komunizam identificirao kao kritičko prisvajanje svega onog najboljeg u nauci i kulturi što nam je došlo iz prošlosti, a ja sam time bio oduševljen, evo političkog programa kakvog se inače spontano i zdušno držim, a usto i dokaza za vlast razuma u politici! Sudjelovao sam u vođenju kružoka[10], tako sam nekim pionirima (dakle do 14. godine, valjda u 4. razredu naše škole) koji su bili slabi u povijesti predavao po Klaiću o Tomislavovih 30 velikih i 100 malih lađa i slično. Vodio sam i razrednu evidenciju gdje je 1945-46. obaveza N.S.O.-a razreda bila da se dosegne srednja ocjena od 3,49 (dakle "dobro" na pola puta za "vrlo dobro"), što je na kraju jadno podbačeno sa 2,98. Dva učenika od 47 nisu ocijenjena zbog bolesti, uključivši mog prijatelja Deka koji je imao TBC (i kasnije ga je otac, primarius Grossman, dao prebaciti u Švicarsku), tako da sam ostao bez konkurenta za najbolju srednju ocjenu koja je bila 4,83, jedini odličan u razredu, uz 13 vrlo dobrih. (Karakteristično, jedini moji "vrlo dobri" od 12 predmeta bili su Crtanje i Tjelesno vježbanje, u kojima sam možda zaslužio i manje.) U jednoj svojoj pismeno skiciranoj diskusiji za izborni sastanak Sekretarijata N.O. škole, nalazim ovo obrazloženje: "...cilj svega našeg rada [je] povećati znanje učenika kako bi oni mogli stvoriti nove kadrove koji će podignuti našu domovinu", i pledirao sam za stvaranje kružoka iz prirodnih nauka "pri kojem smo nažalost ometeni nestašicom potrebne aparature".

Drugo su bile agitaciono-propagandne akcije preko zidnih novina, usmenih novina, sastanaka, posjeta priredbama (kao kazalištu, za što su dobivane jeftinije karte, posjete koje su bile popularne i među radničkom omladinom). Teme su bile ili općenite ili povezane s kampanjama, osobito za odlazak na ljetne radne akcije protiv kojeg je bilo mnogo otpora u purgerskom Zagrebu (viša rukovodstva N.O. smatrala su da konci vode u crkvu Sv. Blaža blizu nas). U takvu antipropagandu spadao je efikasni dvostih – na melodiju boogie-woogieja – "Bolje plesat bugi-vugi/ Nego krampat tam na Prugi", kao prilično duhoviti izuzetak u masi malograđanske gluposti. Valja se sjetiti da tada osim radija i štampe, te pokojeg filmskog dokumentarca, nije bilo nikakvih masovnih medija osim izravno međuličnih, počev od govora na velikim masovnim mitinzima. U školi se prigodom važnijih prilika također održavao pokoji miting na dvorištu, na kojem je govorio neki član R.O.N.O.H.a, a u izvanrednom slučaju i član Gradskog komiteta "zadužen" za Prvi rejon, Braco Drutter (vidi sliku na str. 141). A Zidne sam novine u razredu uređivao ja, tražeći dopise među članovima razreda; teoretski su trebale izlaziti jednom mjesečno dakle 3-4 puta na semestar, a sadržavale su članke i pripovijetke, eventualno slike ako smo ih imali (uglavnom izrezane iz novina ili nacrtane, ja sam prvi fotoaparat dobio od tate tek kao privilegirani student). U jednim mojim razrednim novinama izašla je nekakva tugaljiva pričica o sirotoj porodici s prostitutkom zlatnog srca nakon nesreće u rudniku (recimo, vrlo slaba ili šund imitacija Dickensa), a u slijedećem broju ja sam napisao oštru kritiku banalnog stila takve deplasirane građanske sentimentalnosti.

Treće je žarište bila fiskultura (na početku po sovjetski sa "z"), izgleda ponajviše za potrebe pripravnosti u obrambene svrhe, što je srednjoškolskoj omladini, koja se treningom po pravilu slabo bavila, sigurno zdravstveno vrlo dobro došlo. Ubrzo nakon rata proglašeno je u cijeloj zemlji takmičenje ZREN (Za Republiku naprijed!) u fiskulturi, što se u pomanjkanju vježbališta svodilo na natjecanja moguća u prirodi, tako trčanje na početku Tuškanca, tj. kraj ulaza mog Gvozda na glavnu cestu, na šetalištu oko žbunja koje je dobro došlo za zabušante poput mene kad se moralo optrčati više krugova za normu, te bismo se pojavili iza žbuna tek za zadnji krug. Konačno sam značku ZREN-a, za koju je trebalo postići pola tuceta lakoatletskih rezultata, primio na radnim akcijama dogovorom s fiskulturnim referentom brigade Jelčićem da ćemo se uzajamno pomoći (njemu za značku udarnika). Obje su značke inače bile uglavnom zaslužene, dakle grijesi su bili sitni.

Četvrto je bila lijepa protuklasna ideja "povezanosti s radničkom i seljačkom omladinom" (što u gornjem dopisu R.O. fali, a inače mi se čini da je postepeno uvenula), konkretno akcije kao skupljanje knjiga za omladinu Splitskog brodogradilišta ili pretplate na omladinske novine za seosku omladinu. Stvarni su se dodiri dešavali samo na radnim akcijama saveznog "značaja" (tj. ranga), moja supruga se recimo sjeća kako je u brigadi tuzlanskih srednjih škola bilo i mladih seljaka iz okolnih srpskih i muslimanskih brda kojima se to društvo jako sviđalo i zaštićivali bi slabije gimnazijalke.

Peto je k tome svako proljeće nakon 1946. došla agitacija za učlanjivanje u radnu brigadu, o čemu ću opširno kasnije. Skupljala se i oprema za nju, tà zemlja je bila razrušena od rata: sanitetski materijal, odjevni predmeti, fiskulturni rekviziti, knjige za brigadnu biblioteku (od čega je došao i moj Hamza Humo, hvala darovaocu!), itd. Svaki je brigadir sobom trebao ponesti ćebe, bocu i veš. Odlazilo se 27. lipnja, a oni koji su ostali trebalo je da rade u kružocima i obavezno na akcijama poput Savskog nasipa.

Metod je svugdje bilo "takmičenje", uz proglašenje najboljih na rejonu a onda i višim razinama, prelazne zastavice, napisi u štampi, itd, dakle moralni pritisak i pohvale.

10 kružoci = manje grupe za skupno učenje (rusizam za "mali krugovi")

SOFIJA JOVIĆ - »SOSA«, delegat I. rajona. Čan sekret. Gl. odb. USAOH-a

ĐUKA JULIUS, delegat I. rajona. Član sekret. Grad. odb. USAOH-a

BRACO DRUTER, delegat I. rajona. Tajnik I. rajona USAOH-a

MARKO BLAŽEVIĆ, delegat I. rajona. Član sek. I. raj. odb. USAOH-a

Svi iz *Biltena* omladine Zagreba prilikom kongresa USAOJ V.1946.

Fotosi kandidata za Kongres USAOJ-a; Julius i Drutter se spominju u ovom tekstu

Ivan HARAMINA, kovinotokar tvornice »SILA«.

1944. godine bio prisilno od ustaša odveden na prisilni rad u Njemačku.

Od oslobođenja radi u tvornici »Sila«, gdje svršava zanat sedam mjeseci prije redovitog roka. Danas radi na stroju za izradbu zupčanika. Norma za izradbu 7 zupčanika je 7 sati, međutim ih Haramina izrađuje u vremenu od 3 sata. Radi na dva stroja, te tako izrađuje toliko zupčanika koliko kvalificirani radnik i njegov pomoćnik zajedno.

Proglašen je udarnikom i predložen je za počasnog delegata na III. kongresu Narodne Omladine Jugoslavije.

Gašo JURINA, radnik željezničke radionice — Zagreb.

Izučavao ljevački zanat 1943. g. odlazi u partizane, i istakao se kao hrabar borac. 1945. izabran za člana O. O. USAOH-a Zagreb.

U mjesecu augustu 1945. otišao je u željezničku radionicu Zagreb. Njegov posao je izrada željezničkih točkova za prugu uskotračnog kolosjeka. Ovdje je svojim neumornim radom i omladinskom upornošću u zajednici sa svojom grupom premašio predviđenu normu za 54%.

U omladinskoj organizaciji željezničke radionice je tajnik organizacije. Predložen je za počasnog delegata na III. kongresu Narodne Omladine Jugoslavije.

Višnja BARAC, učenica VIII. gimnazije (ženske).

Za vrijeme okupacije živi u Zagrebu pod teškim uslovima, jer joj oca progone ustaše i pomaže NOV novčanim i drugim prilozima. Odmah po oslobođenju prilazi omladinskoj organizaciji i radi aktivno. Zbog njenog savjesnog i požrtvovnog rada omladina njene škole bira je za predsjednika NSO-a VIII. gimnazije (ženske). Prilikom formiranja radnih brigada bila je izabrana za komesara, i brigada postiže vidne rezultate. Kako je i pored toga što je zaposlena u omladinskoj organizaciji postigla odličan uspjeh u školi (srednja ocjena 4.82) predložena je za počasnog delegata na III. kongresu Narodne Omladine Jugoslavije.

VATROSLAV MIMICA, delegat Nar. stud. omladine

STANKO MANESTAR, delegat Nar. stud. omladine

Imena i opisi počasnih delegata na Kongresu USAOJ, uklj. Višnju Barac i Vatroslava Mimicu.

* * *

Za "Statistiku", odsjek rejonskog odbora rukovođen tada autoritativnom drugaricom Katicom i drugom Lešom, pisao sam dvotjedne izvještaje "o radu N.S.O.-a IV m. gimnazije" po uputama gimnazijskog sekretarijata N.S.O.-a, gdje su mi dane statistike iz svih razreda. I opet slučajno, kao i uvijek u ovim uspomenama, sačuvala su se iz 1946. dva izvještaja, 17-29. IV i 29. IV-15. V. Podijeljeni su na točke od po 1-3 rečenice, *kurz und jezgrowisch*[11] rekla bi moja mama, navodim skraćeno:

1) Politička situacija, praktički da li N.S.O. radi dobro ili ne; u drugom izvještaju stoji "Izbačeno [naime iz omladinske organizacije] 5 oml. iz Vb razreda zbog nediscipline i lošeg učenja", na Prvomajskoj paradi učestvovalo ih je 170, dakle 1/4 škole, "na fiskulturnoj paradi 160 drugova a na sletu 110";

2) Radne akcije: "na slaganju drva na željeznici iza Kustošije bilo je oko 85 učesnika, radno učestvovanje je slabo uprkos agitacije", a u drugom izvještaju stoji "u radnoj brigadi dali smo dosada 9730 r. sati" (možda u jednom polugodištu?);

3) Srednja ocjena škole je 2,74 "te se polagano diže"; u drugom izvještaju "prema nepotpunim podacima (5 razreda [od 10]) 2,80";

11 *kurz und jezgrowisch* = agramerski, pomalo posprdni Kauderwelsch za "kratko i jezgrovito"

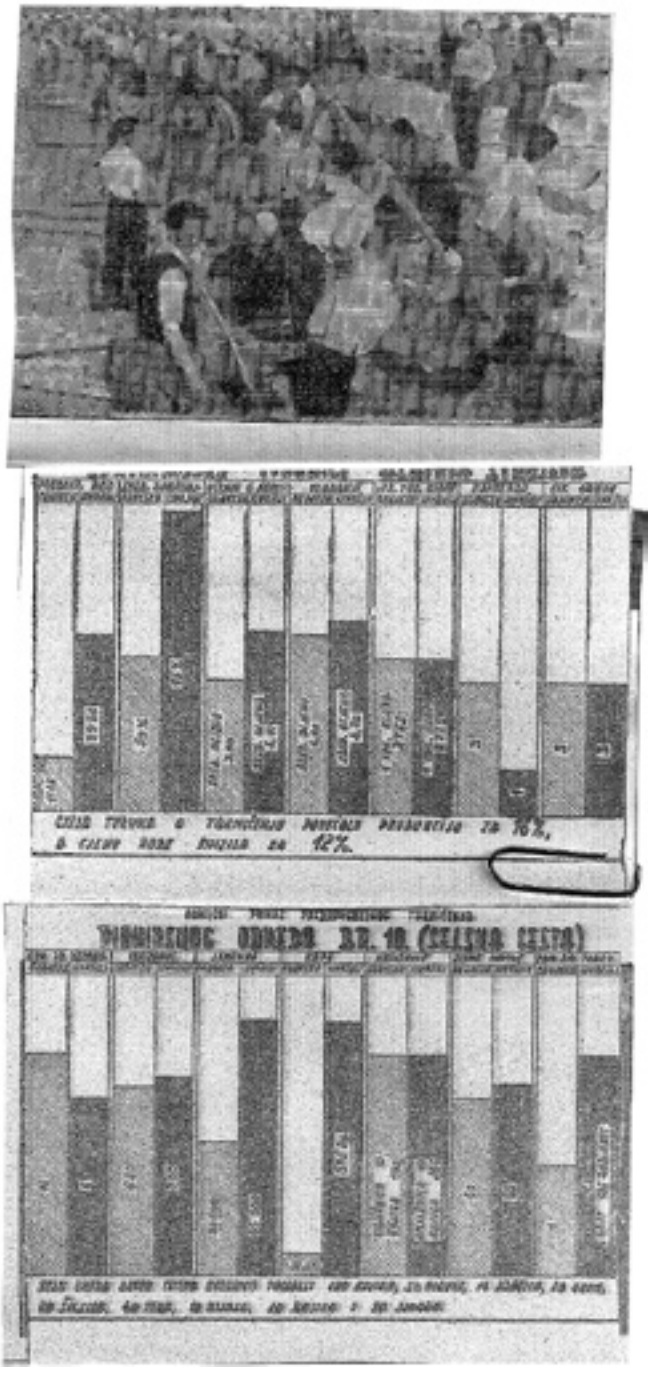

Pretkongresna radna takmičenja:
gore: na radu
sredina: grafikon uspjeha omladine *Prvomajske*, tvornice alatnih strojeva – rubrike 1. prekovremeni rad, 2. suzbijanje zakašnj., 3-4. učenje i vladanje u školi, 5. izrada tokarske klupe, 6. priredbe, 7. čit. grupe, u svima je šrafirano obaveza a crno izvršili, potpis: "cijela tvornica u takmičenju povećala produkciju za 16% a cijenu robe snizila za 12%"
dolje: grafikon uspjeha pionirskog odreda br. 10 (Selska cesta) –rubrike 1. ispr[avljanje] dr[ugih] redova, 2. vladanje, 3-4. limenke i krpe [valjda sakupljanje], 5. knjižnica i knjige, 6. zidne novine, 7. pom[oć] sir[omašnim] por[odicama] u radnim satima, u svima je šrafirano obaveza a crno izvršili, potpis: "selu Greda, Titova Korenica poslali 120 knjiga, 50 olovki, 14 pločica, 20 gume, 20 šiljila, 40 teka, 10 risala, 20 bojica i 50 dinara"

4) Zidnih novina bilo je 17 (13), s prosjekom od 4 književna i politička članka u svakom, a u svibnju je "upriličena izložba 'Glasa 8a', najboljeg u našoj školi (19 brojeva)"; bilo je prosječno 20 razrednih predavanja i 9 novih parola po hodnicima. Održana je priredba N.O. za Dan pobjede, "sa muzičkim tačkama, recitacijama i referatom gđe prof. Zuber; priredba nije bila na visini" (Mara Zuber kasnije je radila za Školsku knjigu i dala povoljnu recenziju na prijedlog mog *Uvoda u Brechta*);

5) Redovni te izvanredni razredni sastanci održavali su se redovito. "Preko Uskrsa živo su radili kružoci iz matematike, engleskog, fizike, prirodopisa, literature i filozofije, postotak u njima popeo se na 65%. Kružoci za pionire dobro funkcioniraju."

6) Fiskultura: redovno su se održavale nogometne utakmice za prvenstvo škole (bili smo kraj Srednjoškolskog igrališta), šahovske utakmice a ponekad i stolni tenis.

7) Socijalna skrb: "na raspolaganju je 2000 Din. soc. skrbi. Uplaćivanje iste, te članarine [N.O.] zanemareno je." U jednoj kasnijoj bilješci, valjda za neku diskusiju, stoji: "Većina vas uplaćuje tjedni dinar za soc. pomoć, a sada da vidite kuda idu ti novci.... 1439 din priklopljeno je novcu profesorskog zbora /4192 din/, i u najkraćem roku će se upotrebiti za pomoć siromašnim drugovima. Osim toga preko Crvenog križa i od R.O.N.O.H. dobili smo odijela, tako da je do sada opskrbljeno 89 drugova". Sakupljanje knjiga i pretplata za *Omladinski borac* nastavlja se.

8) "Za vrijeme Uskrsa poduzet je izlet na Sljeme". Drugi izvještaj: "Oko 30 omladinaca bilo je zaduženo za doček i sprovađanje delegata na III Kongres [gdje je USAOJ promijenio ime u Narodnu Omladinu]. 5 o.mj. bila je pionirska smotra."

Konačno imam i zanimljivi izvještaj s polugodišta, dakle siječnja, podatke, valjda od škole, pisao sam rukom i sabirao a onda pretipkao; ostavljam originalne kratice. Od 1-8. razreda (od 1947. niži su razredi postepeno odumirali u korist produžene osnovne škole) bilo je 684 đaka: deklarirani kao Hrvati 636 (uključivši mene), Slovenci 22, Srbi 19, Rusi 3, Česi 2, Makedonci i ostali po 1. "Socijalno stanje [roditelja]": seljaci 23, radnici 64, časnici 19, nastavnici 17, drž. službenici 179, priv. službenici 62, slobodna zvanja 46, obrtnici, trgovci 180, ostalo 94. Vozom putuje 31 učenik, 3 km daleko 17, 5 km daleko 2. Bolestan 551 uč. (pretpostavljam po 1 dan ili slično), pregledano 307, pomoć 550 Din. Po ocjeni na polugodištu: 17 odličnih učenika (nije bilo lako), 67 vrlo dobrih, 151 dobrih, 78 dovoljnih, 349 nedovoljnih (sic – na kraju godine mnogo manje), 22 neocijenjena. U vladanju: 8 ukora razrednika, 58 razr. vijeća, 26 upravitelja, 11 nastavnič. zbora, 6 odstranjenja. Priredbe: 9 samostalnih, 23 s nastavnicima, 1272

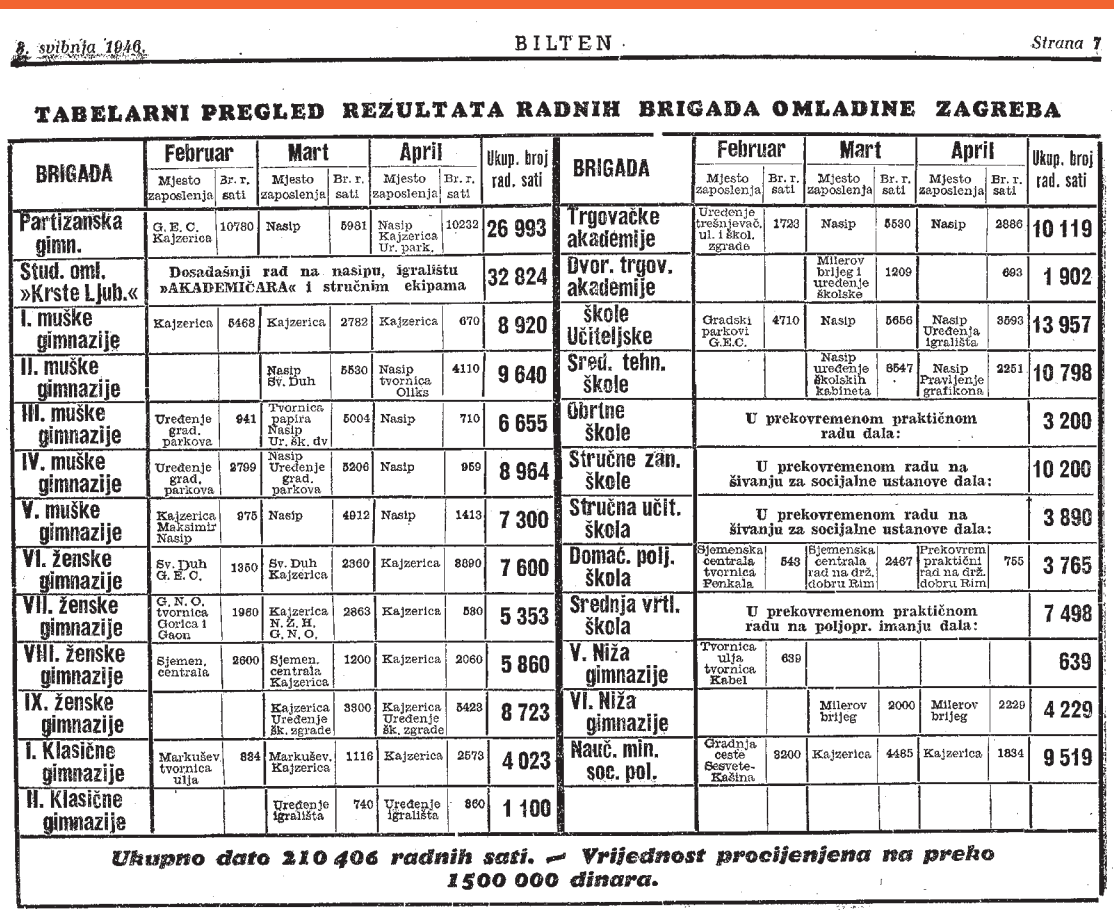

8. svibnja 1946. BILTEN Strana 7

TABELARNI PREGLED REZULTATA RADNIH BRIGADA OMLADINE ZAGREBA

BRIGADA	Februar		Mart		April		Ukup. broj rad. sati
	Mjesto zaposlenja	Br. r. sati	Mjesto zaposlenja	Br. r. sati	Mjesto zaposlenja	Br. r. sati	
Partizanska gimn.	G. E. C. Kajzerica	10780	Nasip	5961	Nasip Kajzerica Ur. park.	10232	26 993
Stud. oml. »Krste Ljub.«	Dosadašnji rad na nasipu, igralištu »AKADEMIČARA« i stručnim ekipama						32 824
I. muške gimnazije	Kajzerica	5468	Kajzerica	2782	Kajzerica	670	8 920
II. muške gimnazije			Nasip Sv. Duh	5530	Nasip tvornica Oliks	4110	9 640
III. muške gimnazije	Uređenje grad. parkova	941	Tvornica papira Nasip Ur. šk. dv	5004	Nasip	710	6 655
IV. muške gimnazije	Uređenje grad. parkova	2799	Nasip Uređenje grad. parkova	5206	Nasip	959	8 964
V. muške gimnazije	Kajzerica Maksimir Nasip	975	Nasip	4912	Nasip	1413	7 300
VI. ženske gimnazije	Sv. Duh G. E. C.	1350	Sv. Duh Kajzerica	2360	Kajzerica	3890	7 600
VII. ženske gimnazije	G. N. O. tvornica Gorica i Gaon	1960	Kajzerica N. Ž. H. G. N. O.	2863	Kajzerica	530	5 353
VIII. ženske gimnazije	Sjemen. centrala	2600	Sjemen. centrala Kajzerica	1200	Kajzerica	2060	5 860
IX. ženske gimnazije			Kajzerica Uređenje šk. zgrade	3300	Kajzerica Uređenje šk. zgrade	5423	8 723
I. Klasične gimnazije	Markušev tvornica ulja	884	Markušev. Kajzerica	1116	Kajzerica	2573	4 023
II. Klasične gimnazije			Uređenje igrališta	740	Uređenje igrališta	360	1 100

BRIGADA	Februar		Mart		April		Ukup. broj rad. sati
	Mjesto zaposlenja	Br. r. sati	Mjesto zaposlenja	Br. r. sati	Mjesto zaposlenja	Br. r. sati	
Trgovačke akademije	Uređenje trešnjevač. ul. i škol. zgrade	1723	Nasip	5530	Nasip	2886	10 119
Dvor. trgov. akademije			Milerov brijeg i uređenje školske	1209		693	1 902
Škole Učiteljske	Gradski parkovi G.E.C.	4710	Nasip	5656	Nasip Uređenja igrališta	3593	13 957
Sred. tehn. škole			Nasip uređenje školskih kabineta	3547	Nasip Pravljenje grafikona	2251	10 798
Obrtne škole	U prekovremenom praktičnom radu dala:						3 200
Stručne zan. škole	U prekovremenom radu na šivanju za socijalne ustanove dala:						10 200
Stručna učit. škola	U prekovremenom radu na šivanju za socijalne ustanove dala:						3 890
Domać. polj. škola	Sjemenska centrala tvornica Penkala	543	Sjemenska centrala rad na drž. dobru Rim	2467	Prekovrem praktični rad na drž. dobru Rim	755	3 765
Srednja vrtl. škola	U prekovremenom praktičnom radu na poljopr. imanju dala:						7 498
V. Niža gimnazije	Tvornica ulja tvornica Kabel	639					639
VI. Niža gimnazije			Milerov brijeg	2000	Milerov brijeg	2229	4 229
Nauč. min. soc. pol.	Gradnja ceste Sesvete-Kašina	3200	Kajzerica	4485	Kajzerica	1834	9 519

Ukupno dato 210 406 radnih sati. — Vrijednost procijenjena na preko 1500 000 dinara.

Tabela rezultata radnih brigada Zagreba u prva 3 mjeseca 1946.: 210 hiljada sati na uređenju nasipa, raznih parkova, škola, ulica, tvornica.

Zidne Novine, 6 Usmenih novina, 294 razr. sastanka, 71 posjeta (van škole), 53 kružoka, fiskulturnih sekcija: 12 nogometnih, 14 šah, 9 st. tenis i 5 lake atletike.

Sredivši sve takve moje podatke i impresije, kakva je bila zagrebačka srednja škola 1945-48? Prvo, bila je profesionalno i pedagoški veoma solidna, sumnjam da je nivo igdje na svijetu bio mnogo viši, osim u disciplinama koje su tražile veće materijalno bogatstvo (laboratorije itsl.). Oslanjala se na temeljitost njemačkog porijekla, svjetski povijesni uzor od USA do Japana, ali s uspjelim nakalemljivanjima iz manje krutih tradicija od Zapada do pokatkad vrlo dobre rane sovjetske, i s veoma dobrodošlim slobodarskim pobudama iz partizanske tradicije – da ih je bar bilo više... Kad sam počeo sâm pisati i prevoditi za naše novine i časopise, pričali su mi da je poslijeratno razdoblje u književnosti, recimo otprilike od 1947. pa negdje do 1950, imalo i znatnih krutosti po stopama nekog ublaženog socrealizma, ali mi za njih u školi uopće nismo znali, nikakvi se naši književni časopisi nisu čitali, samo izdanja N.O. o politici, a socijalistički realizam kakvog sam ja tada prihvatio značio je romantični zanos i precizni pogled na društvo, Lenjina i Gorkog. Drugo, po društvenom sastavu ova je škola bila pretežno *middle-class*. Bilo je nešto djece radnika ili siromašnih seljaka i obrtnika, no i ta je mala grupica uglavnom vođena kao djeca "državnih službenika"; polovica je, prije pune nacionalizacije, imala roditelje u "privatnom sektoru", i izravno se g. 1946. moglo mobilizirati maksimum 1/4 učenika, no zračenje N.O. (sa jezgrom SKOJ-a) već se tada proteglo na skoro sve – *it was the only game in town*[12]. To je postignuto strateškim ograničavanjem, vjerovatno tada mudrim, na učvršćivanje vlasti i materijalnu obnovu, otuda rad na Pruzi itsl, što je u školama značilo savez sa svim nastavnicima iskreno zainteresiranima za struku, kakvi su bar u elitnim zagrebačkim gimnazijama bili skoro svi. Nikakvih preispitivanja građansko-liberalnog "pozitivnog" pojma nauke i učenja nije bilo, samo njegovo omasovljavanje i realizacija. Kadrovi KP nekom preispitivanju velikom većinom uopće nisu bili dorasli, pa su i mnogo kasnije reagirali vrlo sumnjičavo na nastojanje ljudi poput Ivana Supeka (a prije rata Richtmanna i Podhorskoga, kojeg sam sreo kao student kemije) da unesu saznanja post-einsteinovske nauke, tvrdeći po ranom Lenjinu i stalnom Staljinu da to vodi u relativizam – kao u satiričkoj pjesmi O. W. Holmesa protiv zadrtih puritanskih logičara:

> End of the wonderful one-hoss shay.
> Logic is logic, that's all I say.[13]

U tom smislu tvrdnja da je boljševički komunizam u ekonomski zaostalim zemljama bio, nužno, diktatorski ubrzana mo-

12 to je bila jedina mogućnost aktivnosti **13** Oliver Wendell Holmes, pjesma *One-Hoss Shay = Kaleša (čeza, otvorena niska kola za kratka putovanja) s jednim konjem*; zadnji stih: "Logika je logika, to je sve što hoću reći."

Mama valjda sredinom 1930-ih

Mamina najmilija slika, valjda oko 1933 (čak ju je dala poslije rata uramiti)

Zagrebačka grupa na odmoru u Dobrni, 11. VII 1940, mama zadnja desno

Početkom III. mjeseca 1948, foto Zorvih, Praška 2, Zagreb, za iskaznicu zbog kraćeg rada kao prevodilac u saveznom Komitetu za kinematografiju

dernizacija – takoreći zakašnjela primitivna akumulacija kapitala kakvu je Marx opisao za Englesku 16. stoljeća, samo sada na račun više klase i eventualno seljaštva – sadrži poprilićan, mada držim sasvim nedovoljan, dio istine. Buržoazija u tim zemljama bila je ili patrijarhalna ili kompradorski[14] orijentirana na služenje strancima, te je njenu nekada revolucionarnu ulogu – no onda i mnogo više – mogao odigrati samo socijalizam koji dolazi iz nižih klasa. To je prvi u nas jasno artikulirao 1920-ih Krleža, doduše samo u primjeni na teatar i dramaturgiju, a elementi što bi takav horizont politički značio mogu se naći i u Lukácsevim *Blumovim tezama* između dva svjetska rata, zbog kojih je dobio gadno po nosu od staljinista.

* * *

O najužoj porodici, mojim roditeljima, malo ću pisati, jer su za mene bili kao zrak koji dišem a na koji se ne osvrćem. Zato veliku većinu događaja i odnosa ne znam, što danas žalim. Oboje su bili vrlo zaposleni, sastali bismo se za ručak. Mama je od lipnja 1946. do travnja 1947. bila referent za izdavačku djelatnost u Glavnom Odboru AFŽ-a[15] Hrvatske, u istoj zgradi na (još) Jelačićevom trgu 8 koju sam kasnije pohađao zbog I Rejona, onda je prešla na dugogodišnji rad u Institut za industrijska istraživanja u Boškovićevoj 33, kasnije na Trgu žrtava fašizma, kao administrator, stručni prevodilac i korespondent, a tata je izbivao u svojim armijskim liječničkim, sad već zubno-ambulantnim, instancama. Bili su u srednjim odnosno visokim 40-im godinama, ako je perioda Romea i Julije ikada bilo on je ležao u prošlosti, prije provalije ratnih tegoba koje su podnijeli zajedno samo 1941-43, te sasvim raznorodnih iskustava 1943-45. Tata je u ratu bio partizanski liječnik najprije na Biokovu a onda po planinskom razmeđu Bosne i Dalmacije, gdje je bilo vrlo teško: kako je izdržao, onako malen i gracilan, usto *a city boy*[16], gladne marševe po snijegu i pod paljbom nemam pojma i divim se. Usto je od 1948. do 1951. otišao u Vojno-medicinsku akademiju u Beogradu za načelnika Zubne protetike. Mama je prošla par teških mjeseci krajem 1943, ali se brzo snašla i od početka 1944. angažirala na radu s Amerikancima i Englezima koji upravljaju manje-više mafioznom Italijom, kao sekretar, prevodilica i faktotum uz oficire u uredu za nabavku hrane za pučanstvo preko mreže Consorzio agrario, udruženjâ za raspačavanje poljoprivrednih proizvoda. Mislim da je njen glavni razlog za povratak bio da bih ja imao oca.

Da li je to za mene psihički bilo zbilja važno ne znam, bio sam mnogo više orijentiran na nju, ali mi je sigurno bila važna stabilnost i razmjerno povoljni materijalni uvjeti, koje u inozemstvu (recimo da se mama uspjela prebaciti k teti Lizi u siromašno predgrađe Londona) ne bih bio imao. Ja sam joj svakako vrlo zahvalan jer sam u Jugoslaviji dobio, po mom uvjerenju, odlične temelje za cijeli život: kao prvo, odgoj i obrazovanje školovanjem, a vrhunske dodatke tomu omogućila mi je i opet ova zemlja, svojim ugledom i mojom sposobnošću, stipendijama za Bristol 1954-55, a kasnije na Sorbonnei 1960-61. i Yaleu 1964-65. A drugo, tu sam formirao određeni odgovorni stav prema svijetu oko mene koji bi se mogao nazvati humanističkim marksizmom, a orijentira se kako na vrijednosti koje sam prvenstveno našao u književnosti i dramaturgiji tako i na presudnu, mada možda ne uvijek simpatičnu, spoznaju da je u ovoj epohi Sudbina (Anangke, Fatum) politička ekonomija – suživot i udruživanje ljudi u velike grupe vlasti, moći i dobara (klase).

Sve u svemu, valja reći da sam imao ogromnu sreću u mladosti: prvo sam preživio, drugo sam bio odgojen i stvarno brižno njegovan, te osim makro-strahova (o kojima drugdje u ovim *Memoarima*) koliko je bilo moguće ututkan i ostavljen da se razvijam kako hoću, a ipak na bazi određenog etosa koji sam u porodici upio.

Mamina predratna prijateljstva manje-više su se prekinula. Beba nam je na početku mnogo pomogla stanom, ali je ta porodica bila 100% građanska, Brankov otac Lederer-Lenski bio je od prije rata u Rodeziji, a stara Rajnovica, govorilo se, pravomoćno se zaklela 1941. da je Bebu imala s nekim katolikom, te su, uz veze i bogatstvo, dobro preživjeli pod ustašama. Iskustva ratnih godina bila su nesumjerljiva s kapetanom JA i porodicom izbjeglica, došlo je do većih trzavica, i kontakti su se prekinuli nakon odseljenja s Gvozda krajem 1946. Branko je uspio preći u Pariz, našao sam ga u USA krajem 1960-ih kao mladog profesora romanistike na nekom sveučilištu blizu Bostona, bio je napisao disertaciju o Anouilhu, no zajedničkog jezika nismo više imali. Zatim sam načuo da se premjestio negdje prema Pacifiku, a u romanistici nije došao na vrlo zelenu granu, ja sam to pratio i bio bih saznao, a upravo ovih dana slučajno sam saznao da je 1970-ih počinio samoubojstvo. Još nekoliko godina posjećivali smo se s bolesnom Mirom Rotter i njenim bratom, podebljim advokatom. No najveće je mamino razočaranje bila Dédée Vranicani, s kojom su ona i Beba činile predratni trolist, i o kojoj trebam više pisati ako se vratim na g. 1941. kad se udala za poljoprivrednog stručnjaka dr. Šoštarić-Pisačića koji je radio za ustašku vladu. Ukratko, mama joj je kao najpodesnijoj tada predala našu skupocjenu garnituru mebla iz špajscimera, no kad smo ju 1945. zatražili, odgovorila je da su to rekvirirali Nijemci. Tko zna što je tu istina, ali to je bila izlika s dugom bijelom bradom, odnosi su sasvim prekinuti.

Od starih poznanstava preostala su nam tri uporišta "korčulanaca", tj. su-interniraca 1941-43. Prvo Borošićevi, skoro

14 komprador = domaći trgovački agent stranih firmi u Kini 18-20 stoljeća; kompradorska tj. odnarođena buržoazija, Maov termin (danas bi taj pridjev bio suvišan) **15** AFŽ = Antifašistički front žena, važna organizacija tokom rata i još uplivna neposredno nakon njega; zatim se dopustilo a možda i htjelo da zakržlja, što je bila gadna politička greška titoizma **16** gradski dječak

Edgar Spiegel, valjda 1930-ih

Teta Olga Spiegel/ Špigel, foto Gj. Reputin Zagreb, valjda 1930-ih

Mladen Spiegel, Zagreb 16. VII 1950.

Predratne prijateljice – nekad bilo,
1/ GORE, mama i Beba Lenski; DOLJE, Dédée Vranicani, mama, i Beba Lenski – obje slike negdje 1938-41.

susjedi na Pantovčaku: stara Štefa koja je sjedila na zidiću terase prema ulici i pozdravljala me kad sam se vraćao iz škole, Ivo, inžinjer i neko vrijeme direktor poduzeća cestogradnje Udarnik, i milovidna mu supruga Hilda, i dvoje djece, Tanja i mlađi Vlado, a u istoj kući na katu stanovali su Jula Vidan, njen suprug i sin im Ivo, uskoro anglist. Drugo, Paula Rendi i kći Edita, u Ilici u dvorištu kraj Kina Jadran (gdje sam revno posjećivao Kinoteku i donosio kući buhe), a u frontalnoj zgradi Pero i Sonja Budak, Paulina nećaka. Treće, obitelj Križanić, jurist Zlatko koji je postao članom Vrhovnog suda FR Hrvatske, supruga Nada i mladi sin. Zatim Štefa Švarc na kraju Kozarčeve, u Zelengaju, i mamine nove poznanice valjda preko AFŽ-a: Greta Karšulin i kći Bibica (a njen suprug je kasnije bio moj profesor na Kemiji) u Palmotićevoj iza pošte, i kasnije Mancika Dugošević u Gregorijančevoj, supruga direktora maminog Instituta Jove. Ta je mjesta mama naizmjence posjećivala u nedjelju a ja bih često došao po nju. No najvažnija po sve nas bila je porodica Riška i Mare Lang, dvije kuće prije nas u Buconjićevoj. Riško, ugledni profesor ekonomije, bio je u NOP-u i radio je na Petogodišnjem planu, a Mara, Dubrovčanka, postala je tako prisna s mamom da su ju kći Vlasta i mnogo mlađi sin Slobodan zvali teta Truda, te sam i ja, a kasnije i tata, znao svrnuti na čašicu razgovora s Riškom.

Političkih diskusija u našoj porodici bilo je vrlo malo, ukratko su se za ručkom znale spomenuti novine, recimo u potpunosti prenošeni govori sovjetskih predstavnika u Ujedinjenim nacijama ili druge važne zgode, bili smo jednodušni "titoisti" (kako se to kasnije nazvalo). Mama bi ponekad primijetila da joj se Molotov uopće ne sviđa, izgleda kao neki zagriženi tigar, na što sam se ja skandalizirao intimno ali šutke, tà kako bih proturječio mami! Pupčana vrpca s jedinim sinom bila je veoma jaka, i oko svoje 17. morao sam ju prekinuti našom prvom, rezolutnom i jedinom svađom, jer me počela prilično gušiti. Ali kad sam 1948. čuo da je predsjednica N.O. (mislim) VI. ženske izbačena iz SKOJ-a jer je nosila hranu majci, u zatvoru zbog pristajanja Informbirou, bio sam neugodno pogođen: dobro, možda ju je trebalo izbaciti, vlast treba biti jedinstvena, ali kako zamjeriti djevojci da hrani majku? Kasnije sam odobrio mudru staru izreku: *hate the sin, not the sinner* (mrzi grijeh a ne grešnika).

Brak mojih roditelja dakle je vrlo dobro funkcionirao kao porodični pakt za uzajamno pomaganje, pri čemu sam ja bio onaj pomagani koji je starije vrlo malo direktno pomagao. Negdje u zimi 1946/47, nakon uporne kampanje mojih roditelja, svemoćni GUND[17] je konačno oslobodio bivši otatin stan u vili Buconjićeve 10, koju su baštinili tata i teta Olga (Spiegel). Ja sam s Pruge, sjećajući se dvogodišnjeg nelagodnog sustanarstva u Korčuli s rođacima, oštro odgovarao od toga, ali nije bilo druge. Tako smo se uselili u taj prostrani stan, gdje su dvije sobe bile za Olgu i njene sinove Mladena i Srećka, dvije spavaće plus špajscimer za roditelje i mene, a mala djevojačka sobica za Lojziku, mladu Slovenku zaposlenu kod nas još na Gvozdu, koja je ubrzo postala mami neizmjerno odana, a u stanu je ostala dulje od mene, preko 30 godina. Stvarno je postala novi i dragi član porodice, svakako za Suvine važniji od rođaka Spiegelovih/Špigelovih, jer su se dvije gazdarice, inače labavih živaca nakon rata i emigracija, u kuhinji (nasreću je za nas kuhala Lojzika) i uopće u stanu vrlo slabo podnosile, s učestalim burama i prolomima oblaka a jadnim tatom u sredini. Ja sam se s kuzenima (mislim) dobro slagao, samo su oni kao sinovi palog prvoborca polazili tada slavnu Partizansku (Titovu) gimnaziju u Zagrebu gdje su se polagala dva puna razreda na godinu kako bi se nadoknadili zaostaci iz rata. Najprije sam se družio sa Srećkom, rođenim iste godine, koji je onda otišao na više školovanje u Beograd a ja sam preseljen u prostranu erkersku sobu s Mladenom, dvije godine starijim ali u istoj godini studija (strojarstva) kao i ja. Sobu smo podijelili na idealne polovine i u slozi dijelili za cijelo vrijeme studija; kasnije, kad se mogla dovesti koja djevojka, izvještavao bih Mladena vezanjem obojenog rupčića za prozor, prevod: *noli me tangere*[18] dva sata. To je bilo lahko prvenstveno zbog njegove sunčane i nekomplicirane prirode, te sam mu na kraju bio i svjedok na vjenčanju 1953. sa simpatičnom i dragom Brankom (kojoj još telefoniram, i čudim se kad ju zovu bakica).

Kako je prvenstveno tati i teti Olgi bilo pri duši pri dnevnom dolaženju i odlaženju iz vile i stana ubijenih roditelja ne mogu ni zamisliti, a onda nisam na to mislio. Mladost je elastična i egoistična. Pa ipak, djeda Schlesinger sjetio sam se na Dan mrtvih, 1. XI 1955. No pri ulaženju u *Studentski list* 1950-ih, u zgradi bivšeg stana Weiserovih, pokatkada bi mi bivalo čudno.

Nakon rata vratili su se u Zagreb i moj onkl Oskar, teta Margita i kuzen Hanzi, koji su bili svršili kod partizana a sin, sada Ivo, i kao vojnik NOV-a. Oskar je obnovio tehnički ured koji je prije rata vodio s Feliksom, maminim neprežaljenim bratom ljubimcem, u Masarykovoj ulici prizemno preko puta prolaza Balkan, ali su traume rata bile izgleda prejake i valjda 1948. iseliše se u novorođeni Izrael (vidi Oskarovu sliku tamo u prvom dijelu ovih *Memoara*). Nemirni Hanzi se u Izraelu oženio ali je nakon koje godine napustio oveću porodicu i kao svršeni elektrotehničar zaposlio se kod Siemensa u Erlangenu, gdje sam ga kasnije koji put posjetio, gdje je sklopio drugi brak i dočekao penziju, te i danas tamo živi. I o tatinom kuzenu Boži Gvozdenoviću, koji je u moje studentsko doba na Filozofiji bio *fixture*, takoreći namještaj Kavkaza[19], govorio sam u prvom dijelu. Kao rodbine, de facto ga nije bilo.

Što su bili povoljni materijalni uvjeti dakako je vrlo relativna stvar. Prvih smo godina nakon 1945, kao i cijela razrušena Evropa, svi živjeli na "točkicama" (kad sam došao na studije u Bristol 1954, one su upravo bile u Engleskoj ukinute, tri godine

17 GUND = Gradska uprava narodnih dobara (postojao je također ZUND, Zemaljska), raspolagao je svim rekviriranim posjedima poslije rata **18** ne diraj me, varijanta Arhimedovog traženja vojniku "ne diraj moje krugove" (što je platio glavom) **19** Kazališna kavana, na uglu Masarykove i Kazališnog trga

Olga i Srećko Špigel, valjda 1954.

Lojzika (Alojzija Verdaj, mnogo kasnije udata Remenar): oko g. 1950.

U stanu, Buconjićeva 10, oko 1960.

Foto s vjenčanja 10. I 1953, u sredini Branka (Tadić) i Mladen, na rubu svjedoci (lijevo DS, desno Vera Komlinović), studio Milan, Zagreb Praška 4

Omama Weiser s *Jutarnjim listom*, Rogaška Slatina 13. VIII 1935.

PREZIDIJUM SABORA
NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE

SPOMENICA

ZA VJEČNU USPOMENU
NA ŽRTVE TERORA FAŠISTIČKIH OKUPATORA
I NJIHOVIH SLUGU

PREZIDIJUM SABORA
NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE
NA PRIJEDLOG
SAVEZA BORACA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA
IZDAJE OVU SPOMENICU ZA

SCHLESINGER LAVOSLAVA

KOJI JE U VRIJEME NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA I NARODNE REVOLUCIJE 1941-1945 GODINE PAO KAO ŽRTVA FAŠISTIČKOG TERORA ZA NAŠU DOMOVINU, OSLOBOĐENJA NEOVISNOSTI NARODA POD RUKOVODSTVOM KOMUNISTIČKE PARTIJE I DRUGA TITA, NEĆE NIKAD ZABORAVITI MUČENIČKE ŽRTVE NA ČIJIM JE KOSTIMA SAGRAĐENA SLOBODA I NEZAVISNOST NARODA I FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

BR. SPOMENICE 6-45 DANO U ZAGREBU 25 KOLOVOZA 1950

SAVEZ BORACA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA N. R. HRVATSKE PREDSJEDNIK

PREZIDIJUM SABORA NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE PREDSJEDNIK

Umjesto otate...

EPITAF MOM DJEDU
(SPALJENOM U AUSCHWITZU)
NA DAN MRTVIH

Putniče, ne spominji prokleto mjesto
Gdje je od nokata smrdjela užarena peć.
Putniče, spomeni se prokletih ljudi
Sagnjile srži, koji su palili peć.
Usred je dana ovo nepojmljivo mjesto
Vidjelo mnogo spodoba, malo ljudi.
Na kraju, naše su kosti blagoslovile vatru
Koja nas je od ljudi sakrila u čistu peć.
Putniče, da se dokrajče sagnjili ljudi,
Sjećaj se starca kojim su ložili peć.

Pjesma Darka Suvina o otati, napisana 1955., objavljeno u *Telegramu* 1963. ili 1964.

Nadgrobni kamen na grobu Eisner-Schlesinger, koji je kasnije ustupljen obitelji Spiegel

Teta Jeti (Henrietta Mitzky), atelier R. Martinelli Graz, valjda 1890-ih godina

Onkl Feliks (Weiser), kao kapetan kralj. jugoslavenske vojske, valjda 1920-ih

Apoteoza tete Lize (Weiser), foto Tonka Zagreb 1921.

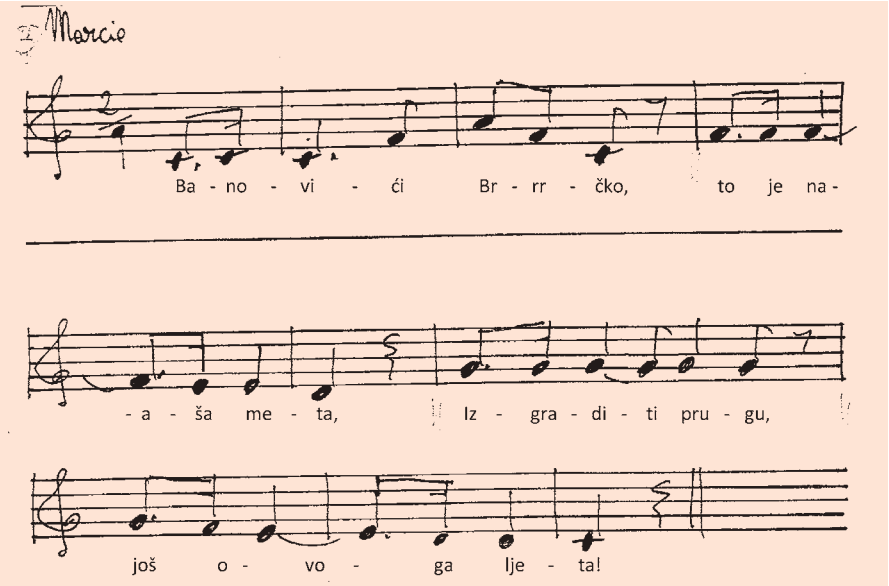

Banovići-Brčko, prugaška pjesma 1946.

Foto oznake radne brigade, prišivala se na desni rukav radne bluze, "kućna radinost"

iza Jugoslavije!), tj. na racioniranoj dodjeli hrane i odjeće. Stoga smo i ručavali u privatnoj kolektivnoj menzi koji je vodio neki stariji bračni par pobravši za to dobar dio naših točkica, a valjda i poneku paru za rad. Menza je ta bila improvizirana na prvom katu Mesničke ulice, broj 2, 4 ili 6, u jednom nekoć privatnom stanu, pa nije mogla imati veći kapacitet od par tuceta ljudi, osim ako se jelo na smjene (što ne znam). No nitko nije gladovao niti se smrzavao, napredak kakav bi i danas bio hvalevrijedan.

* * *

Pruga 1946: Srednje škole su tih godina svršavale sredinom 6. mjeseca te je 7. i 8. mjeseca "II zgb. omladinska radna brigada *Braća Špalj*" bila "na pruzi" – na izgradnji, dobrovoljnim omladinskim radom, pruge Brčko-Banovići, male ali ekonomski važne jer je spajala ugljeni bazen u sjevernoj Bosni s prometnim čvorom Brčka. Pri maršu na rad, brigade su pjevale:

Banovići Brrrčko [vokalni er], to je naša meta,
Izgraditi prugu, još ovoga ljeta![20]

Brigada ta bila je skrpana iz raznih škola, jer je odaziv na ljetnu radnu akciju bio mnogo slabiji od onoga na povremene radove u samom gradu – iz mog 6b mislim oko pola tuceta, a u cijeloj IV. muškoj možda 25-50 osoba (što će se 1947. na iznenađenje aktiva SKOJ-a stubokom promijeniti); popisa nemam ali je na primjer zamjenik komandanta bio iz Obrtne škole. Bila je dakle "brigada" (ime po partizanskom uzoru) općenito srednjoškolske a dijelom i radničke zagrebačke omladine, i već je tokom školske godine bila sudjelovala na kratkim radnim akcijama u gradu i predgrađima, uređenjem parkova, istovarom goriva, popravkom Savskog nasipa (a nešto kasnije počelo se raditi i na popravku Srednjoškolskog igrališta te na nekim dijelovima Pionirskog grada u Dubravi). U pripremama njenog odlaska, zapisao sam *highlights*[21] vatrenog govora rejonskog rukovodioca Tomice (komandanta brigade na Pruzi slijedeće godine) na omladinskom mitingu: "Nećemo se vezati stranim kapitalima pa postati kolonija... Međunarodni imperijalisti još nas napadaju i izrabljuju. Hoće nas odgojiti kao sluge. Pruga stvara ugalj za zaposlenje."

U Bosni smo radili nedaleko rječice Tinje, u kojoj se međutim nismo kupali, ali smo u grupi od po dva nosili vodu u teškim 25-litarskim kantama nekoliko puta na dan za svaki šator; najbliže selo zvalo se Donji Hrgovi, što mi je postao pojam za *Krähwinkel*, zabito mjestašce vragu za leđima (mnogo kasnije, suprugu Tuzlanku dražio sam da bi ona bila otišla tamo za učiteljicu da nije mene srela; a pred koju godinu, kad je autobusom prolazila za Tuzlu, stajao je baš tamo natpis "Pazi mine"...). Ja sam u brigadi bio obični kopač zemlje i prevozilac tački, ne baš lahko za mene, ali sam radio i na statistikama u štabu, gdje me nije dočekao veliki entuzijazam, i na kulturno-prosvjetnoj aktivnosti.

Nakon rata, možda sve do 1947, jedina je strana pomoć, veoma dobrodošla i držim važna za zemlju na rubu gladi, bila ona UNRRA-e[22]; jaja u prahu što su ih koristile sve naše menze zvana su "Trumanovim jajima". Od brigade na Pruzi Brčko-Banovići sačuvala mi se, uz oznaku koja se prišivala na desni rukav, jedino teka tog porijekla "Poklon Amerikanskog omladinskog Crvenog krsta" s rasporedom vedre večeri 25. 8. 46. (pred odlazak), prepisujem:

20 u svim priloženim notama, melodije je rekonstruirala (po ne sasma preciznom pamćenju DS-a) i zabilježila prof. Carla Nolledi iz Lucce, kojoj srdačno zahvaljujem. **21** istaknute točke, glavne postavke **22** United Nations Relief and Rehabilitation Agency, važan pomoćnik u razrušenim zemljama nakon 1944.

Himna brig. Braće Špalj [pjeva ju cijelo prisutno mnoštvo]
1. Čapajevka (zbor)
2. Recitacija (Dumus – Majakovski: Gadovi)
3. Popevke sam slagal (Ptič pjeva)
4. Po šumama i gorama (zbor)
5. Recitacija (Braco – Nazor: Pod palubom)
6. Vu plavem trnaci (Ptič pjeva)
7. Večernji zvon (zbor – solo Braco)
8. Reportaža (od Ritza) (Pero – Ba – To – Osvajač – Ptič)
9. Vedri napjevi (Ptič: Stardust, Ti ne bi smjela znati, Plavi snovi)
10. Tri telegrama (Ted)

Čaga!

Svaka je brigada te godine i kasnije imala zbor koji je marljivo vježbao. Raspored nije pisan mojim rukopisom i sumnjam da sam tu *Vedru večer* ja sastavio, valjda ne bih uvrstio sentiš i priglupe domaće pjesmice kao *Ti ne bi smjela znati* i *Plavi snovi* ("Plavi snovi/ dočarati znaju/ svu slast u maju/ i život i raj"). Inače je sastav vrlo karakterističan, nacionalno-pučki što bi rekao Gramsci: popularne pjesme partizanske (br. 1 i 4) i kajkavske (3 i 6), zatim još jedna ruskog porijekla (7) i dvije recitacije poezije, ruske i naše (Nazorova je valjda ona slavna "Poklen su me prikovali/ Zlizane za ove daski/ Veće nisam mora videl/ More, more sinje"). Što je reportaža po Ritzu ne znam, možda iz tekstova "vrapca" koji su se štampali za vedre večeri, a nadam se da je *Stardust* zbilja bio Hoagy Carmichael, moj sentiš favorit iz Barija ("Sometimes I wonder where you are ..."). Veče završava čagom (zagrebački *slang* za ples), ovo je bila mješovita brigada iako velikom većinom muška, no sa strogom zabranom seksa, ponajviše zbog reakcionarne (građanske) propagande protiv odlaska na prugu, posebno djevojki koje bi tamo bile razvraćene. (Jeli smo kruh pokatkad čudnog ukusa, saznah kasnije zbog velikih primjesa broma za smanjenje hormonalne napetosti.) Otkuda muzika za čagu ne znam, možda je netko bio ponio harmoniku – ne sjećam se luksuza kao gramofona ili radija. Vidi se i opća upotreba nadimaka, jedino je rodno ime ovdje Pero u grupi recitatora. Osim u zboru, ženskih protagonista nema. Rekao bih da je kao amaterska kućna radinost ovo prilično uspjelo, možda za nijansu kvalitetnije od prosjeka.

No zadnja točka, prepisana za čitanje, moja je: valjda moj prvi vanškolski književni sastav i to u satiričkom žanru *hoax* (novinarska patka), jer sam ju bio pripisao nekom "journalist without occupation, Mr Ted Calleghan, agency King's Syndicate Boston" (na kraju teke je sastavak mojim rukopisom *Za spomen Tedu* posvećen njemu). Fingira tri telegrama iz Londona i New Yorka. Prvi izvještava o padu brda Majevice "od 2800 m." na trasu "tzv. omladinske pruge... – Svaka veza prekinuta. Naš dopisnik otputovao avionom na mjesto katastrofe." U drugome "naš dopisnik [je] preletio cijelo područje na visini 6000 metara i promatrao teren pomoću najpreciznijih četverokristalnih dalekozora tvrtke *General Electric Co, New York Baltimore & Philadelphia*", onda se spušta u Zagreb i tamo doznaje od "istaknutih predstavnika javnog mišljenja" da su "Prisilno mobilizirane radne brigade Zagreba, koje su radile na 7. dionici, bile... iznenada zasipane zemljom tako da je stradalo životom 3.000 jadnih mladića i djevojaka". Nastalu zabunu "iskoristile su okolne armije 'monarhista' pod vodstvom slavnog generala Mr. Živković Pere i smjelim prepadom uzduž cijele pruge potpuno uništile svaku organiziranost brigada... ". Konačno, treći telegram javlja iz Zagreba: "Prokrstario sam *jeepom* tvrtke *Willis Overland* središnjom Jugoslavijom.... Zašao sam čak na 30 km od potoka koji se naziva *Sava*, a teče od *Simplonskog tunela* u *Mediteransko more*.... Na urođenike koji su se bunili protiv klime [ranije je dopisnik "našao ogromnu prašinu"] i ostalih nepogoda, vlasti su bile primorane uputiti svoje specijalne odrede tajne policije, te sam posvuda zapažao njihove logore. Teror... ekonomski uništava jadne urođenike Bosne, ...prisiljene da sami jedu svoje voće, tako da uvelike pate od – proljeva.... 97,9851 desetmilijuntnina posto žena... unatoč 2 mjeseca boravka na pruzi već [je] u 7. mjesecu trudnoće.... Vaš dopisnik prekida ovdje svoj izvještaj obzirom na to da je i sam osjetio prve grčeve u mozgu."

Ovo u mnogome koristi odskočne daske iz stvarnosti. Tako smo jednog od učesnika u našem šatoru, nazvanom Vila Peh, koji si je bio napravio viseći krevet, zvali Ted, te o tome kako su mu ga razorili ima u teci još jedna satirička crtica (u šatoru nas je bilo trojica iz mog razreda te budući nogometaš Zebec zvan Cobra, da ne bude zabune s drugim nekim Bracom, a bili smo držali i nekog puhića zvanog Pehić, koji je uprkos (?) našoj brizi umro te smo priredili svečani pokop). U telegramima sam iskoristio iskustvo slušanja američkog vojnog radija u Bariju gdje su se zdušno reklamirali proizvodi tvrtki, hiperbole protutitovske štampe i radija Zapada nisu sasma loše isprepletene američkim nesnalaženjem u evropskoj geografiji (jedan je kasniji vic o turistima koji lete iz Sheratona u Sheraton glasio "if it's Thursday, it must be Paris"[23]), a recimo supstituciju kraljevskog međuratnog diktatora za Dražu Mihajlovića nalazim uspjelom. To je razina srednjoškolskog humora (desetmilijuntnine valjda iz atomske fizike) korištena za pučko vedro veče; na istoj toj razini sam, sastavljajući *Pravilnik o opskrbi vodom* mog šatora od 20 osoba, gdje je svaki par dolazio na red nakon 10 dana, dodao "Drugim riječima, opskrba vodom je decimalna periodička konstanta zafrkavanja parova u 'Vili Peh'". Publika vedre večeri mislim da je uživala u takvim kao i u lokalnim bosanskim i zagrebačkim aluzijama, a četnika po brdima, te stoga odreda KNOJ-a[24] koji su prugu – diskretno ali efikasno – čuvali, stvarno je bilo.

Akcija na prvoj Omladinskoj pruzi svakako je bila značajan politički uspjeh, a po službenoj statistici da je omladina 1944-46. dala preko 16 miliona radnih dana (i to duljih od naših srednjoškolskih) vjerujem i ekonomski.

23 ako je četvrtak, mora da smo u Parizu **24** KNOJ = Korpus Narodne Obrane, posebni odredi vojne policije za borbu protiv preostalih četničkih i drugih bandi političkih neprijatelja

* * *

U 1946-47. rad u SKOJ-u i N.O. nastavio se uz neke nove naglaske koji se mogu vidjeti iz zaključaka Centralnog Vijeća N.O.J. od rujna 1946. Ono je sasvim točno primijetilo da učenje, osobito na gimnazijama, zaostaje: iz prakse znam da su neki omladinski rukovodioci shvatili na primjer kružoke kao način provlačenja kroz razred bez rada. Vijeće je naglasilo potrebu neposredne suradnje s profesorima, čak je obavezalo školske sekretarijate da usaglase planove rada s direktorima škola i zabranilo kritiku profesora na sastancima NSO – ona se mogla vršiti samo preko intervencije predsjednika školskog aktiva kod direktora ili preko Gradskog odbora N.O.; sumnjam da je taj naglasak na disciplini izazvao veliko oduševljenje "na terenu". No svi smo se slagali s naglaskom na savladavanju gradiva pomoću grupnog učenja za slabije đake kao i na rad naučnih, umjetničkih i literarnih družina, zabranom da slabi učenici budu u rukovodstvima N.O, te s brigom za materijalno stanje učenika, a posebno za učenike u privredi (bivše šegrte), preko menzi, internata i sl.. Konstatirano je i da takmičenja za ocjenu često ničemu ne služe, ili čak dovode do pritisaka za umjetno napuhavanje ocjena po školama, a za dobrovoljni rad maksimiran je broj sati na tjedan. Drugim riječima, sistem je počeo pokazivati zloupotrebe zbog revnosti ili zbog ličnog interesa.

Studenoga 1946. "povučen" sam iz gimnazije za instruktora za statistiku 1. Rajona NOH, u vrijeme kada je novi Statut N.O. zahtijevao da svaki Sekretarijat škole i slično mora imati statističara koji šalje izvještaje prema mjesečnom planu rada, a po sveukupnom rezultatu se dodjeljivala prelazna zastavica. Većinom novopridošle statističare škola, koji su morali "pročistiti pojmove" o tome kako raditi prvo sebi a onda razrednim statističarima, morao sam koordinirati i "gurati" u rejonu koji je imao 11 škola, od 3 niže stručne do Titove i Glumačke (u čijem su sekretarijatu tada bili Mirko Merle, Danilo Maričić, Ante Viculin, pa Sven Lasta za "kult.-pros." i Ljubica Mikuličić kao statističar, sve imena koja ću i kasnije sretati). Prvo je uveden intenzivni tečaj od jednog tjedna (30 sati) za sve, a onda sam se s njima sastajao dvaput mjesečno, slanje izvještaja i planova od rejona prema Gradskom Odboru bilo je tako reći neprekinuto, jer su i oni morali slati sinteze dalje, sve do Beograda. Telefona je bilo malo, dogovarali smo se preko tekice obavijesti na stolu R.O. i mnogo klipsali po centru grada. Podaci su uvijek bili nekako krnji, "ima drugova koji shvaćaju statistički rad površno i neozbiljno" (iz jednog mog izlaganja), ali su dozvoljavali opći pregled kretanja koliko to statistika već može.

Favorizirala su se takmičenja u uspjehu, tako Titove gimnazije s Partizanskom gimnazijom na Hvaru a našeg Rejona s 5. Rejonom Trešnjevka i 1. Rejonom u Beogradu, te česte pohvale najboljih aktiva N.O. (to se nije odnosilo na SKOJ). Opet slučajno, valjda što sam ih prepisivao na pisaćoj mašini s karbonskim kopijama, sačuvala su se četiri prijedloga za pohvalu iz veljače 1947,

Sa značkom "prugaša" u zapučku, dakle oko 1947, foto Zorvih, Praška 2, Zagreb.

za prošli mjesec rada N.O. Glumačke škole, Titove gimnazije, Socijalnog odbora grada, i tvornice obuće *Franjo Gorjup* (Astra). Zanimljivi su prijedlozi za posljednja dva, uglavnom ženska, aktiva kao uvid u kriterije izvan srednje škole. Socijalni odbor – učiteljice i pomoćno osoblje – brinuo se za obdaništa i dječje domove Zagreba u teškim uvjetima: raštrkanost i radno vrijeme od 12 sati. Uz uspjeh đaka na polugodištu, aktiv je formirao 8 čitalačkih grupa sa 100 polaznika koje su kupile 20 knjiga za proučavanje NOP, dva analfabetska tečaja, organizirao i dekorirao izložbu dječjih radova u Salonu Ullrich, itd. A u prijedlogu za 47 omladinki tvornice obuće prvenstveno je bilo izvršavanje mjesečnih radnih obaveza (plan proizvodnje premašen za 13% a prosjek kvaliteta za 10%, navedene su poimence četiri najbolje radnice), usto dobrovoljni rad na uređenju tvornice i istovaru ugljena, te kružoci koji proučavaju Statut NOJ, Ustav NRH i brošurice kao *Komitet organizator omladine* – svakako mnogo manje bogata lepeza nego u elitnim srednjim školama.

Ipak, uza sve aljkavosti, pretjeranosti pa mjestimice i lične zloupotrebe, držim da je cijeli sistem Narodne omladine bio ne samo (nesumnjivo) revni pomagač vlasti nego i široki odgoj u točnost i odgovornost nužne za moderni proizvodni, ako hoćete kreativni, život. Na primjer, za izbornu konferenciju škole listopada 1947, zaduženja su ovako podijeljena: ja za sedme razrede (da izvrše sve pripreme i da prisustvuju), drugi član SKOJ-a za salu i uređenje, treći za dekoraciju, četvrti za mikrofon, još trojica za zapisničare i dvojica za ovjerovitelje zapisnika; predsjednik N.O. podnosi referat, diskutirati imaju po jedan skojevac o članarini, fiskulturi, socijalnoj skrbi, kulturno-prosvjetnom radu i pionirima – sve poimence. Nakon toga biranje, muzika (valjda za vrijeme prebrojavanja glasova), "predsjednik se zahvali". A negdje oko 1958, kad sam se natjecao za asistenturu pri katedri za Komparatistiku novopostavljenog profesora Hergešića, ovaj me je u svom stanu na početku ulice Braće Kavurića, tik do Kemije – na zidu je visio veliki obojeni nacrt plemenitaške loze iz Novog Vinodola – zapitao: "A znate li predavati?", našto sam odgovorio da sam se izvježbao referatima i diskusijama u Naro-

dnoj Omladini, a on je to s uvažavanjem i priznanjem (glumljenim) primio. Za cijelu moju generaciju aktivista – "organiziranih" nakon 1945, te koja je ubrzo počela ulaziti u rukovodstva na rejonskom nivou gdje je glavna mjesta zauzimala generacija aktivirana prije 1945. – sav je taj rad dakle bio škola modernizacije i socijalizacije, u amalgamu partijskih "direktiva" odozgo i partizanske inicijative odozdo, kakve u nas, rekao bih, ni prije niti poslije nije bilo.

Usput sam se upisao u sigurno tuce organizacija, odmah u Crveni križ i Ferijalni savez a nakon 1948. u Narodni front, Društvo za naučni rad studenata i bogzna što još.

Moje školske pismene zadaće bile su: "Glavne teme i problemi naših realista", "Vladimir Ilić Lenjin i osnovne misli njegova rada", "Kako su ruski realisti prikazali socijalne prilike u Rusiji i kako su gledali na ruskog čovjeka?" (dugih 9 strana o Gogolju, Turgenjevu i Tolstoju – Dostojevskog sam čitao od 1948. nadalje po svojoj inicijativi), "Što nas danas najviše zanima u književnim djelima" i "Teme naših pjesnika u vrijeme realizma" (Vojislav Ilić ml, Kranjčević, Gregorčič i Aškerc); druga i peta pisane su ćirilicom. Zanimljivima mi se danas čine dva pasusa. Prvo, stav prema Tolstoju, gdje sam spomenuo Lenjinovu tezu da je on idealni predstavnik mužičkog stava ali tome dodao da je Tolstojev ideal "neka fantastična rodovska zajednica, u kojoj bi ideje Rousseaua i Isusa bile spojene pod okriljem i plaštom vječnog mira i ljubavi". Drugo, popis imena koji me zanimaju, "od Virgilija do Gorkoga, od Balzaca do Wellsa, od Ovidija do Nazora, od Shawa do Vinogradova" (radi se o njegovim povijesnim romanima, tako fini *Tri boje epohe* o Francuskoj pod Restauracijom), te sud da me uz opise zanima i piščev stav. 7 b završio sam kao i 6: odličnim uspjehom, čak mi je ocjena bila 5.0 (Crtanja nije bilo, Vjeronauk je zamijenjen obaveznom Astronomijom, a Tjelesno vježbanje su mi valjda poklonili), samo je vladanje bilo "vrlo dobar", što je moju mamu zgranulo i pripisivala je to intrigama i jalu.

* * *

Osjećam ovdje potrebu, sasvim retrospektivno, porazmisliti upravo o odnosu ta dva pola, nazovimo ih *vlastodržačkim* odozgora, prenošenjem direktiva, i *pučko-stvaralačkim*, samoorganiziranim odozdola. U idealnoj političkoj organizaciji oni su oboje nužni, u omjerima koji variraju prema situacijama; često je pojedine aktivnosti teško pripisati samo jednom polu. Da počnem s insistiranjem na dobrim ocjenama, zbog kojeg je predstavnik N.O. u svakom razredu bio ovlašten da jednom mjesečno pregleda razrednu knjigu ocjena zajedno s razrednikom i prepiše podatke. Ja sam to činio od 7. razreda nadalje sa simpatičnim Jurjem Stahuljakom koji nam je svima vrlo imponirao ne toliko znanjem (koje su svi naši profesori imali) koliko svojim načinom. Dva primjera: dolazio je u školu s lijepom širokom kravatom koju je međutim prebacio preko užeg dijela bez vezanja čvora, što je sugeriralo diskretnu boemsku notu. A kad nam je kao nastavnik povijesti govorio o formiranju poljsko-litavske unije, nabrojio je političke razloge po sovjetskom udžbeniku i sa smiješkom dodao "A kraljica Jadviga zagledala se u litavskog velikog kneza – eh, i ona je bila pod kožom krvava". Sa mnom je bio vrlo srdačan, i još mi je danas drago da sam imao priliku održati mu mali govor na – mislim – 35-oj godišnjici mature kad mu je razred kupio zlatno nalivpero i zamolio me da mu ga (kao *Klassenprimus*[25]) uručim. Sve sam to kasnije ispričao Višnji Stahuljak, koja je tih godina počinjala kao lutkarica a postala šarmantna književnica.

Dakle: svo to jašenje na ocjenama bilo je s jedne strane prilično mehanička primjena odluke vlasti da treba dobre stručnjake za nadolazeći Petogodišnji plan, a s druge je strane nesumnjivo doprinosilo razrednoj (skoro rekoh interklasnoj) solidarnosti, a i stvarnom znanju, te inicijativi kako voditelja kružoka, poput mene, tako i slabijih đaka – ili recimo analfabetskih čistačica u dječjim domovima Zagreba. Slično se može reći o razrednim sastancima: bili su dosta šablonizirani prenosnici odozgo, no također prilika za dosta otvorene diskusije. Jednom me je na primjer glavni anglofil u razredu, Saša Maletić, kasnije liječnik na Rebru, na rubu sastanka posprdno upitao zar dijalektika ne traži da se svaka teza negira antitezom, a što bi bila antiteza socijalizmu (to sigurno nije sâm izmislio) – našto sam skucao neki djelomični odgovor jer puniji tada nisam imao. (I opet mnogo kasnije, radeći na teoriji plesa zbog mog interesa za japanski Noh, naišao sam na finu knjigu o Labanu njegove majke Ane Maletić, koja je poslije rata imala plesni studio na Mesničkoj.) Čak i fizički rad na Omladinskoj pruzi i slično, za mene koji sam redovno pobolijevao fiziološki kontraindiciran – poslije ljetnih radnih akcija svake sam godine od 1946. nadalje imao groznice i mali kolaps i oporavljao sam se na moru – veoma je dobro okarakteriziran, bar po svom idealnom horizontu, parolom "Mi gradimo Prugu, Pruga gradi nas", koja, svjesno ili ne, zgusnuto reproducira Marxovu formulaciju (u *Kapitalu*) da ljudi radom mijenjaju prirodu, što u isto vrijeme mijenja njihovu vlastitu prirodu. Aktivnosti koje normalno postoje u svakoj omladinskoj organizaciji svijeta, kao izleti i sport (praktički u nas: ping-pong, nogomet i šah), u ovoj su dijalektici bile bliže kreativnom nego vlastodržačkom polu.

Prema tome, uz nedvojbene ekonomske efekte u teškim poslijeratnim godinama ne samo velikih saveznih akcija nego i tuceta krčenja putova do šuma, pa izgradnje tvornica kao Železnik kraj Beograda i na Žitnjaku u Zagrebu, po meni su jednako važni psihološko-emocionalni efekti samostalnog i uzornog savladavanja značajnih radnih projekata sa strane omladinske organizacije, gdje su se rukovodioci brigada i slično, svi mahom iz Partije, morali dokazati na djelu a nisu imali nikakvih privilegi-

25 prvak, tj. najbolji đak, razreda

ja. Nije samo naziv "brigada" odjekivao partizanskim duhom. Savezne akcije pak bile su važni faktor učestalog sastajanja i razumijevanja mladih: na Pruzi Šamac Sarajevo bilo nas je u svemu oko 220 hiljada – od čega preko 5 hiljada simpatizera ili radoznalaca iz inostranstva – sa svih strana zemlje, i jedva da je bilo brigade u kojoj nije bilo tuce predavanja i bar 1-2 prikazana filma, te masa športskih natjecanja za značku ZREN.

S druge strane, dakako da je za jedinstveni plan obnove u ugroženoj međunarodnoj i napetoj ekonomskoj situaciji bilo apsolutno nužno čvrsto jedinstvo političkih snaga, no danas zabrinuto gledam na jaku staljinsku tradiciju tog organiziranja, na primjer u dvije tendencije: prvo, ona prema monolitizmu kakva se očituje u srastanju rada N.O. sa upravnim organima škole i zabrani izravne kritike profesora odozdo; drugo i još gore, favoriziranje centralizma na račun demokracije unutar inače doslovno prihvatljive Lenjinove sintagme "demokratski centralizam". U tradiciji KPJ (i SKJ) Centralni je Komitet uvijek imao pravo da raspusti "trulu" osnovnu partijsku organizaciju, ali partijske organizacije nisu imale pravo da između Kongresa, dakle u dnevnoj praksi, izražavaju neslaganje sa CK-om ili predlažu bitne promjene. Česta je točka na dnevnom redu svakog skojevskog i partijskog sastanka bila "Kritika i samokritika", hvalevrijedne rubrike, ali odozgora je dolazila samo kritika, nikada samokritika. Svi su izbori u Partiji, a također u "frontovskim" organizacijama (sastavnim dijelovima Narodnog fronta, kao NOJ), bili pažljivo isplanirani po "kadrovskim komisijama" koje su utvrđivale listu kandidata a radile po izravnim uputama viših organa; možda je u tim zatvorenim krugovima i bilo diskusije oko nekih imena, ali iz "baze" odozdo se taj prijedlog jedva mogao mijenjati, rezultat izbora bio je unaprijed jasan. Ta je čelična tradicija SKP(b)[26] nastala tek poslije 1921, zabranom dotada vrlo aktivnih i konkurentnih frakcija. Čelik nije zabadava Staljinovo ime (tj. "čelični", preuzeto iz njemačkoga *Stahl*) nego i totem, on označava čvrstoću, izdržljivost, nesavitljivost – ali i krutost... Tako je na primjer nesumnjivo ogromna većina Partije 1948. bila za prekid sa Staljinom, ali je jednoglasnost osigurana općim hapšenjem disidenata, službeno procijenjenih g. 1952. na 14 hiljada (vidi o tome više na početku sekcije o 1948-51). Godine 1945-46, pa onda opet 1948-52, moglo bi se s punim pravom odgovoriti da je usredotočenje efikasne vlasti, uključivši razbijanje opozicija, u izvanrednim prilikama rata, oskudice a onda opsade sa strane SSSR-a, čije su tenkovske divizije vrebale na granicama od Prekomurja do Makedonije, jedini način da se te bitke dobiju. To prihvaćam, ali kad se centralistički monolitizam produži bez roka i imperativnog razloga, vidjesmo kako se može izgubiti najvažniji rat, u Vijetnamu nazvan onime za "srca i umove ljudi".

To ne znači da smatram "pol vlasti" a priori, uvijek i potpuno negativnime, dapače. Drugi način za postojanje civilnog društva doduše su zamislili kako anarhisti tako i tradicija Marxa i Lenjina – sve ako sam naučio da je Zemaljski raj bez suprotnosti nemoguć, takvo "besklasno društvo" ostaje mojim idealom – no ostvario ga zasad nije nitko. Nema sumnje da vlast treba biti efikasna, no ako ju se ne može propitkivati, pa kad zbilja ustreba i mijenjati, odozdo, vrata samovolji pa čak i nasilju (koje svaka policija voli) otvorena su, i mnogi će kroz njih proći.

Međutim ne valja smetnuti s uma gdje i kada se to dešavalo. "Gdje" je zapravo također "kada": koje tradicije i navike djeluju iz prošlosti na tradicionalno polukolonijalnom Balkanu, gdje je prije 1941. Jugoslavija bila jedna od ekonomski najzaostalijih država Evrope, sa 40% nepismenih dok preko 3/4 uopće nije pohađalo školâ. To je bilo potencirano nakon grozomornog rata gdje je poginuo svaki deseti stanovnik (a prosječna starost poginulih u ratu bila je 22 godine), druga desetina iskusila je posebne progone vrste prisilnog preseljenja i prisilnog rada ili internacije poput moje obitelji, ostalo ih je bez krova tri i pô miliona, dakle svaki četvrti, i ljudski je život bio vrlo jeftin. Materijalna razaranja bila su, uz SSSR i Poljsku, daleko najgora u Evropi: u prometu, na primjer, inače prije rata slabo i pogrešno razvijenom (za potrebe kapitala Pešte i Beča), uništeno je preko pola pruga i 2/3 brodarstva, a da o veoma rijetkoj industriji ni ne govorim. U tom kontekstu čine mi se ideološki nategnutima, *de mauvaise foi*[27], današnja uspoređenja FNRJ recimo 1945-60. s idealnom, i nigdje nepostojećom, demokracijom. Ljudska su prava tada na cijelom svijetu bila ograničena nuždom, glupošću a često i svirepošću (pogledajte samo statistike građana pobijenih ili ostavljenih da umru po "svojoj" državi širom svijeta u to vrijeme). Temelj za pravednu ocjenu, na koju u ovim refleksijama na lična iskustva uopće ne pretendiram, bilo bi poređenje sa društvima slične ekonomske i kulturne razine; a moja je hipoteza zasad da FNRJ ne bi loše ispala. U nužno forsiranoj no i efikasnoj izgradnji razrušene zemlje Jugoslavija je – navodim po podacima na internetu danas – već 1946. dostigla proizvodnju iz 1938, i još se petnaestak godina razvijala po najvišim ritmovima na svijetu (bila je dakle "mali tigar", kako se 1980-ih govorilo o azijskim "malim tigrovima", samo što oni nisu pošli od nule nego od već solidne baze, nacionalne a i međunarodne, te su stigli neuporedivo više). U novinama smo čitali skoro dnevno o gradnji velikih hidrocentrala i termocentrala kao Jablanica (koju sam posjetio kao vodič jedne strane studentske delegacije i ostao impresioniran podzemnim razmjerima), Zvornik, Zenica, Kakanj ili Šoštanje, velikih objekata teške industrije kao Litostroj u Ljubljani, Rade Končar i Prvomajska u Zagrebu, pa Sevojno, Trepča, itd. Sve se to pak prve tri godine odvijalo unutar vrlo prijeteće napetosti između SSSR-a i Zapada, pa tako i Zapada prema FNRJ, usredotočenog oko trajnog sukoba za Trst. Primjer: veče prije jednog 10. aprila (1947. ili 48), godišnjice proglašenja NDH, zagrebačka organizacija SKOJ-a bila je mobilizirana da cijele noći stražari određene objekte za koje se predviđala mogućnost djelatnosti ustaških grupica (pisanja parola ili sabotaža). Je li to bila zbilja

26 SKP(b), izgovaraj EsKaPeBe = Svesavezna Komunistička Partija (boljševika), ime Lenjinove a kasnije Staljinove KP SSSR-a **27** sartrovska sintagma, stavovi obojeni samoobmanom i jedom (ozlojeđenošću)

ili proba za provjeru nas mladih, nikad nisam saznao, koliko znam desilo se nije ništa. No posudio sam si od tate oficirski pištolj i proveo noć s ostalima iza žbunja na Srednjoškolskom igralištu. Držim da ne bih bio oklijevao koristiti pištolj, kao ni pušku kad smo na vojnom roku čekali sovjetske tenkove na Tisi g. 1956, mada krvoproliće i uopće pozljeđivanje ljudi duboko mrzim. No svaka se vlast brani, a ovo je – bio sam duboko uvjeren – moja vlast, i pravedna, narodna vlast. (Negdje 1960-ih onda počinje druga priča: vremena se mijenjaju i mi s njima[28].)

Točno je primijetio Weber 1919: tko se god upušta u politiku sklopio je, s purističkog stanovišta, savez sa vragom. A što su oni koji se u času potrebe ne upuste u nju? Za Dantea, ravnodušni nisu bili dorasli čak ni za pakao.

* * *

Komentar poslijeratnoj lektiri: Bit će jasno iz popisâ da nisam nikada osjećao neku suprotnost između iskrenog interesa za krimiće, pustolovne ili ljubavne romane, po američki *low-brow* i (većinom) *middlebrow*, s jedne strane, i s druge strane kako za "visoku" poeziju i prozu tako za političko-naučnu literaturu. Danas se trudim dokazivati (kao za SF od samog početka) da su sve to potencijalni oblici ljudske spoznajnosti. Istina, kad sam se za vrijeme studija dočepao poslijewellsovske SF, izgubio sam interes za krimiće a postepeno i za avanturizam – sva ta egzotika mogla se naći supsumirana u SF.

E sada, valja reći da se potencijali mogu iskoristiti ili ne, pa i gadno zlorabiti. Moj poznanik i povremeno prijatelj Umberto Eco definirao je semiotiku i komunikaciju, ovdje jezik, kao ono gdje se može lagati (to je zapravo prisutno već u Gulliverovom zadnjem putovanju, po suprotnosti sa Plemenitim Konjima koji ne mogu izreći "Stvar Koja Nije"). Kako danas gledam na naučna djela, doktrinarna ili popularna, u prirodnim ili "ljudskim" naukama? Dijelom kao i prije, ne mislim ih se odreći, ali s jednom velikom razlikom kojoj me je, polako i kasno, poučila praksa povijesti: odbijam vid kojemu manjka dijalektika stvaralačke višestrukosti, kakvu su braća Gershwin genijalno izrazili u pjesmi *It Ain't Necessarily So* iz *Porgy and Bess*. Preveo bih taj fini plebejski lakonizam i skepsu nezgrapno kao *Ništa ne mora biti baš tako*: sve što svojata Jednu Jedinu i Konačnu Istinu (kao monoteističke religije) ili čak približavanje njoj (kao njima konkurentna nauka od pozitivista sve do osloboditelja Einsteina, a njena popularizacija i danas) u krajnjem je ishodu netočno. Svoju početnu afirmaciju svaka takva doktrina duguje točnom i korisnom vidu – u objektivističkoj nauci, recimo, olakšavanje ljudskog života uprezanjem prirodnih sila u rad putem spoznaje. No dolaskom doktrine na vlast postepeno postaje sve jasniji i veoma opasni vid sakriven u njoj, otprilike pomanjkanje ljudskih vrijednosti kao subjekta i objekta doktrine (pod vrijednostima razumijem konkretne dobrobiti: materijalne uslove, društvenost, psihofizičko zdravlje...). Dakako da to još i više važi za odbacivanje takvih vrijednosti u ciničkoj Post-Modernoj vulgati (ne u nekim radovima najboljih pisaca poput Derride ili Guattarija).

S tog stanovišta staljinizam, odnosno ono u što se bio prometnuo službeni marksizam-lenjinizam, velikim je dijelom svojevrsni amalgam ateističke kvazi-religije i pozitivističke naučnosti. Stoga bih danas zanijekao da su Todor Pavlov i gluplje među navedenim ruskim političkim brošuricama posjedovali više od minimalne momentalne koristi za neuke, a to važi i za nametnutu staljinističku varijantu ruskog socrealizma kakvu sam čitao poslije 1948: nedostaje im metodološka, pa dakle i spoznajna, mudrost koju sam tada našao u nesumnjivih ljevičara poput zrelog Lenjina nakon 1914, Krleže, Gorkoga i Dos Passosa, a kasnije u Joycea, Eisensteina, itd, a ponajviše u Brechta (nasuprot tome, ruske prirodnonaučne knjižice bile su vrlo fine, a neki ekonomsko-politički pregledi jasni i korisni, kao gore navedeni Leontjev kojeg još imam pažljivo ispotcrtanoga, mada me danas smeta jednostrani determinizam čvrstih "zakona"). Drugim riječima, pristup taj lako postaje doktrinarnim u popularnom smislu riječi, tj. zatucanime, daleko od brzo promjenjive stvarnosti. Staljin je tu kako glavni krivac tako i donekle iznimka, sigurno najbolji staljinist – osim ako uračunamo i Lukácsevu najtamniju fazu, recimo 1943-47. Tih su se godina Staljinova djela, počev od kanonskih *Pitanja lenjinizma*, dijelom obavezno prorađivala u skojevskim kružocima, no ja sam ih pomno pročitao *mea sponte*, za lično razumijevanje. Valja priznati da on piše (kasnije i uz pomoć specijalistâ *ghost writers*[29], kao o lingvistici) jasno, razumljivo i neumoljivo jednostrano, naime sa stanovišta da je vlast odozgo na dolje najvažnija – nije zabadava godinama odgajan kao pravoslavni seminarist. Baveći se zadnjeg desetljeća teorijama nacionalizma, postalo mi je jasno da je Staljinov rani spis *O nacionalnom pitanju* sposobna sinteza lijeve varijante austromarksizma, s dodatkom Lenjinovog horizonta radikalne demokracije do odcjepljenja ugnjetene grupe. Spis je taj i danas čitljiv, i djelomično koristan, a njegove su praznine one cjelokupnog ondašnjeg socijalističkog pokreta, koje su se nastavile i u III Internacionali. No nakon takve "domaće zadaće", koja je od učitelja Lenjina dobila odličnu ocjenu, što od Staljina preostaje nema mnogo veće vrijednosti od dokumenta o vlasti, osim posljednjeg eseja o lingvistici koji mi se čini pogrešnime, ali je bar zanimljiv. Sačuvala mi se i njegova knjižica *Ekonomičeskie problemy socializma v SSSR* iz 1952, koja u FNRJ više nije bila uvožena te sam ju kao prilično gladni student kupio u Londonu 1958, smatrajući vrijednim truda, kao i pola večere ili cijele kino-karte, da vidim što piše.

28 vremena se mijenjaju i mi s njima = za ljubitelje latinskog, poput mene, *tempora mutantur nos et mutamur in illis* **29** anonimni pisci govorâ ili spisa za druge

Čitati, čitati! (DS oko 1936)

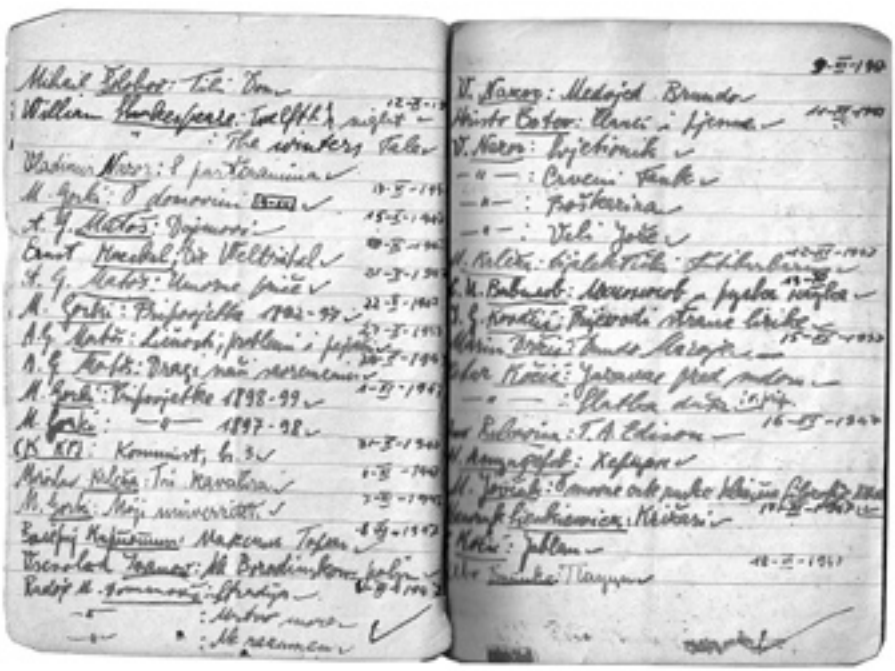

Jedna strana popisa lektire (za kraj 1947)

Lektira II (početak školske godine 1947/48):

"Čitati znači posuđivati, otuda pronalaziti, odnositi" (ali Lichtensteinov *abtragen* znači također "otplaćivati")

Da ne postane zamorno, a *mix* je ostao isti, odavde spominjem zabavne romane samo po imenu pisca i jeziku.

IX 1947.

U. Sinclair *Ford* (hrv.); Friedrich Lorenz *Inventori del mondo meccanico;* Arnold Bennett *These twain;* Edward M. Forster *Kroz Indiju;* Edmond de Goncourt *Germinia* (tal.); A. P Čehov *Iz dnevnika prgavog čoveka i ostale pripovetke* (ćirilicom); E. Varga *Reguliranje privrede,* MPB 6/46; Boris Kidrič *O drž. privrednim poduzećima,* MPB 13/46; Marcel Prenant *Biologija i marksizam;* V. I. Lenjin *Imperijalizam i rascjep socijalizma;* L. N. Tolstoj: *Kozaci; Smrt Ivana Iljića;* N. Četunova: *Gorki kao učitelj sovjetskih pisaca* (ćir.); M. Gorki: *Kako sam učio* (ćir.); *Foma Gordjejev;* Mihajlo I. Kalinjin: *O komunističkom odgoju;* A. Jugov: *Pavlov;* Eugen Stanić: *Stj. Radić o Sovjetskoj Rusiji;* J. Juzovski: *Junaci i teme Maksima Gorkog;* Klabund: *Kreidekreis der Liebe;* Henrik Ibsen: *Der Bund der Jugend; Cäsars Abfall; Kaiser Julian; Die Stützen der Gesellschaft;* Wilhelm Hauff: *Lichtenstein;* I. Turgenjev: *Dim,* zabavni romani autora Ellery Queen (talijanski), Colin Ward (engleski) - svega 28 knjiga za 30 dana. MPB su bile manje knjižice serije Političke Biblioteke; Gorki je, a valjda i neki drugi jugoslavenski i ruski pisci dolje, potaknut mjestom u nastavnom planu ali i iskrenim zanimanjem—kao kasnije Matoš, Nazor, Goran Kovačić i Krleža; no zabavni *middlebrow* romani ustupali su pred drugim interesima.

X 1947.

M. Gorki *Meine Kindheit; O domovini; Pripovjetke 1892-97*; *isto 1898-99; isto 1897-98;* Gustav Meyrink *Der Löwe Alois u.a. Geschichten;* Mark Twain i o. *Šaljive priče;* Mihail Šolohov *Tihi Don* (impresioniralo me kako je komunist protagonist, od umora što li, u jednom trenutku postao impotentan, to sam shvatio kao pravi realizam); William Shakespeare *Twelfth Night; The Winter's tale;* Vladimir Nazor *S partizanima;* A. G. Matoš *Dojmovi; Umorne priče; Ličnosti, problemi i pejsaži; Dragi naši savremenici;* Ernst Haeckel *Die Welträtsel,* zabavni romani autora R. Skowronnek i G. Ohnet (njemački) - svega 18 knjiga za 31 dan.

XI 1947.

CK KPJ *Komunist, br. 3;* Miroslav Krleža *Tri kavalira, Dijalektički antibarbarus;* M. Gorki *Moji univerziteti;* Valerij Kirpotin *Maksim Gorki* (ćir.); Vsevolod Ivanov *Na Borodinskom polju;* Radoje M. Domanović *Stradija; Mrtvo more; Ne razumem;* V. Nazor *Medvjed Brundo; Svjetionik; Crveni tank; Boškarina; Veli Jože;* Hristo Botev *Članci i pjesme;* S.I. Vavilov: *Lomonosov i ruska nauka* (ćir.); I. G. Kovačić *Prijevodi strane lirike; Mrak na svijetlim stazama i o. prip.* (ćir.); Marin Držić *Dundo Maroje;* Petar Kočić *Jazavac pred sudom* (moj favorit, na tom sam tekstu predavao dramaturgiju početkom 1960-ih godina)*; Slatka duša i o. pripovijetke; Jablan;* Ivo Rukavina *T. A. Edison;* N. Anciferov *Hercen* (ćir.); M. Jovčuk *Osnovne crte ruske klasične filozofije XIX. st.;* Henryk Sienkiewicz *Križari;* Ivo Ćipiko *Pauci* (ćirilicom); Fra Andrija Kačić-Miošić *Razgovor ugodni;* Ivo Andrić *Rzavski bregovi; Most na Žepi i o. prip.* (ćir.); J. V. Staljin *O velikom otadžbinskom ratu;* Ilja Iljf - Evgenij Petrov *Zlatno tele;* Dž. London *Sila života* (ćir.); Borisav Stanković *U vinogradima i o. prip.;* Jovan Sterija Popović *Laža i paralaža;* Fran Levstik *Martin Krpan;* N. V. Gogolj *Soročinski sajam;* Mihail J. Saltikov-Ščedrin *Tri skaske;* Anatol Frans *Krenkebil* (prethodnih 5 naslova ćirilicom); V. Jermilov *A. P. Čehov;* A. Leontjev *Predmet i metod pol. ekonomije;* Aleksej Koževnikov *Jenisej - Oceanov brat* - svega 42 knjige za 30 dana, no od toga pola tuceta dosta kratkih, osobito prevodi s ruskoga.

XII 1947.

Velibor Gligorić *Svetozar Marković* (ćirilicom); Veselin Masleša *Svetozar Marković* (ćirilicom); Aleksandar P. Gribojedov *Teško pametnom;* Branislav Nušić *Pokojnik;* Jevgenij Ris (?) *Na vratima grada;* Prof. Aleksandar Aleksopulo *Kako su postale biljke i životinje* (prethodna 3 naslova ćirilicom); Romen Rolan *Kola Brenjon* (u izvrsnom prevodu Vinavera, ekavicom i latinicom, iz kojeg su čitaoci poput Ice Lalića i mene još dugo citirali odlomke kao "Sveti Martin dobro vino pije/ A voda se vodenici lije"); Ivan Cankar *Izabrane novele*; John Steinbeck *Pian della Tortilla;* Pitigrilli *Cocaina;* Dušan Matić-Aca Vučo *Gluho doba* - svega 11 knjiga za 31 dan; ne znam čemu pripisati opadanje, ne sjećam se većih ferija.

I 1948

A. Vinogradov *Kronika Maljevinskih*; M. Prenant *Darwin*; Vjenceslav Novak *U glib i o. pr.;* Petar Petrović Njegoš *Gorski vijenac* (ćir.); Walter Lippman *U.S. War Aims & Foreign Policy*; Dositej Obradović *Izabrane strane* (ćir.); G. Meyrink *Orchideen u.a. Geschichten;* V. I. Lenjin *Zadaci omladinskih saveza* (ćir.); Pascual Jordan *Die Physik des XX. Jahrhunderts;* N. Vodovozov *V.G. Bjelinski;* Silvije S. Kranjčević *Izabrane pjesme;* Svetolik Ranković: *Porušeni ideali* (ćirilicom); *Ruske narodne priče;* Vladimir Dedijer *Beleške iz Amerike* (ćirilicom); V. Nazor *Lirika;* A Cesarec: *Za novim putem;* F. M. Dostojevski: *Dvojnik* (ćirilicom); J. V. Staljin *Marksizam i nac.-kolon. pitanje (*ćirilicom); M. Gorki: *Djelo Artamonovih;* M. Krleža *Povratak Filipa Latinovicza; Eseji;* E. Woinicz *Obad; Organizaciona pitanja K.P.;* Prof. B. Voroncov-Veljaminov *Ima li života na planetama;* Prof. Nikoljski - Prof. Jakovljev *Kako su ljudi naučili da govore;* A. Blatin *O prijateljstvu i drugarstvu* (prethodna 3 naslova ćirilicom); Todor Pavlov *Svetozar Marković* - svega 27 knjiga za 31 dan; Jordana, fašistvujućeg njemačkog fizičara, posudio mi je Dr Kessler iz maminog ureda.

II 1948

A. Cesarec *Smijeh Jude Iškariota;* V. Avarin *Kineski narod u borbi protiv reakcije; Srpske nar. pjesme* (ćirilicom); P. P. Njegoš *Luča mikrokozma* (za razliku od *Vijenca* ovo sam vrlo slabo shvatio)*;* F.M. Dostojevskij *Bijedni ljudi;* John Erskine *The Private life of Helen of Troy;* A. P Čehov *Crni monah i o. prip.* (ćir.); T. Pavlov *Šta su materija, nauka, filosofija* (ćirilicom); H. Ibsen *Gespenster;* M. P. Miškina *Trakavica i o. prip.;* K. V. Ostrovitjanov *Kratak pregled ekonomike pretkapitalističkih formacija*; V. Grossman *Stalingradskaya byl'* (ruski); Đ. Jakšić *Izabrane pripovjetke* (ćir.); J. Galsworthy *Die dunkle Blume;* L. Bromfield *Ana Bolton* (ćir.); M. Krleža: *Balade Petrice Kerempuha; Moj obračun s njima;* V. V. Majakovski *Pesme* (ćir.); M. Ju. Lermontov *Izbrannaja lirika* (ruski); G. Kozlov *Pripremanje kapitalističkog načina proizvodnje;* E. Finci *Deni Didro;* H. v. Kleist *Michael Kohlhaas;* A.A. Ždanov *Referat o časopisima "Zvijezda" i "Lenjingrad";* M. Šolohov *Nauka mržnje;* Zmaj J. Jovanović *Pesme, prigodne i satirične* (ćirilicom—moj favorit, *Jututunska juhahaha*); Đ. Jakšić *Izabrane pjesme;* A. Harlamov *Komsomolski sastanak* (ćir.); Prof. V. Nikoljski - prof. N. Jakovljev *Zašto ljudi govore različitim jezicima;* M. J. Ljermontov *Junak našeg doba;* O. Keršovani *Rat i mir;* J. Huxley *Ciò che oso pensare;* Catulle Mendès *Pour lire au bain;* DHK [sic] *Na Pruzi*; Dr. Radovan Kazimirović *Veliki ruski pisci;* A. Šenoa *Ljubica;* M. Krleža *Tri simfonije;* A. Tolstoj *Kruh;* M. Gorki *Leto; Gradić Okurov* - svega 39 knjiga za 29 dana, uključivši valjda moje prve dvije na ruskome koji sam u razredu dobro savladao, te još i danas mogu izrecitirati jednu i po strofe Ljermontovljevog *Borodino* i pojedine stihove Puškina, Majakovskog i Jesenjina.

1. III-30.VI 1948:

Da bude još manje zamorno, ovdje ću za ta 4 mjeseca dati pregled po imenima uz neke naslove i komentare, te podijeljeno na beletristiku i ne-beletristiku:

Pjesme, beletristika, drame: Valerij Smirnov, V. M. Tekeri [Thackeray], B. Nušić, B. Radičević, V. Nazor, Laza K. Lazarević, A. Tolstoj (3 naslova), Ivan Dončević, F. Gladkov, I. Turgenjev (2 naslova), V. Novak, A. Cesarec (3 naslova), A. Fadjejev, J. Kozarac, A.G. Matoš (3 naslova), A. Šenoa (7 naslova), Ks. Š. Gjalski (2 naslova), P. G. Wodehouse, E. Ferber; A. France *Ostrvo Pingvina;* M. Krleža *Banket u Blitvi I-II, Knjiga lirike;* A. P. Čehov *Nonyč; Vishnevyi sad* (ruski); Shakespeare *King Henry VI, Richard III, Henry VIII*; Ante Kovačić *U registraturi*; S. Kolar *Natrag u naftalin*—svega 44 naslova.

Povijest, publicistika, doktrina: A. Kuznjecov, A. Tolstoj, N. Beljčikov, K. N. Deržavin, J. Duclos, F. N. Oleščuk, B. Ziherl, I. S. Zvavič (2 naslova), N. L. Rubinštejn; Kidrič [et al.] *O vezanim cenama*, Dedijer *Dnevnik II*; V. I. Lenjin *Država i revolucija* (moj trajni favorit izgradnje društva odozdo), *Marksizam i ustanak i o. članci;* J.V. Staljin (3 naslova); Tito *Izgradnja Nove Jugoslavije I*; G. Ciano *Dnevnik, Eighth Plenary Meeting of the Central Council of the People's Youth of Yugoslavia* - svega 20 naslova.

O prirodi i o umjetnosti: Franz Mehring, B. A. Keller, Paul Karlson, V. O Percov, A. Mjasnikov, G. S. Ranshaw, Jaša Prodanović, I. S. Mokuljski; Dr. A. Barac *Kranjčević, Carducci, de Vigny* (prva komparativna studija koju ugledah) - 9 naslova.

U svemu: 73 naslov za 122 dana; smanjeni ritam objašnjava se pripremom i polaganjem mature te, pri kraju, pripremom odlaska na Omladinsku prugu, tako da u lipnju bilježim svega 14 naslova.

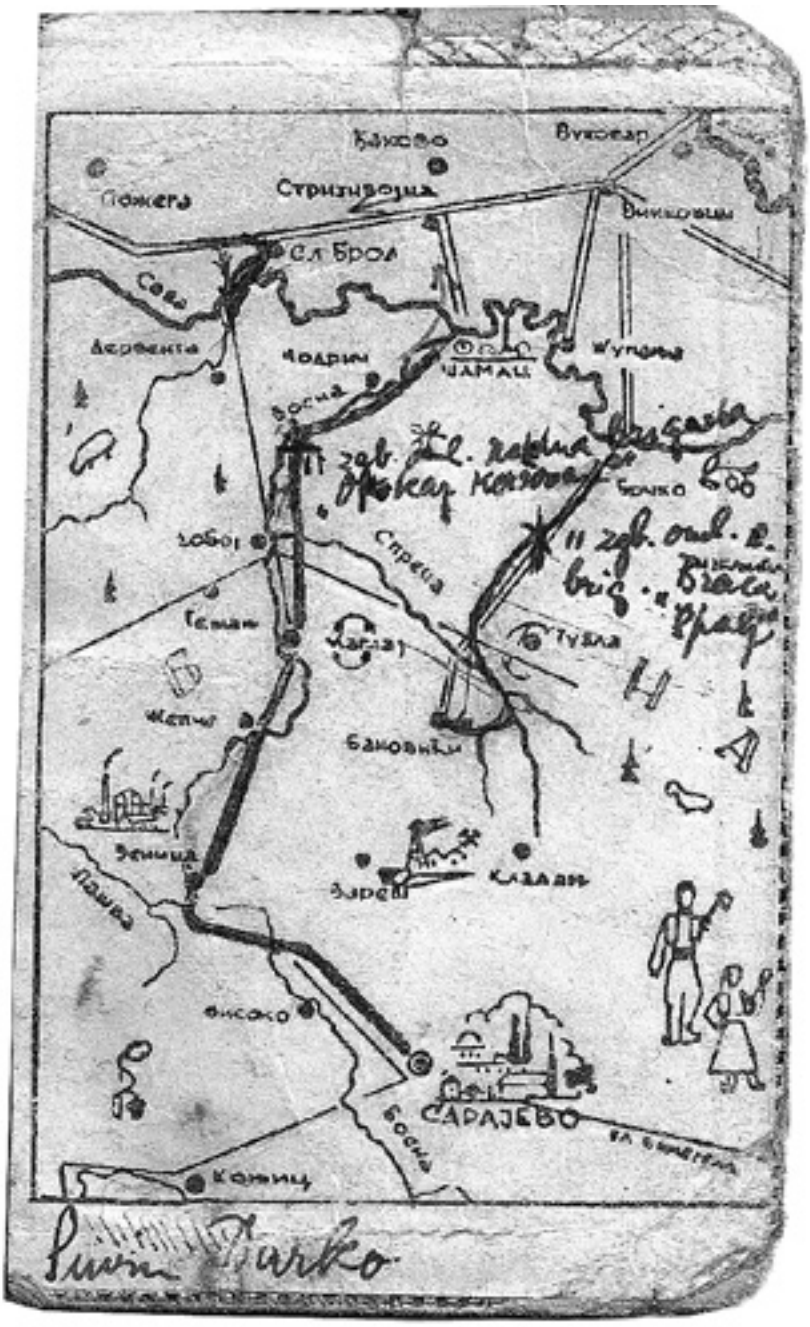

Omladinska pruga Šamac-Sarajevo
LIJEVO: Geografska karta iz džepnog notesa, ja sam ucrtao mjesta mojih brigada '46 i '47.
GORE: Lijevo Boško Jelčić, u sredini DS, desno neprepoznati

ГЛАВНИ ШТАБ ОМЛАДИНСКИХ РАДНИХ БРИГАДА
НА ГРАДЊИ ОМЛАДИНСКЕ ПРУГЕ
ШАМАЦ—САРАЈЕВО

Дневни извештај чете на земљаним радовима

за ..... 1947 год.

Деоница .....

Секција .....

..... чета ..... омладинске радне бригаде

Укупно омладине	Број омладине на раду	НА ПОЧЕТКУ РАДОВА: у четама	у жетвама	за остали радови	Укупно ја помоћ радовима	У РАСХОДУ: болесних у логору	безразлог у заостали	оболели у опсеним	сиромашно отсутних	нечрезвољно изостали	Укупно у расходу	Самовољно отишло из бригаде	Отпуштено	Премештено у друге јединице	Изгубљено радних дана	Отишло од грађе и хумуса итд.	на остали послови и слобода	ЗЕМЉА m³: исколано	буздоваром	људском радном снагом	пребачено	превезено	набијено	испланирано	ШЉУНАК m³: исколано или кварчено на воде	опрано	пребачено	превезено	касуто	Измешано и набијено бетона	Камен m³: исколано	уситњено	Избушено рупа за експ: компресором	људском радном снагом	НАПОМЕНА

Статистичар, Командир,

..... 1947 год.

УПУТСТВО: Овај формулар попуњава четни статистичар у заједници са командиром чете. Овај извештај служи за састављање петнаестодневног извештаја бригаде и остаје у Штабу бригаде. У напомени навести несрећан случај или другу ствар коју треба напоменути.

Omladinska pruga Šamac-Sarajevo, plahta svakodnevnog izvještaja

* * *

Pruga 1947: Pripreme za rad na pruzi Šamac-Sarajevo počele su proglasom Centralnog Vijeća NOJ u siječnju *Omladino Jugoslavije!*. Planirana je pruga od 237 km, s 37 stanica, tunelom od kilometra i pô kod Vranduka, velikim mostom na Savi i manjima preko rijeke Bosne, u svemu kopanje blizu 4 miliona m^3 zemlje i kamena. Svrhe su, uz produbljenje bratstva i jedinstva 180 hiljada omladinaca koji će tamo raditi, bile "razgrnuti njedra bosanskih planina, gdje se kriju neiscrpna rudna bogatstva" (smjela erotička metafora), započeti put "koji vodi obalama, pristaništima našeg Jadrana", i tako ubrzati industrijalizaciju i elektrifikaciju zemlje.

I u nas su pripreme bile obimne: svi smo se trebali dvaput cijepiti, valjda protiv tifusa (vodu iz rijeke Bosne bilo je strogo zabranjeno piti, sva se donosila i kuhala i/ili obilato klorirala), muškarci su svi kratko ošišani, ja sam išao na kurs za statistiku na radu, u toku formiranja i uštimavanja brigada je nekoliko tjedana povremeno radila na izgradnji Pionirske željeznice u Dubravi i na Autoputu kraj grada. U svibnju sam otišao na opsežno i efikasno predavanje "Ekonomsko značenje Pruge", koje je počelo pregledom povijesti željeznica u Jugoslaviji i onda obrazlagalo značaj ovog kamena temeljca. Na Prugu je stigla *II zagrebačka omladinska radna brigada "Otokar Keršovani"*, u kojoj sam bio sekretar štaba, 5. srpnja i ostala 53 dana. Na spisku brigade koji još imam nalaze se 244 imena, od čega 64 drugarica te naš profesor fizike Capponi, Istranin (za kojeg je štab tražio posebno objašnjenje, valjda je predavao za 30 popravkaša iz matematike). Brigada se odmah počela osipati jer se od nje neprestano tražilo slanje najboljih u razne specijalne kurseve (kasniji režiser Viculin tako je otposlan na kulturno-prosvjetni, Mirić na radiotelegrafski, itd.) te drugarice za suzbijanje analfabetizma u nekim drugim brigadama, zatim je početkom VIII mjeseca otišlo oko 44 popravkaša da bi učili za ispite, a možda 20-30 vraćeni su kao bolesni ili izbačeni kao "nedisciplinirani" i "zabušanti", među njima Škarica i Gajšak iz mog razreda; tako je pri odlasku 27. VIII brigada imala 144 učesnika. Po nacionalnosti su se svi deklarirali kao Hrvati osim 14 Srba, 5 Rusa, 4 Slovenca, 3 Crnogorca, i po jedan Mađar, Makedonac te jedna deklarirana kao "muslimanska" (Sabina M, iz porodice istaknutog vjerskog vođe, inače skojevka i kasnije na kemiji pouzdani član Partije u mom godištu). Uz "đake" bilo je 28 radnika (većinom ženskih, uključivši naše dvije kuharice i nekoliko krojačica, a školovanje im je variralo začudo od 4 pučke do 8 gimnazije), te jedan "vojnik", dodijeljeni nam instruktor za predvojničku naobrazbu. Velika većina đaka bila je iz IV, V i I gimnazije u Zagrebu, oko 40 iz ženskih gimnazija, trojica iz Glumačke škole, a iz mog razreda još Barin, Braus, Gajšak, Glumčić, Igaly, Martinović, Mirić, Szavits, Škarica, Žganec, Žinić, Žubrinić, te naknadno pridošli podsmješljivi blizanci Merzljak. Komandant brigade bio je vrlo karizmatični Tomica Sinovčić, formalno student ekonomije ali nama poznat kao važni član I R.O.N.O.H, dakle profesionalni partijski radnik; zamjenik komandanta Adam Vedernjak iz Glumačke škole, fiskulturni referent Boško Jelčić, kult.-pros. Vesel, sanitetski drugarica Jugović iz Srednje medicinske, te nadasve važni intendant Klašnja iz Srednje tehničke. Svaka od pet četa (kasnije četiri) imala je komandira, zamjenika, ekonoma, saniteta, statističara, i desetare koji su često bili važni predradnici ako je na nekom objektu radilo 10-20 ljudi.

Radilo se na nasipu za željezničku prugu i stanicu, početkom kolovoza prvi je probni vlak prošao prugom Šamac-Doboj. U mom zaključnom izvještaju stoji: "Očišćeno od zemlje, humusa, šiblja i sl. 10 973 m^2; isplanirano (škarpirano, poravnano) 20 851 m^2; izbačeno m^3: zemlje 9945, kamena 351, nasipano šljunka 229; usitnjeno i prebačeno kamena za drenažu 83 m^3." Rađeno je krampovima (pijucima) i lopatama, prevoženo tačkama ili vagonetom, bez ikakve mašine. Jedva da je na rad ikad izašlo više od 200 osoba, a kasnije i znatno manje. Problemi su bili oni kakve se moglo očekivati od srednjoškolaca: slaba fizička kondicija, te stoga opravdano ili neopravdano javljanje u bolesne, slaba disciplina, teškoće s higijenom jer su manjkali i neki umivaonici. Hrana je bila menzaška ali obilna, dobrano zasnovana na bažulju, otkuda satirička, tipično gimnazijalska, pjesmica o našim latrinama – s posebnim ulascima za muške i ženske ali nikako potpuno izolirane:

> Hadvaes se širi svud/ afeže je čisto lud/ ali tome ima lijeka/ samo ako šmeka/ miris dreka. (H_2S = sumporovodik u trbušnim plinovima; AFŽ = metonimija za drugarice u brigadi)

Dva omladinca oboljela su od trbušnog tifusa a jedan od paratifusa jer su neovlašteno kupovali voće u selu i jeli ga neopranog; izliječeni su i zatim izbačeni iz brigade. Pošto su se o takvim slučajevima širile glasine po Zagrebu, napisali smo i pismo Gradskom Odboru N.O.H. da je sve u redu. Radilo se mnogo, 6 dana na tjedan bar po 6.5 sati, bili smo svi umorni, kulturno-prosvjetni rad je pokatkad zanemaren. Kao priznanje za dobru volju i napor, a možda i iz političkih razloga, brigada je dobila počasni naziv "udarna".

Ja sam bio zaposlen vođenjem ne samo brigadne statistike, sumiranjem izvještaja četa i drugih članova štaba, nego i cjelokupne korespondencije i evidencije o njoj, 274 dopisa u 53 dana (svaki tjedan po 5 dnevnih izvještaja i po 1 sedmodnevni, te tridesetak raznih pisama i zapisnika), često potpisivanih od drugih članova štaba, te vezom s drugim brigadama ili Sekcijom Šamac-Doboj u Srpskoj Grapskoj kad smo trebali preuzeti ili predavati inventar.

Pisao sam po uputama kombriga i "dnevne zapovijedi" koje su se čitale ujutro pred strojem, a sadržavale su brojčane rezultate jučerašnjeg rada ukupno i po četama, dodjelu prelazne zastavice i eventualno druge pohvale, te poimeničnu pohvalu najboljih radnih grupa – trojki, petorki ili dvojki – kao i pojedinaca. Završavala je rasporedom rada, primjer:

U 4h ustajanje, 4:10-20 jutarnja gimnastika; dizanje zastave i doručak. U 4:50 uzimanje alata i odlazak na radilište. Od 5 do 12:20 rad. Od 12:30-13 kupanje i pranje, 13-13:30 ručak; do 15:30 odmor. Od 15:30-17h kult-pros rad. Od 17 do 18 političke informacije. U 18h fiskulturni čas. U 19:30 spuštanje zastave, zatim večera. U 21h spavanje.

Na kraju sam ostavljen sa još dva druga da preuzmem odlikovanja za brigadu te značke udarnika i pohvaljenih, i to je postao čas mog dionizijskog prosvjetljenja Humovim *Grozdaninim kikotom*.

Početkom VIII mjeseca pojavio se međutim prvi crni oblak na nebu mog naivnog oduševljenja: Partijska organizacija brigade, kojoj nisam pripadao, ali – kako sam spavao u baraci štaba – čuo sam smjer njenih diskusija preko tankog zida, zaključila je da imam ozbiljnih propusta i kaznila me "vraćanjem u četu", što je praktički značilo spavati u šatoru, odnosno baraci čete, ići na rad (što prije nisam), a popodne i dalje obavljati dužnosti sekretara štaba – jer nije bilo zamjene. Nisam bio zadovoljio po dvije točke. Prvo, "zbog neurednosti u radu: volio je komplicirati zadatke ali ih je onda izvršavao". To bih preveo kao: radio sam dobro ali na svoj način, *in my own fashion*[30], i nisam tiho podnosio budalaštine – što je istina, ali ne bih rekao da je grijeh. Drugo i važnije (formuliram svoje bilješke, s ribanja na koje sam predveden, jasnije i zgusnutije), "Odnos prema drugovima nepravilan, zbog toga nema autoriteta, sebičan i samoljubiv, pravi se važan. Upornom kritikom [tj. na mene] ispravlja greške ali ako mu se stalno na to ne ukazuje on ih ponavlja. Lični mu je život čist. Inače je disciplinovan". Koliko mogu prosuditi, ovo je napola točno, u smislu da sam cijelog života slušao što bi Sokrat zvao svojim *daimonion*-om, a to lako ispada sebično, samoljubivo i snobovski (a dijelom valjda i jeste). Dublja je struktura tu bila dvojaka. Prvo, mama mi je slala pakete s đakonijama, mislim jednom tjedno, pretjeravajući u brizi o gladnom sinu, a ja bih to doduše dijelom podijelio ali dijelom i sâm pojeo (otud sebičnost i pomanjkanje autoriteta). Drugo, između mene i glavnih kritičara, zamkoma Vedernjaka i intendanta Klašnje, postojao je određeni jaz u horizontima, pa dakle i nesvjesnim stavovima koji ih je prilično smetao, a ja to uopće nisam primjećivao, smatrao sam da smo svi komunisti zajedno a ne maturant-odlikaš prema provincijskom polazniku srednje stručne škole, pa nisam ni pokušao da ga suzim (a da jesam ne bih uspio). Čini mi se da je komandant Tomica, moj neposredni pretpostavljeni, tu postupio kompromisno, dijelom možda (nadam se) i zbog rastuće potrebe za radnom snagom. Još mi je i danas neugodno kad čitam te bilješke jer optužbe ne govore toliko o stvari (na čemu bih tada bio zahvalan) nego o stavu; pišući ovo proveo sam nemirnu noć, i pitam se nisam li ja – osim očiglednog filozofskog idealizma umjesto klasnog materijalizma – nešto više skrivio nego što mogu razjasniti, a nisu li možda i moji kritičari.

Kako mi se ovakav incident desio bar tri puta, u *crescendu*, morat ću se pri drugom ponavljanju, na Kemiji, vratiti na razloge i korijene. Treći se put desio pri glasanju o mojoj reizbornosti u Vijeću Filozofskog fakulteta: do tri puta Bog pomaže.

Mama je na moju vijest iz brigade reagirala s jedne strane povrijeđeno, kao i na ne-odličan iz vladanja, a s druge mi je napisala prodiku kako podoficiri moraju slušati oficire dok ne budu promaknuti. Samo što ja uopće nisam mislio, niti sam ikada bio sposoban misliti, u tim hijerarhijskim terminima: mogao sam jedino slušati osobe kojima sam se divio zbog njihovih kvaliteta, od Tita do Tomice i kasnije Tripala kao studentskog rukovodioca, a inače sam se odnosio prema stvari a ne *ad hominem*. Nikako ne bih bio dobar političar. U svakom je slučaju tata, makar je privremeno bio povučen na neko logorovanje u šumi, brzo rezervirao za nju i mene "oficirsku sobu" u nekom centru u Opatiji, te smo tamo otišli na odmor od 5. do 15. IX (gdje sam čitao Forstera, Čehova, i talijanske knjige kupljene u antikvarijatu).

* * *

Šk.g. 1947/48. dat ću što kraće, lektira mi je već popisana gore. Sav sam rad u školi i pri Rejonskom odboru N.O. nastavio kao prije, opomena u brigadi brzo je zaboravljena, na horizontu je bila i matura, dani su bili puni. Pod uplivom Petogodišnjeg plana sastavio sam u semestralnim praznicima *Plan učenja* da svršim odličnim uspjehom, u četiri točke: svakidašnje lekcije i "svake nedjelje ponavljanje uzetog", spremanje za maturu u 8 predmeta, "zbog određivanja studija povezati se s maminim poznanicima-inženjerima", lektiru "čim više,... u vezi s gradivom" ali proučiti Ostrovitjanova do konca februara (vidi u popisu, još ga imam svega ispotcrtanoga). Raspored učenja za cijelu šk.g. bio mi je po jedan predmet na dan, četvrtak i nedjelja ponavljanje. Plan za autostradu: "izvršiti dobro zadatak u stranoj brigadi". Plan poslije autostrade: "ići u kazalište čim više, ići plesati – naučiti swing, ići u kino, čitati, uvesti plan u lični život" (ovo posljednje nije išlo doslovno, kao u svakom dobrom planiranju valjalo je mnogo improvizirati). A sastavio sam i neke mjesečne planove s detaljima, tako za siječanj:

pod *hrvatski* bila je na redu "teorija literature, vrste književnosti, trope i figure, narodna knj, klasična i srednjevjekovna strana knj."; pod *povijest* "stare civilizacije, Grčka, Rim. Predmet i metod pol. ekonomije: prakomunizam i ropski sistem. Gensovi i pojava države i privatnog vlasništva". Onda gledati povijesne i literarne filmove *Mi produžujemo Francusku*, *Maskeradu* (fini sovjetski film po Ljermontovu, s muzikom) i druge; u kazalištu *Pop Ćiru i pop Spiru*, Nušića, Vojnovića, Krležu.

30 *in my own fashion*, nezaboravni odlomak iz pjesme manjeg poete fin-de-siècle: *I have been faithful to thee, Cynara, in my own fashion* = bio sam ti vjeran, Kinaro, na svoj način

Još uvijek sam bio rejonski i razredni statističar, sastavljajući duge plahte ocjena svih u razredu, koji su te godine napustili Krznarić i Tijardović a pridošao je novi Franjković.

Naslovi školskih zadaća prvog semestra bili su *Kako su se ideje socijalističkog realizma odrazile u djelima Gorkoga*, *Industrijalizacija i blagostanje* (obje pristojne ali sasvim ortodoksne). Treća je, u prosincu, domaća zadaća *U godini 2047.*, monstrum od 15 strana u kojem, nakon uvoda od 4 strana o mom oduševljenju Wellsom, Verneom i nekim stripovima i zgražanju pred reakcionarnim "protu-anarhističkim" romanom Salgarija, dajem sliku budućnosti:

> Zamislimo si, po analogiji, Novu Godinu 2047.
>
> Na oceanu blizu obale Indije izveo je umjetnički ansambl Južno-Azijskog Kontinentalnog kazališta staru legendu o rađanju svijeta kao kornjače okružene oceanom. U tu svrhu bio je konstruiran posebni podvodni objekt u obliku atola, u čijoj će laguni izroniti otok-kornjača. Na udaljenim brodovima montirani su... super-akumulatori, koji treba da dadu potrebne munje i gromove, te telefotovizija, koja snima o tome film sa udaljenosti od 100 km, i projicira ga na kontinentalne teleradioaparate. ...
>
> U Africi, Kontinentalni Komitet organizirao je proslavu 30-godišnjice Transsaharskog kanala. Glavni je govornik bio predsjednik Regionalnog Komiteta Mediterana. On je evocirao prošlost i genijalnu zamisao sprovađanja napretka u bivšim kolonijama pomoću nekadašnjih okupatorskih nacija. "Danas" – uzviknuo je odsječno – "kada mi našim raketama i telefotovizijom dostižemo granice sunčanog sistema [sic] i snimamo Neptun, kada je izlet na Mjesec obavezan za svakog trećeškolca, i kada opremamo ekspedicije za proučavanje života na Marsu i Veneri, danas mi možemo kazati: što više znamo, tim smo si više svijesni koliko još ne znamo, i koliko ćemo još saznati...".
>
> Evropski Regionalni Komiteti: Mediteranski, Cis-Rajnski, Trans-Rajnski, Dunavski i Skandinavski izmijenili su posjete s s Eurazijskim KontKa-om i obišli razorene gradove, tužne ostatke Velikog Posljednjeg Rata, nijemu opomenu mladom naraštaju...

Slijede još 170 gusto ispisana reda koji slikaju ujedinjenu Zemlju bez vojske i policije poslije Velikog Rata krajem 20. st, s detaljnim navodima o nestanku podjele na umni i fizički rad ("sistem pismenih kazni i ocjena ukinut je već prije 60 godina kao barbarski"), svestranom razvoju nauke i kulture, itd. "Ljudi se još češće pitaju zašto, a nikada se nije toliko radilo i tako racionalno iskorištavalo misaonu energiju kao danas... u onoj sretnoj budućnosti za koju su se borili pretci pred 100 godina".

Foto mladog utopista, valjda već iz studentskog doba, možda još uvijek hercig, no rub kose se diže ...

Glavna je zamjerka (za mene) da je to sensimonistička interpretacija marksizma potaknuta Wellsom, starim utopistima i boljševizmom te ne stavlja u pitanje niti nauku niti porodicu: fali joj drugi sastojak marksizma, ponešto Fourierove plebejske i senzualne ludosti, valjda sam bio premlad (odužio sam mu se tek pred nekoliko godina, na račun apsolutnih pretenzija nauke).

Drugi, dugi tipkani referat, *Emile Zola kao glavna ličnost naturalizma*, govori i o realizmu i daje iscrpni pregled "glavnih crta naturalizma" uopće i u njega. Sud o Zoli je dosta uzdržan, no konačno: "ipak je Zola bio onaj... koji se usudio da baci u lice nacionalističkoj bandi svoj plameni članak *J'accuse*. On je osjećao svojom pjesničkom dušom društvenu nepravdu, patio zbog nje i tražio izlaza". Rad je dosta temeljit, ima blizu 300 redaka, ali po šabloni "samo da je znao ono što mi danas znamo". A s početka 1948. sačuvao se i tipkani kratki referat *Značenje V.I. Lenjina – Povodom 24. godišnjice njegove smrti*, s naglaskom na sjećanja Gorkoga o heroizmu "skromnog asketskog požrtvovanja poštenog ruskog intelektualca-revolucionara... koji se radi teškog rada za sreću ljudsku odriče svih radosti života".

Svog sam se pokušaja utopijske anticipacije, ili bar njegovih političkih vidova, uvijek mutno sjećao. Na slijedeći sam pokušaj socijalističkog realizma à la Darko, međutim, preko 6 desetljeća bio totalno zaboravio; nije dobar ali karakterističan je za onaj čas. Na poleđini teke o statistici nalazim rukopis, dijelom pretipkan, nedovršene novele *Mišo*, locirane na Pruzi, gdje komandir čete sluša od Miše priču o tome kako je od stalnog negatora stigao do uzornog radnika na Pruzi. Priča je, na 11 strana većeg formata ispisanih od ruba do ruba, dospjela blizu razloga za preokret, koji je tek najgrublje skiciran; dva dijela mi se ne čine sasvim neinteresantnima. Prvi je početna žanr-slika s Pruge, sasvim autobiografska:

Bila je noć na Pruzi, divna zvjezdana noć. Nebo je bilo obavijeno dubokom baršunastom crninom, a zvijezde su veselo treperile, razašiljajući svoju svjetlost u dubine vasioni. Preko polja i usjeka lebdilo je zrikanje popaca; žuti su se kukuruzi njihali u noćnom povjetarcu, i kao da su ozbiljno odobravali sve: i noć, i zvijezde, i pjesmu popaca. Za zavojem izrovane ceste plovio je tanki i žmiravi mjesec, i njegove su blijede zrake klizale tračnicama do logora i dalje...[ove točkice u originalu]

Hladno je bilo te noći, i straže su se vrtile po krugu, tapkajući oprezno promrzlim nogama. Usjek je izgledao mrk i sablastan, kao golema zvijer koja leži u zasjedi podno brda i čeka. Nitko nije radio na Pruzi te noći; priroda se odmarala u dubokom snu istrošenosti, obnavljajući svoje snage za sutradan.... Bila je to jedna od onih noći kada je um čovječji nekako posebno zaoštren, i kao razdvojen na dva dijela, od kojih jedan samilosno gleda na svo ovo zemaljsko zbivanje, a umjesto srca u grudima ti leži neki potmuo i duboki osjećaj, kao da ćeš eto sada zaplakati od ljubavi i tuge.

I u štabu je bilo hladno. Komandir pete čete ležao je na ćebetu, na drvenom podu, I zurio u strop nevidećim očima....

Drugi je Mišina pripovijest kao siročeta kinjenog od pobožne tete i ujaka trgovca, odlomci:

Prema nećaku, ujak i tetka Amalija tvorili su jedinstvenu frontu. Kao pobožna katolikinja smatrala je za svoju dužnost da mladu, buntovnu dušu svede u tisućgodišnja korita. Kao svi ljudi koji smatraju da spasavaju duše bližnjih, bila je nasrtljivo beskompromisna, i veoma je uspješno ugušila i zadnji ostatak vjere u Miši. Mihajlo – tako ga uvijek zvala službenim tonom: "Mihajlo, ti opet nisi bio na pričesti. Mihajlo, zar se tako odužuješ tvojim dobrotvorima. Idi smjesta ocu Silvestru, Mihajlo, i moli ga za oproštenje." Tako je Mišo neprestano vodio gerilske ratove na dvije fronte, protiv tetke i protiv vlasti. Vlast je za njega bilo sve što zapovijeda: i otac Silvestar, i učitelj, i prodavač u trgovini onkla Andrije gdje je često morao voziti robu. I protiv svih on je bio u stalnoj borbi, u automatskoj opoziciji....

Tako je Mišo rastao, kao pobunjenik, bez vjere u išta i ikoga, principijelno negirajući sve što postoji. "Nihilista" – zvao ga je u časovima srdžbe ujak, nakon što je "španski ror" stupio u akciju. Jedino što je ljubio bile su knjige, i s time ga se jedino moglo umiriti. Tada bi se izvrnuo na svoj divan, i čitao, čitao, dok nije knjigu progutao. Svijet tada za njega nije postojao: on se saživio s knjigom, on je bio u knjizi. Kao d'Artagnan borio se sa Mylady, kao grof Monte Cristo bježao je sa Ifa, kao Old Shatterhand spriječavao je velikodušnom gestom pokolje.... I polako su se kristalizirala njegova mišljenja; s prezirom je gledao na poučne kastrirane knjižice izdanja Stjepan Kugli: *Ne osvećuj se, osvetit će te Bog*; jednom je u pučkoj školi čitav sat morao klečati na kukuruzu zato što je kateheti izjavio da mu se Jobovo strpljenje čini glupo i besmisleno....

Ali kada se "onaj nesretnik" drznuo da pređe Šenou i Scotta, kad ga je tetka Amalija jednom zatekla sa Zolom u ruci ("dieser schmutzige Atheist", tà to je jakobinac!), oh onda se na mladu glavu sručila sva stoljetna solidnost i zakoniti gnjev. Bile su pozvane na megdan i deset zapovjedi božjih, i učenje naše Svete Majke Crkve, i zahvalnost prema "tvom ujaku", i poštivanje vlasti i još koješta drugoga. No to se sve razbilo o prkosno stisnute usne Mišine. ...

Mnoge je noći Mišo na nakvašenom jastuku upaljenih očiju gledao u tamu, i izmišljao kojekakve fantastične zgode, kojima bi se on mogao osloboditi te nepodnošljive sredine. Tà imao je svega 11 godina, i bio je sâm, tako sâm....

No nisam bio dorastao tehnici zapleta, te uprkos raznim pokušajima nisam u svom životu napisao nijednu dramu, a novele samo dvije, u časovima dubokih potresa.

Radne akcije nisu prestale nakon Pruge, samo je svaka škola imala svoju brigadu. Naša je bila *Četvrta*, i imali smo svoju himnu, koju je uglazbio Pero Gotovac, sin opernog kompozitora i kasnije suprug moje vrsne studentice Mani Birimiša:

Četvrta smo mi brigada,
Nek se ori u sav glas.
Plodoví će našeg rada
Biti ponos sviju naaaas,

Omladina mi smo što je
Novog doba čula zov,
Četvrta smo mi brigaaada,
(*staccato*) Kóju čéka! stálno! ús-pjeh nóv!

Ne znam čiji je tekst, možda također njegov, pa takve su se pjesmice za N.O. konfekcionirale masovno – po uzoru valjda na patriotske koračnice i Harambašića, tà drugog popularnog uzora nije bilo – kao očigledni dokaz socijalističko-realističke (a bogme i kapitalističko-realističke) teze o "društvenoj narudžbi" u kulturi. A melodija je bila pjevna i u njenom se četverotaktu dobro marširalo Savskom bilo na nasip bilo prema centru grada Masarykovom.

Specifične pjesme radnih akcija bile su, recimo: "Jedan-dva, jedan-dva, omladina Titova/ Kreće na rad, zove obnova!" i "Kud prolaze skojevci, sva se zemlja trese/ Od silnoga rada, što ga započeše" (melodija kao *note br. 1* u odjelu *Pruga 1946*). Bilo je doba hiperbola, nije ni čudo, povijest se klatila po ekstremima; svatko je odgovarao kako je umio, a jugoslavenski narodi ne baš naj-

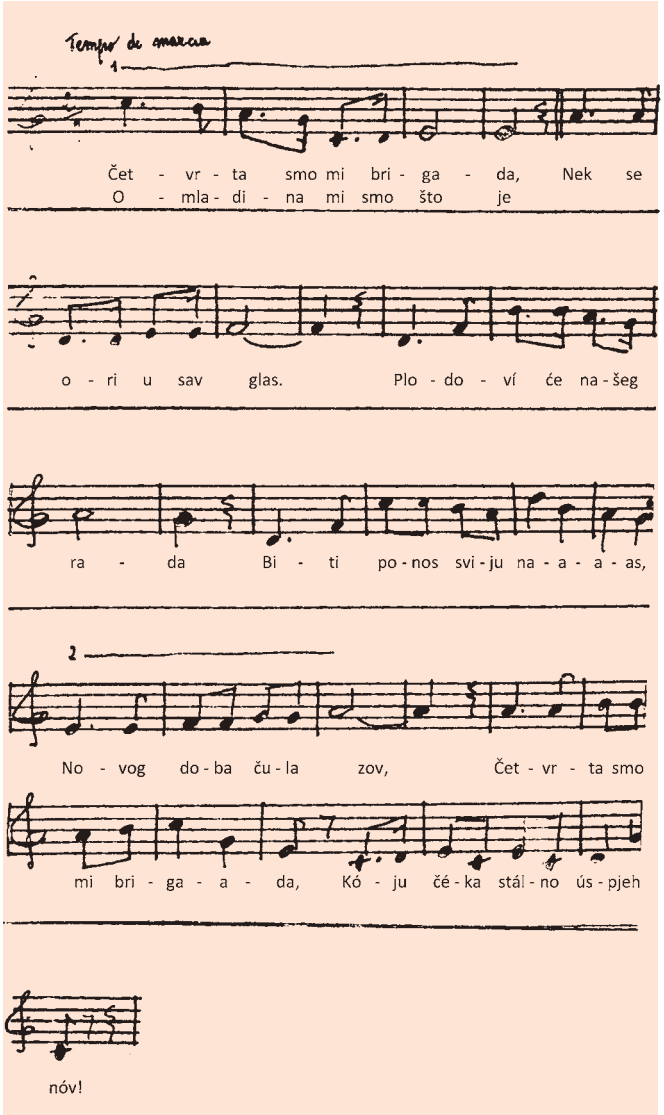

Četvrta smo mi brigada, pjesma IV. muške gimnazije

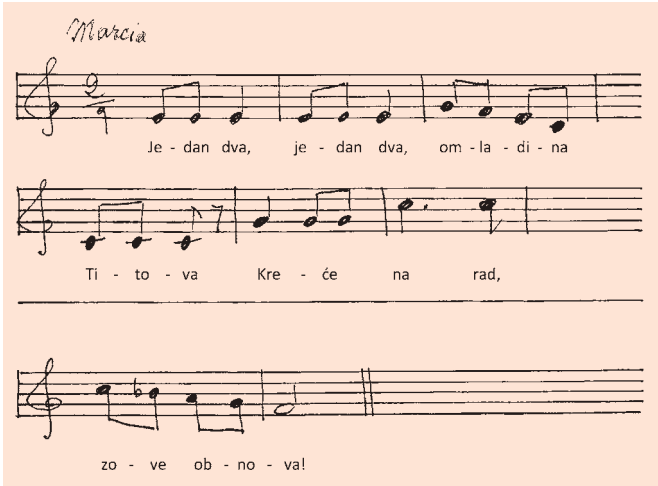

Jedan-dva, jedan-dva, pjesma omladinskih radnih akcija cca. 1945-47.

gore. Ubrzo je k tome došla, na istu muziku, "Idemo, radimo, socijalizam gradimo,/ I vesele pjesme [sada? složno?] pjevamo".

Prvih godina nakon rata, pa još i koju kasnije, popularne su bile ruske pjesme, često borbene, kao ona o Čapajevu (mislim da nije ista kao ona na Pruzi Brčko-Banovići, bilo ih je više):

Kamandjir, geroj geroj Čapajev
On vsjo vrémja vpjéredji-il.
On kamándoval svajim atrjádom,
Vjésjolih sva-jih baj-cóv!
("Komandir, heroj heroj Č,/ Svo je vrijeme predvodio/ On zapovijedaše svojim odredom/ Veselih svojih boraca" – na zadnja tri sloga moglo se i prodorno fućkati)

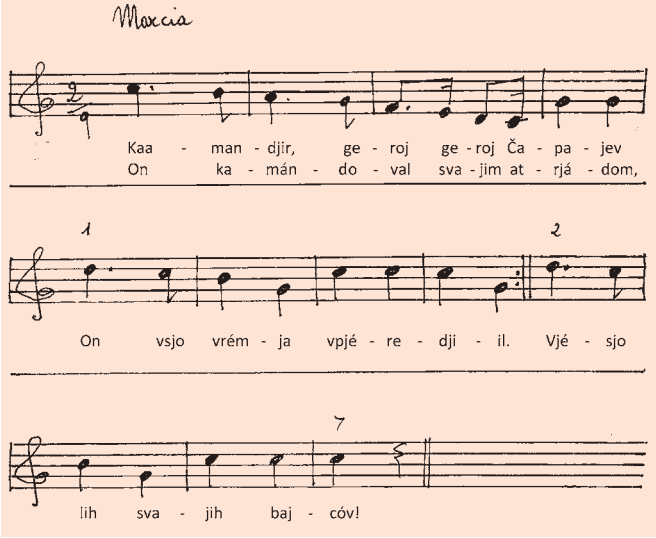

Čapajevka, pjesma iz ruskog građanskog rata 1918-21.

Najpopularniji su bili *Kaćuša* (vrlo poznata i na Zapadu: "Vyhadjila ná bjerjeg Kaćuša – Izlazila na obalu rijeke Katja")

– kao i *Hej vy palja* (pjesma Crvene konjice), refren:

Héj vy paljá, zeljónaja paljá,
Krásna kávalérija sjaditsja ná kanjá-ha-ha-ha-ha!

(Ej vi polja, zelena polja/ Crvena se konjica sjeda na konja)

A dalje negdje i:

Jesli ráanjen óčenj bóljna, Tó taváriiščú skaži.

(Ako te rana strašno boli/ Reci to drugu do sebe – zapamtio sam jer me zgranula: kako, nema ni saniteta ni materijala? – mnogo štošta o Rusiji građanskog rata odjednom je jasnije)

Zatim starinska *Volga, Volga, matj radnaja*, koja slavi Stjenjku Razina, romantičnog vođu srednjevjekovne kozačke i seljačke

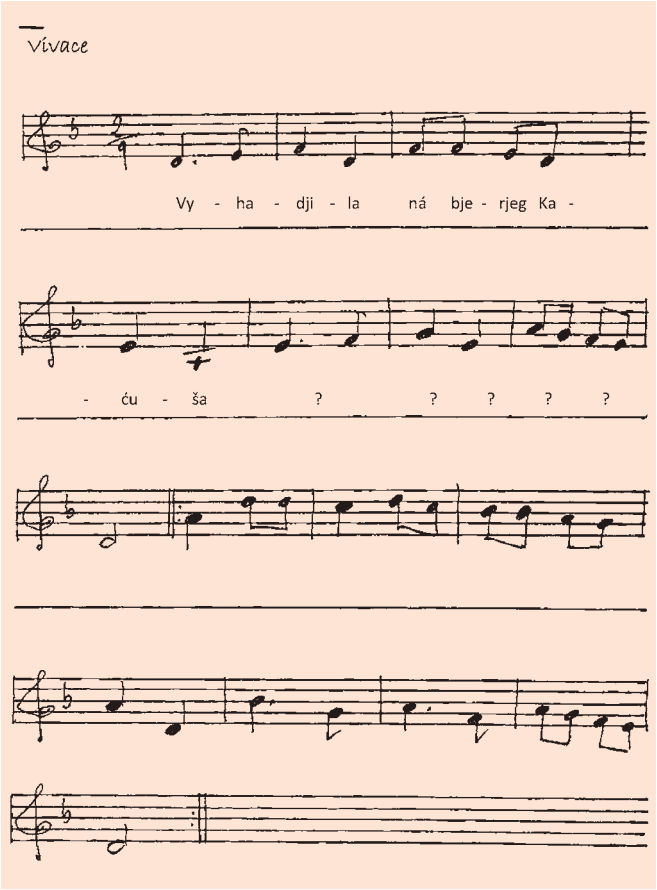

Kaćuša, ruska pjesma iz rata 1941-45, poznata i na engleskome

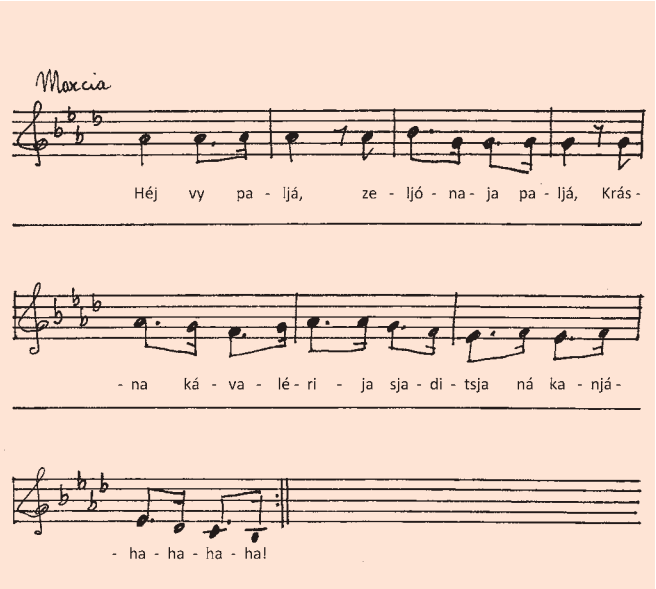

Pjesma Crvene konjice, iz ruskog građanskog rata 1918-21.

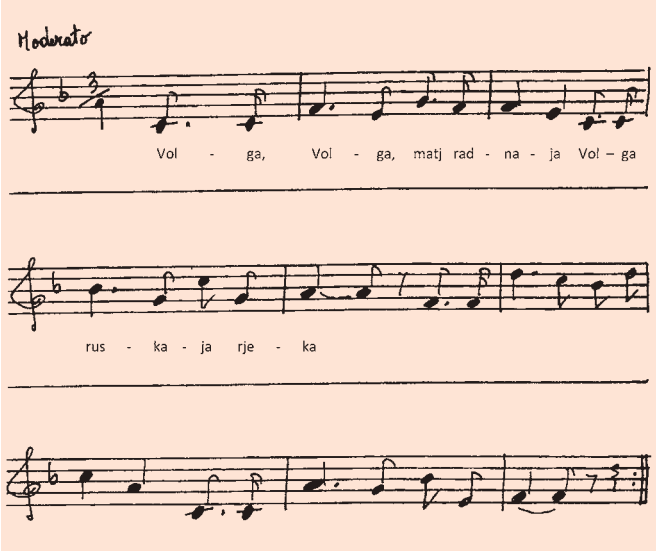

Volga, Volga, tradicionalna ruska pjesma

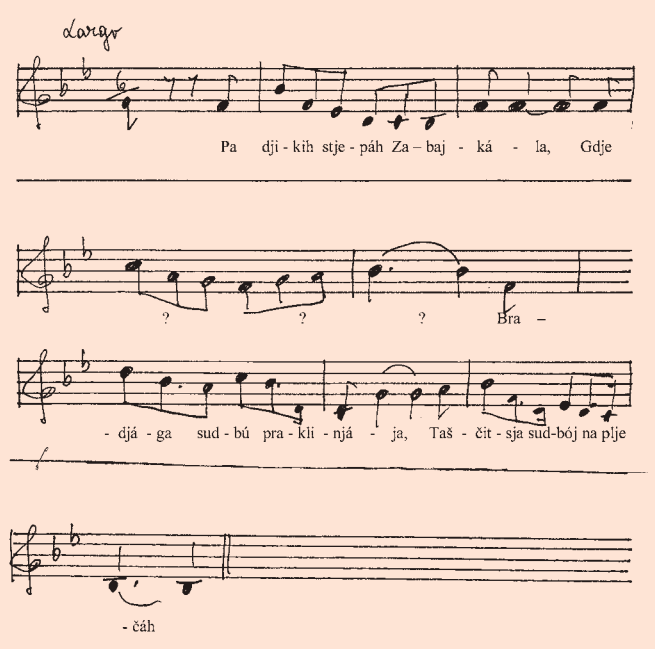

Pjesma o skitnici, tradicionalna

bune. No bilo ih je sasvim sentiš, *Kaćuša* je o vjernoj djevojci koja čeka. Jedna koju držim vrlo lijepom, u *lento*, koju smo pjevali po izletima, tužna je pjesma o skitnici (*bradjaga*) u Sibiru:

> Pa djikih stjepáh Zabajkála,/ Gdje – -[nešto kao ledeni vjetrovi zavijaju]/
> Bradjága, sudbú praklinjája,/ Taščitsja sudbój na plječáh
>
> (Po divljim stepama Zabajkalja,/ Gdje [vjetrovi ledeni viju?]/ Skitnica, proklinjuć sudbinu,/ Vuče se sa sudbinom na plećima)

Slijedila je duga i srcedrapateljna epsko-pripovjedna pjesma o nesrećama sirotog skitnice koji pozdravlja svoju majku ("O zdrástvuj, o zdrástvuj, mamáša/ Zdaróv lji atjéc moj i brátj?") i slično. Sibir je tu bio onaj loš carski, a skandalizirao sam se bojenim sovjetskim filmom *Legenda o zemlji sibirskoj*, koji je imao epizodu njegovog ratničkog osvajanja u sasvim rusko-šovinističkom tonu, i čudio se kako je to promaklo.

Melodiozni ruski jezik iskreno sam zavolio i sretan sam što sam cijeli život mogao čitati pjesnike, Gorkoga, Čehova, Dostojevskoga i tolike druge na originalu. Ipak, nisam ga nikad toliko usvojio da bih spontano i učestalo na njemu mislio, kao na hrvatsko-srpskome, na talijanskome u dvije epohe života i na engleskome stalno (o čemu pišem u dijelu *Memoara* o g. 1941-45), a često i na njemačkome zbog korijena u djetinjstvu, stalnog čitanja i posjećivanja. Rusku sam književnost dobro znao, od Lomonosova do 1950-ih, dramu od Gogolja do Arbuzova – kako je glasio moj kurs ruske drame 1969/70 na McGillu – još bolje, a dakako kompletnu SF od starih pučkih utopija preko divnih Majakovskoga, Zamjatina i Platonova iz 1920-ih do braće Strugacki – moj esej o Zamjatinu g. 1999. tužaljka je (ne za SSSR-om nego) zbog democida na tijelu ruskog naroda. Usto sam se oženio slavistkinjom koja je predavala ruski, te i dandanas čitamo ponešto novoga. A kasnije smo se u Montrealu naslađivali i gradskim "umjetničkim" kompozicijama Visockoga i Okudžave, koje su govorile istinu kad to nitko drugi nije, pa Nena i ja još recitiramo jedno drugome Okudžavinu *Pjesmicu o papirnatom vojniku*, koji nam se čini rezimeom naše generacije:

> Adjin saldát na svjéte žil,/ krasivyj i atvážnyj,/ no on igruškoj djétskoj byl,/ vjedj byl saldát bumážnyj.
> On pjéredjélatj mir hatjél,/ štob byl ščastljivym káždyj,/ a sám na njitočke visjél: – / vjedj byl saldát bumážnyj.
>
> I nakon daljnje tri strofe, završava:
>
> "V agonj? Nu štož, idi! Idjoš?/ I on šagnul adnáždy,/ i tam zgarjél on nji za groš:/ vjedj byl saldát bumážnyj.
>
> (Loš doslovni prevod tehnički besprijekorne pjesme: Jedan vojnik na svijetu bijaše,/ lijep i odvažan,/ no on je bio dječja

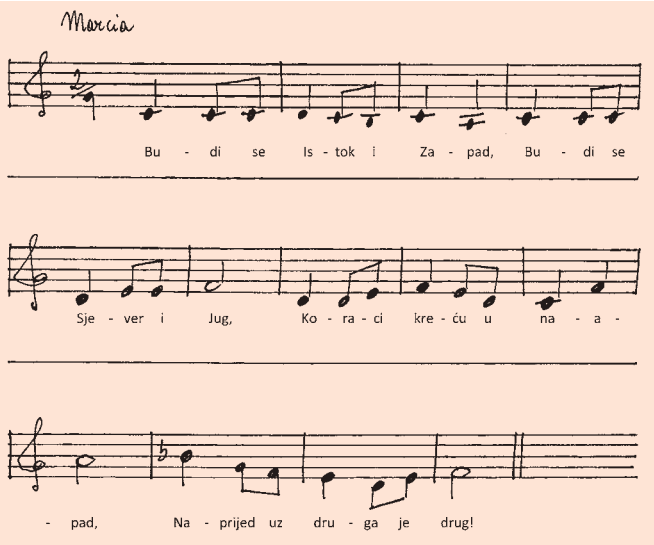

Budi se Istok i Zapad, prepjevana sovjetska koračnica iz 1930-ih a možda i 1920-ih godina

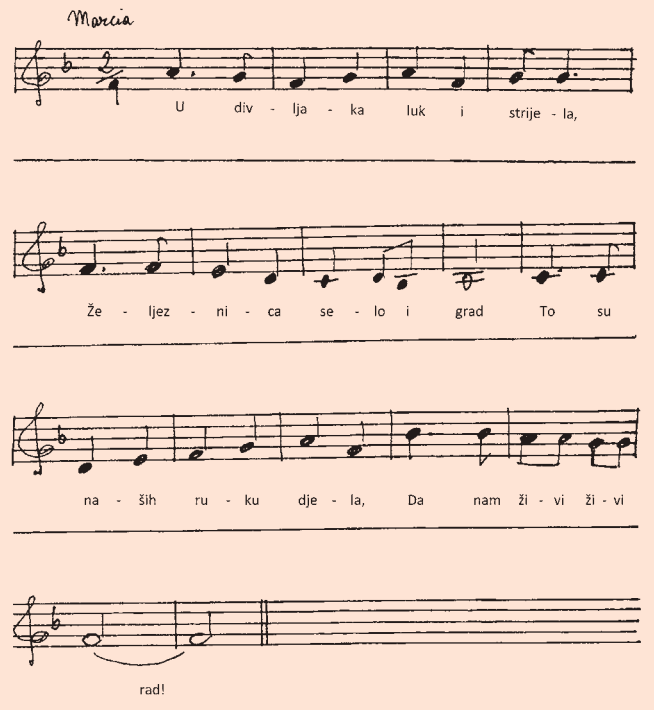

U divljaka luk i strijela, radna pjesma, valjda sovjetska

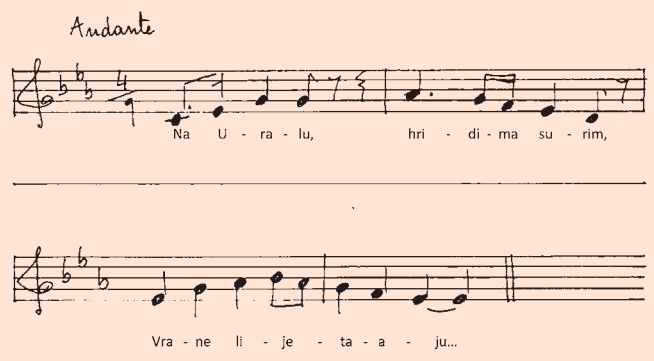

Na Uralu, hridima surim, pjesma iz ruskog građanskog rata 1918-21.

igračka, / tà bio je papirnati vojnik. // Promijeniti je htio svijet,/ da svatko bude sretan,/ a sam je na maloj niti visio – / tà bio je papirnati vojnik. // .... // U vatru? Pa dobro, idi! Ideš li?/ I on jednom zakorači,/ i tako izgori ni za groš:/ tà bio je papirnati vojnik; – snimku autora kako je pjevucka uz gitaru možete naći na URL: http://bard-cafe.komkon.org/Audio/Okudzhava/#back3, snimka pod brojem 2: *Один солдат, на свете жил...*)

Bilo je mnogo ruskih pjesama prevedenih na srpski ili hrvatski, tako lijepa i tužna "Na Uralu, hridima surim,/ Vrane lijetaaju...". Većina su i tu bile borbene pjesme iz 1930-ih kao "Budi se Istok i Zapad,/ Budi se Sjever i Jug,/ Koraci kreću u naapad,/ Naprijed uz druga je drug!"; ili "U divljaka luk i strijela,/ Željeznica selo i grad/ To su naših ruku djela,/ Da nam živi živi rad!" Možda je ova potonja i domaća, ali po nezgrapnoj sintaksi, gdje pjevajući ispada da divljak ima željeznicu selo i grad, nadam se da je prevod.

A zatim, dakako, masa partizanskih pjesama, anonimnih (pučko-agitpropovskih) ili autorskih. Mitinzi, osobito omladinski, po pravilu su završavali "Kozaračkim kolom" koji su plesali svi: "Lepo ti je druga Tita kolo,/ Takvo kolo, ko ga ne bi vol'o!/ Igraju ga mladi partizani,/ Partizani, vitki su jablani,/ Igraju ga mlade partizanke,/ Partizanke, omorike tanke", a imao je još mnogo kitica, dok pred-pjevač ne bi zaključio, "Kaže Kosta, da je kola dosta". Vrlo je popularna bila isto tako plesna "Omladino zemlje ove/ Zbijajmo se u redove/ Zbijajmo se brat do brata/ Da skinémo jaram s vrata,/ Da skinémo jaram kleti,/ Da živímo ko Sovjeti,/ Ko Sovjeti naša braća,/ Živio nam Staljin ćaća"; a također brža i "gradskija" ljubimica školskih zborova: "Ostavi me Anđa pa Kata pa Reza/ Aal me ne ostavi – moja mitraljeza!/ drugi red bis [sa spuštenom melodijom]/ Na ruci mi leži, na srcu mi spava/ Kad fašiste tučem...[zaboravih]/ bis" – dakle erotski odnos k oružju (mitraljezi su bili u partizanima rijetkost i visoko cijenjeni). Zatim, već ponešto više *sophisticated*[31], "Po šumaama i gooraama/ Naše zemlje poonosne/ Idu čeete partizana/ Slavu boorbe pronose.// Neka znade dušmaan kleeti/ Da će kod nas slomiit vrat/ Prije ćemo mi umrijeti/ Nego svoje zemlje dat". Ta pjesmica vrši funkciju identifikacije, patriotske afirmacije, a unutar standardnog tetrametra koristi čak i polu-rimu (što je avangardista Wilfred Owen, kojeg sam studirao kasnije u Bristolu, teoretizirao kao "para-rhyme").

Nešto manje umjesno poslije rata, "Kud narodna vojska prođe,/ Sretna će se, [povišeno] sretna će se zemlja zvat./ Ajd' u borbu i vi stari,/ Gdje su vaši, [povišeno] gdje su vaši sinovi!", koju su redovno svirale plehmuzike na velikim mitinzima ili armijskoj paradi 8. maja (a citira se prilikom koitusa Jagode i Vojnika u velikom filmu Makavejeva *WR – Misterije organizma*). Jedino se nama urbaniziranim Zagrepčanima činila malo čudnom cvjetna metaforika deseterca "Druže Tiito, ljubičice bijela/ Tebe vooli omladina cijela/ Tebe vooli i staro i mlado,/ Druže Tiito, ti naro-

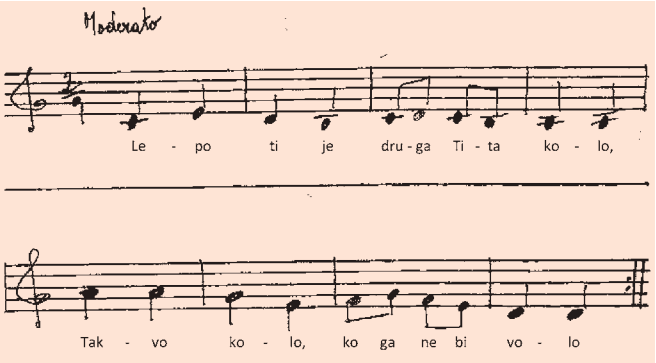

Kozaračko kolo, navodno zbog porijekla s opsade Kozare

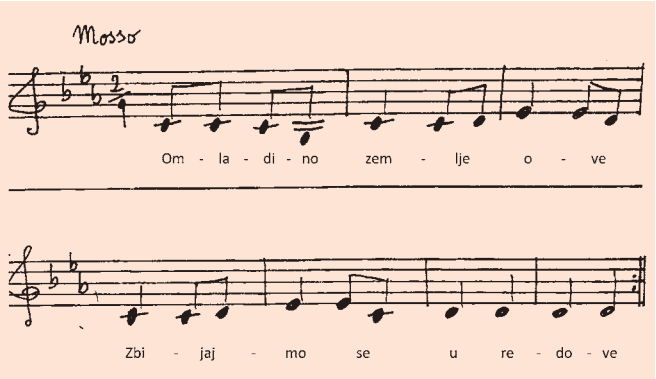

Omladino zemlje ove, partizansko agitprop kolo

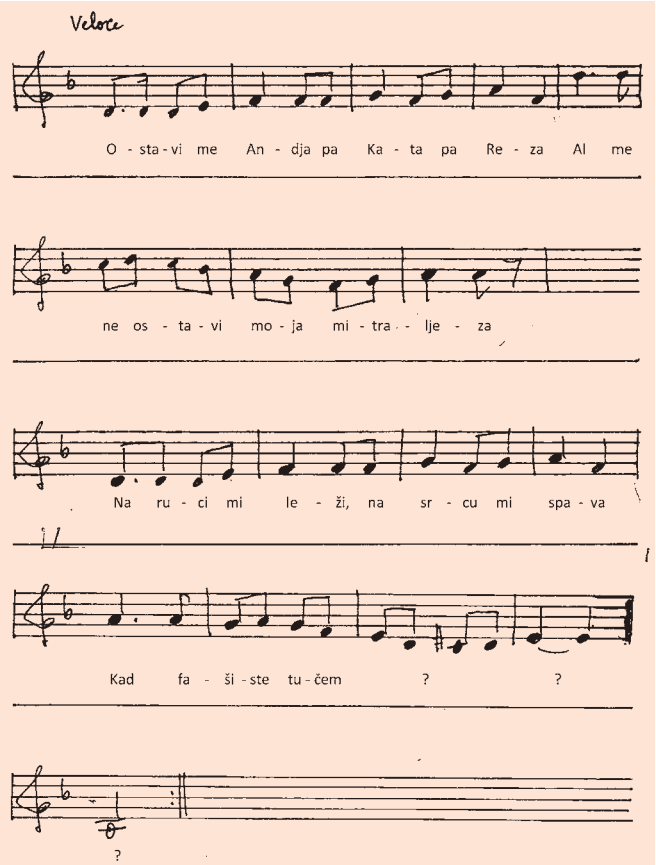

Ostavi me Anđa ..., partizanska pjesma, tekst od V. Nazora, tri djevojke su Srpkinja, Hrvatica i Slovenka

31 rafiniran

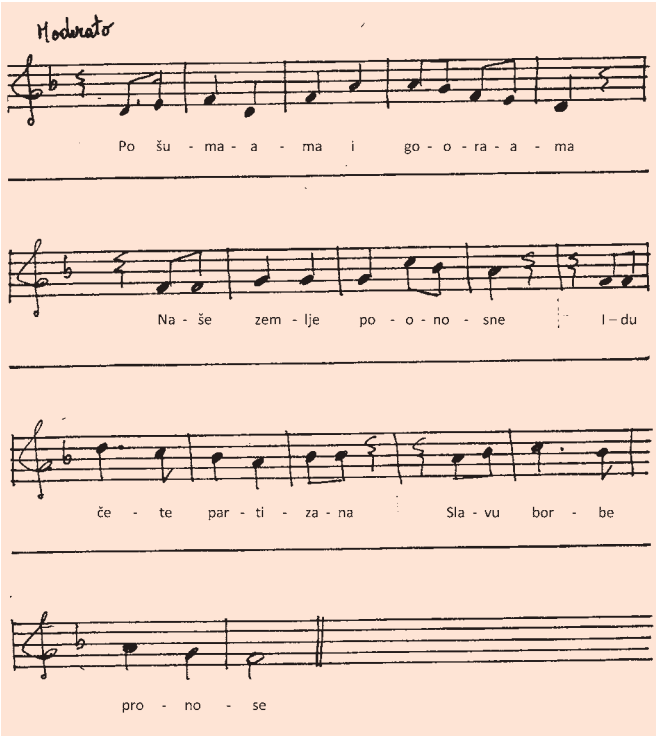

Po šumama i gorama, jedna pod najpopularnijih partizanskih pjesama

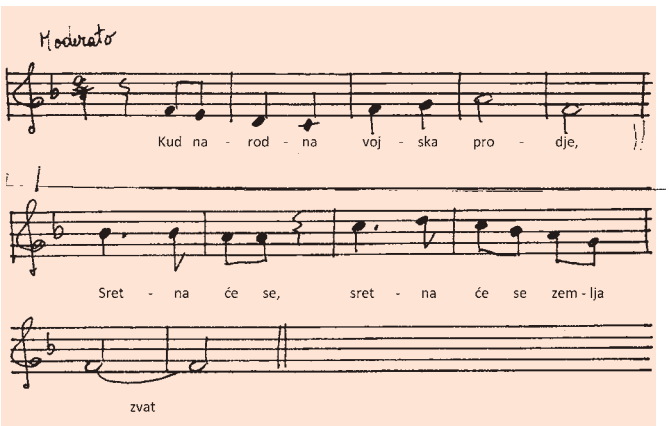

Kud narodna vojska prođe, pjesma iz NOB-a, kasnije manje-više posvojena za Jugoslavensku armiju i masovne mitinge

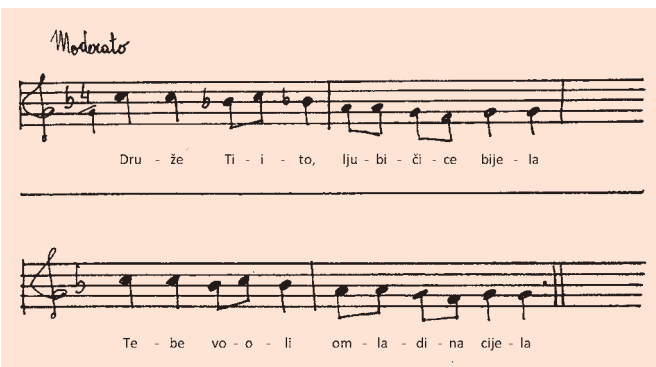

Druže Tito, ljubičice bijela, pjesma iz NOB-a, također uz kolo

Jagoda Kaloper i Miodrag Andrić (poznatiji kao Ljuba Moljac) u filmu *WR – Misterije organizma* Dušana Makavejeva, 1971.

dna nado" – a bila je i kitica sa "Druže Tito, ljubičice plava" koja se rimovala sa "slava" (kasnije sigla Radio Zagreba, u 11 nota lijepo muzički obrađenih) – no mislili smo da narod valjda mora imati pravo. (A "ti narodna nado", *du Hoffnung des Volkes*, također je polustih iz *Kavkaskog kruga kredom*, Brechtovog također ratnog i valjda najvećeg komada, dakle ne može se smatrati nepoetskime.)

Možda mi je najljepša partizanska pjesma, retrospektivno, vrlo jednostavna "Ide Tito preko/ Romanije, preko Romanije,/ I on vodi svoje/ Divizije, svoje divizije.// A drug Staljin preko/ Germanije, preko Germanije/ I on vodi crvene armije". Istina, tu je ritualni Staljin, ali on je više starinski nacionalni vojskovođa (smjesa Pugačova i Kutuzova) ili paralelni junak iz bajke svjetskih razmjera koji "ide preko Germanije", naime uništava brlog mitskog monstruma. Ali još me danas podilaze žmarci kad se na prvu kiticu sjetim, na doba kad nikakvi dobro uhranjeni Srbi nisu s Romanije pucali na gladno Sarajevo (niti Hrvati na Mostarski most) nego je stvarno u krvi izgrađivano bratstvo, o kome se slobodno govori u epskom i herojskom stihu.

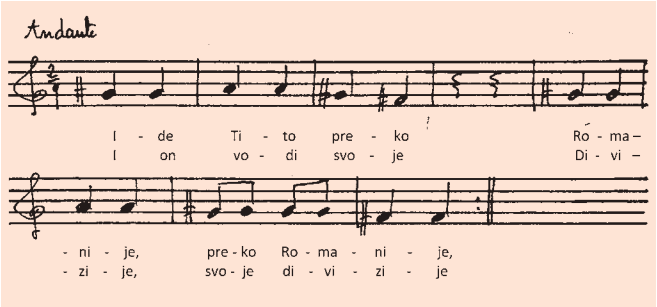

Ide Tito preko Romanije, partizanska pjesma

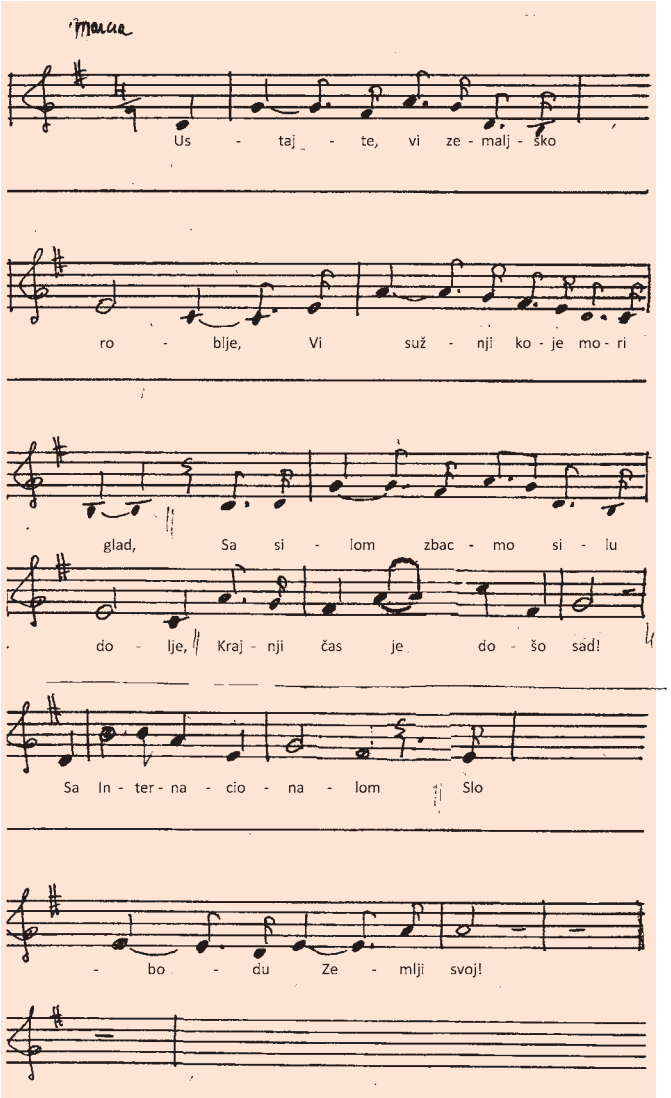

Internacionala, prijevod francuskog originala, himna radničkog pokreta prije 1. svjetskog rata, a posebno Kominterne poslije njega

U tom se razdoblju mnogo pjevalo – ne samo službeno, kao u brigadama ili na sastancima – tako je kulminacija V. Kongresa KPJ u 1948, u potpunosti prenošenog *live in direct* na radiju, ja sam ga slušao na Autoputu, bio njen početak kad je sala od par hiljada ljudi ustala i zapjevala "Druže Tito, mi ti se kunémo/ Da sa tvoga puta ne skrećémo"... (melodija kao *note* "Druže Tiito, ljubičice bijela"). Tek je na kraju Kongresa, po mom pamćenju, otpjevana *Internacionala*: "Ustajte, vi zemaljsko roblje,/ Vi sužnji koje mori glad,/ Sa silom zbac'mo silu dolje,/ Krajnji čas je došo sad!//... / Sav svijet izgradit ćemo sami,/ Mi nismo ništa, bit ćemo sve", pa onda refren: "Sa Internacionaaaalom, slobodu Zemlji svoj!". Sve su te pjesme bile važni emocionalni "kit" jedinstva, mada je u čestom ponavljanju valjda rijetko dolazilo do emocionalne epifanije poput V. Kongresa ili moje prilikom *Hej Slavena* 1943.

A na izletima se pjevalo sve što je dovoljni broj izletnika znao, pjesme kajkavske, makedonske, srpske, sevdalinke, slovenske... U Zagrebu su među mladima bile vrlo popularne polu-zavičajne a polu-humorističke pjesmice, na primjer: "Svaka tica leti (bis)/ Samo opatica ne! // Svaki bor je zelen (bis)/ Samo Samobor nije!"; zatim jedna s mnogo kitica i refrenom od dva stiha koje smo pjevali na početku, tako: "Ja sem Varaždinec, Varaždinec, domovine sin/ Pravi sam fakin./ Imel jesem jen škrlak,/ Puhnul veter, zel ga vrag"; pa onda falšno-kajkavska ali neobično efikasna srcedrapateljna ljubavna: (adagio) "Za vsaku dobru reč/ Kaj reči si mi znala/ Za vsaki pogled tvoj/ Od sveg ti srca fala/ (largo) Jer ti si srcu mom/ Tak puno sunca dala/ Kaj morem ti neg reč/ Od vseg ti srca fala!" Među srednjoškolcima u dobrom raspoloženju bio je popularan čak i latinski kratki kanon "O ve-ne-ra-bi-lis bar-ba ka-pu-ci-noo-rum", sve dublji pri kraju. Ta se samodjelatna odlika sretno nastavljala na predratni raspjevani Zagreb, a uništila ju je valjda televizija kao vrhunac i simbol potrošačke privatizacije: "Tata, kupi mi auto/ Bicikl i romobil.../ Tata kupi mi sve!".

* * *

Odnos prema ženama mnogo je zaokupljao gimnazijalce. Primjedba o swingu u mom planiranju upućuje da sam 2-3 mjeseca kroz oba semestra, mislim jednom tjedno, pohađao *Petra Coronellija nasljed. plesni zavod u Zagrebu*, vulgo Koronelice na Zrinjevcu, dvije starije gospođe koje su muško-žensku omladinu poučavale slow foxu, foxtrotu, tangu, narodnom plesu, i kao kulminaciji valceru (koštalo je 200 dinara po semestru). To je poteklo iz dubokog osjećaja da sam bio potpuno zanemario "pristup ženama" – dijelom zbog prezauzetosti a dobrim dijelom zbog stidljivosti. Narodni ples bio je kolo *Seljančica*: "Kad se cigo zaželi – medenih kolača,/ On pošalje ciganku – u selo da vrača./ Grmi, sijeva, oluja se sprema/ A cigaani, varošaani, još ni sela nema" – mene je čudilo da su cigani varošani, mislio sam da stalno putuju (danas mi se tekst čini dobrohotno uvredljivim). Ja sam bio osrednji učenik, a swing je uskoro ustupio u važnosti rumbi i sambi koje sam naučio kao student, kad sam marljivo išao na čage iz providnih razloga.

"Mnogo se pjevalo..": mjesto i vrijeme nepoznato, valjda 1948. na moru? Ja sam u sredini kraj zgodne, nažalost neprepoznate djevojke.

V Kongres KPJ srpnja 1948, glasanje za odbijanje Rezolucije Informbiroa

Spomenuo sam u prvom dijelu *Memoara* kako smo si isposuđivali Van de Veldeov *Savršeni brak* da gledamo poze koitusa, ali malo nas je imalo iskustava iz prakse da podijele. Novopridošli (u 7. ili 8. razredu) Stjepan C. mužjački se hvalio kako je seksualno opsluživao udovicu nekog zubara, što nas je duboko kosnulo jer smo svi bili prvenstveno zainteresirani za ženska bića starija od naših kolegica iz VI. ženske (otud egzemplarnost Begovićevog romana *Giga Barićeva*). Takvi su razgovori bili orijentirani na tjelesne radosti, i mnogo se pri njima iskićavalo i pretjeravalo, no po mom nemjerodavnom sjećanju, jer sam ih uglavnom na rubu slušao, ne osobito uvredljivo. Ali bilo je u Zagrebu, po dobroj katoličkoj tradiciji, i duboke podvodne mizoginije. U egalitarizmu socijalističkog drugarstva ona se nije smjela ispoljavati u otvorenim ispadima. No sjećam se jasno iscerenog lica nekog dalekog poznanika, možda iz 6a ili 7a, koji je u diskusiji sa mnom na uglu Ilice i Medulićeve grlato branio tezu da su žene sve kurve i inferiorna bića, te da bi se on oženio samo garantiranom djevicom, a ja sam to žestoko pobijao kao glupu i nesuvislu hipokriziju i zapitao ga s kime bi on u tom slučaju imao seksualne odnose (prije braka, sasvim dalekog na našem horizontu). Za mene je bez sumnje seks bio važan, ali – nikako ne zanemarujući njegove slasti sve do lagodno trenutačnog umiranja – uvijek kao vrata u druženje sa ženskim dijelom ljudskog roda, gdje je seks uvijek bio neizbježni treći u društvu i teško se moglo dublje sprijateljiti dok ga se nije apsolviralo: vrlo slabo vjerujem u platonsku ljubav. Ženski sam dio čovječanstva oduvijek smatrao ne samo ljepšim od muškoga, za što sam bio hormonalno predodređen, *hard-wired*[32], nego za radoznalog čovjeka duboko zanimljivijim.

Nakon studija, na primjer, je li se moglo sresti zanimljivog novog poznanika? Svakako, prvih pet sati, dok bi ti ispripovijedao svoj središnji, uglavnom profesionalni interes, a zatim preostaju banalnosti, štono Englezi kažu, *we talk about weather*[33]. (Ovo nije specijalitet FNRJ, moja su iskustva po cijelom svijetu sve do Japana ovdje ista.) Bilo je iznimaka sa širokim i nenadanim interesima, s kojima sam se zato rado družio, prvenstveno među pjesnicima i uopće književnicima, ili recimo šahovski majstor Andrija Fuderer iz Vojvodine koji je u naše studentsko doba stanovao u Bulatovoj, dvije kuće od mene, i pohađao inženjerstvo jer se od šaha tada nije moglo živjeti. No kod žena to se mojoj simpatiji nije činila iznimka nego pravilo, i samo je donekle zavisilo o stupnju obrazovanja (mada je meni mnogo lakše govoriti sa ženom koju zanima svijet, pűt i đavo, dakle koja ima ekvivalent univerziteta). Bar donekle – da ne pretjeram idealiziranjem – skoro svaka mlada žena koju bih sreo bila je nepoznata zemlja, možda kontinent. A moj je uzor, skoro bih rekao totemski predak, otkako sam, vrlo rano, pročitao Homera, bio Odisej kojeg su bogovi osudili da mora ploviti i umnogome ovisi o ljubeznosti žena koje sreće. To se dobro vidi u mojoj poeziji gdje ima i jedna rana "misterijska slika" s naslovom *Odisej i Nauzikaja*: pod "misterijom" mislio sam na srednjevjekovni teatarski rod, bogohulno refunkcioniran od onosvjetskih na ovosvjetske zgode, no i na neiscrpnu misterioznost života, i kozmosa uopće (to sam bolje shvatio starenjem, i napisao više pjesama u tom smislu negdje poslije svoje 50-e). Svoj idealni odnos sam za vrijeme studija formulirao kao "seksualna sestra", naime žena s kojom se krepko ide u krevet ali se isto tako sa njom razgovara i dijeli interese. To onda znači da je moguće i krepko se posvaditi, mada ne nadugo, i kasnije sam čitao s razumijevanjem o mega-svađama D. H. Lawrencea, pobornika seksa u književnosti, i njegove ljubljene Friede von Richthofen.

Mnoge su mlade žene kojima sam ta shvaćanja tumačio shvatile to kao paravan ili čak dimnu zavjesu za seks, ali varale su se: u moju ginofiliju najiskrenije vjerujem i uvijek sam je se držao. Istina, sreo sam podosta gadura u svom životu, moj omiljeni citat je Shakespeareov stih "Lilies that fester smell far worse than

32 *hard-wired* = "zalotan", izraz iz kompjuterske elektronike, ono što je imanentno samom sustavu određenog entiteta, tako i biološkoga, i ne može se promijeniti; slično genotipu za razliku od fenotipa **33** *we talk about weather* = razgovaramo o klimi (vrlo promjenljivoj na otoku Britanije), površno društveno frfljanje pri kojemu se ostaje sasvim udaljen

weeds“: “kad ljiljani trunu, smrde mnogo gore no drač”. Ali zamislite samo kako bi siv, turoban i bezizgledan bio život u jednospolnih bića!

U prvoj posjeti Ateni kao siromašni student 1954. kupio sam razglednicu Venere Milonske, i prislonio ju uza svoje knjige na istom škafalu kao i sliku Titovu. Kasnije su se tome pridružile Botticellijeva *Primavera* i Delacroixova polugola *Sloboda na barikadama*. *Liberté, liberté cherie*! Ili po naški, “O lijepa, o draga, o slatka slobodo!” Ili po Keatsu, “Truth is Beauty, Beauty is Truth” (istina i ljepota jedno su). Sloboda i spoznaja, kao u naslovu moje posljednje knjige. Obje ženske.

* * *

8. razred svršio sam odličnim uspjehom i dobio od nastavničkog zbora nagradu u obliku knjige članaka ruskog demokratski oštrog kritičara Bjelinskoga, a maturu sam polagao 10-26.VI 1948. Prije toga bio sam zaokupljen dvama važnim događajima. Prva je po redu tradicionalna maturalna priredba koju smo početkom ožujka priredili s 8b VI. ženske u Radničkom domu. To znači da su se bar od prosinca vršile grozničave probe za naš pro-

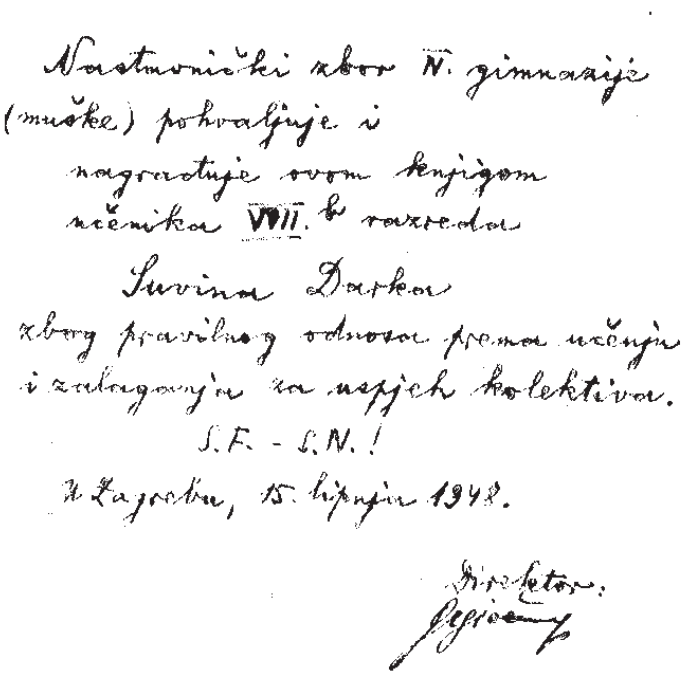
Nastavnički zbor IV. gimnazije (muške) pohvaljuje i nagrađuje ovom knjigom učenika VIII. b razreda

Šuvina Darka

zbog pravilnog odnosa prema učenju i zalaganja za uspjeh kolektiva.

S.F. - S.N.!

U Zagrebu, 15. lipnja 1948.

Direktor:

Posveta nastavničkog zbora na nagradnoj knjizi za uspjeh u 8. razredu

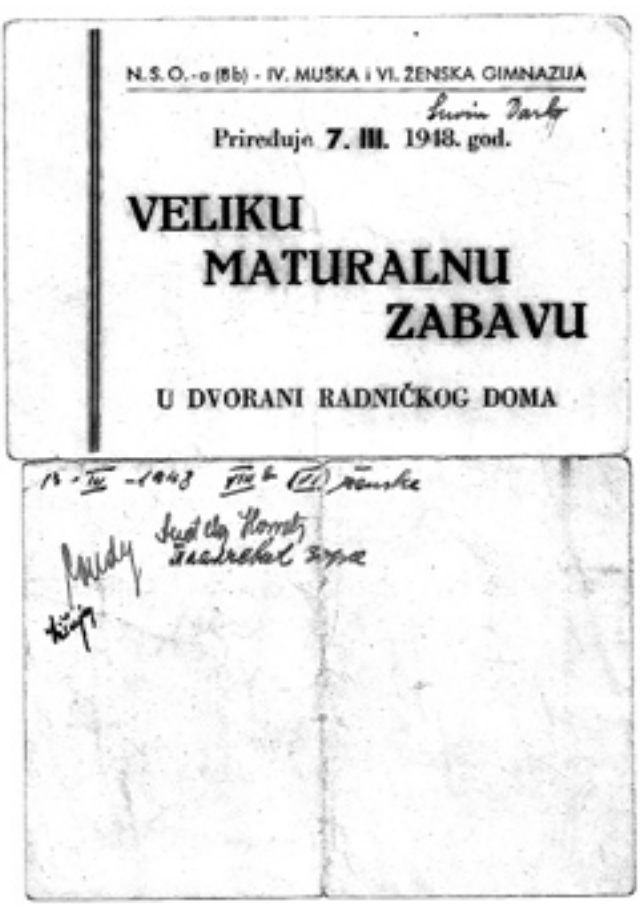
N.S.O.-a (8b) - IV. MUŠKA i VI. ŽENSKA GIMNAZIJA

Priređuje 7. III. 1948. god.

VELIKU MATURALNU ZABAVU

U DVORANI RADNIČKOG DOMA

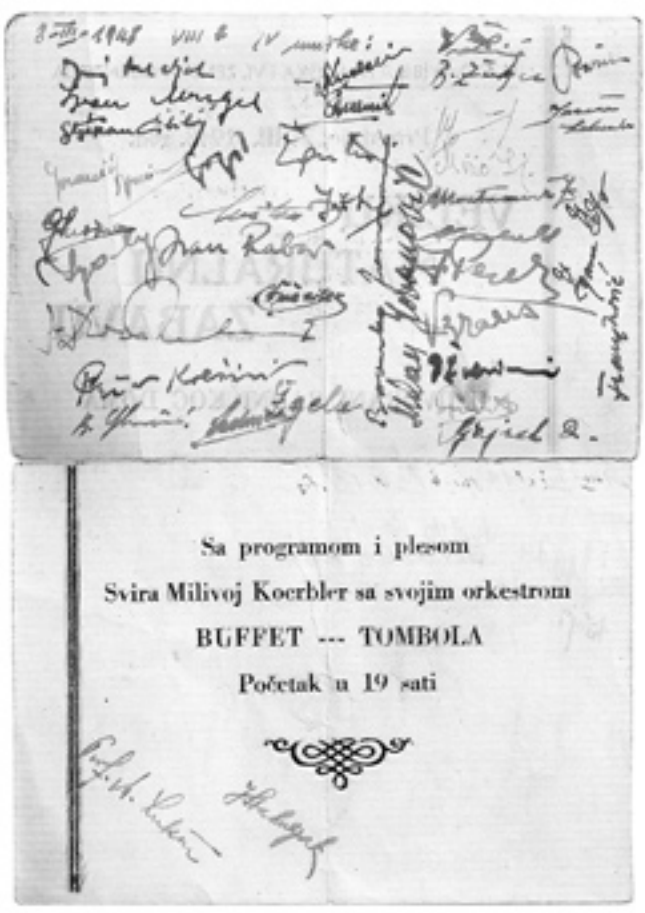
Sa programom i plesom

Svira Milivoj Koerbler sa svojim orkestrom

BUFFET --- TOMBOLA

Početak u 19 sati

Pozivnica na maturalnu zabavu (s potpisima učesnika i dva profesora); vanjski dio, unutarnji dio

gram. O njemu je u prvom semestru bilo diskusija, jedan je anglofil iz mog razreda predložio da izvedemo Priestleyjevu besprijekorno društveno-kritičku dramu *Inspektor dolazi*, no ja sam to rezolutno odbio kao daleku od naše stvarnosti (što je bila istina, ali dramu sam pred koju godinu vidio obnovljenu u londonskom West Endu i ostarjela je kao plemenito vino, valjda i po suprotnosti s tužnim *Zeitgeistom* 2000-ih). Sastavio sam dakle manje-više sâm, no uz mnoge sugestije sudionika, kao polu- i protobrehtovski dramaturg, epski pa ipak emocionalni program čije je aristotelovsko jedinstvo bilo okvir logorske vatre, iz koje onda istupaju pojedine "točke" kao da su proizašle iz nevezanog razgovora oko logorske vatre (reflektorčića na tlu prekrivenih crvenim papirom). Na početku sam "pred zastorom" održao pozdravno-uvodni govorčić, koji objašnjava da je priredba u duhu Omladinske pruge, jer tamo "dolazi do izražaja u zgusnutom obliku i vidno rad i život naše omladine, pojedinca i cjeline", i naveo korištena djela: Veles Perić, *Pjesma iz dnevnika*, Derviš Sušić, *Dolazi dan u bosanske sokake*, Ive Ćaće, *Priča o mostu* i Branko Ćopić *Dva udarnička pisma*. Prva je epizoda međutim bila *Konjuh-planino*, možda savršeni spoj političke ispravnosti i tužne romantike, gdje priroda treperi unisono s oslobodilačkom četom. Ako se po njoj zagrebe, može se naći odjek pobune husinskih rudara 1920-ih čije su figuralno ispunjenje (po Danteu i Auerbachovoj *Mimesis*) partizanske čete, te oboje sudjeluju u crvenilu krvi proletera, a za one koji znaju muziku može se naći i melankolična ruska melodija. Ta bi se povijesna dubina i vizura vjerovatno bila svidjela Walteru Benjaminu koji je tvrdio da je za plebejski pokret važnije misliti na izmučene generacije prošlosti (kao ja na mog otatu ili de Costerov Ulenspigel na pepeo Claesa) nego na polu-automatsku svijetlu budućnost:

(*Na pozornici u polutami oko 40 brigadira u uniformama, sjede i miču se oko vatre po nahođenju, i međusobno poluglasno razgovaraju. U pozadini čuje se poziv dežurnoga (MIRIĆ) za I smjenu straže. U daljini prigušeno svira truba. Svijetlo se pojača:*) [Razgovor 2 brigadira o jučerašnjem radu na nasipu u neposrednoj blizini Konjuh-planine.] *VIŠNJA recitira "Konjuh"*

Konjuh planino,/ vjetar šumi bruji, / lišće pjeva/ žalovite pjesme,//
borovi i jele/ javori i breze/ svijaju se jedan do drugoga....//
...mrtvoga drugara,/ husinskog rudara,/ sahranjuje četa partizana//
a na vrh planine / zastava se vije/ crvena od krvi proletera.

[Daljnji kratki razgovor ŽINIĆ – VLASTA – ŽANKO.] ZBOR i BARIN pjevaju: *Konjuh*

[Druga epizoda: - kratki razgovor SONJA – LONČARIĆ – MARTINOVIĆ.] *ZBOR prihvaća: Druže, pođi doma*)

(*Kratka stanka. Ulazi komandir BRAUS*) [Izvještava o terenu gdje će četa sutra raditi i o susretu sa starim Ibrahimom.

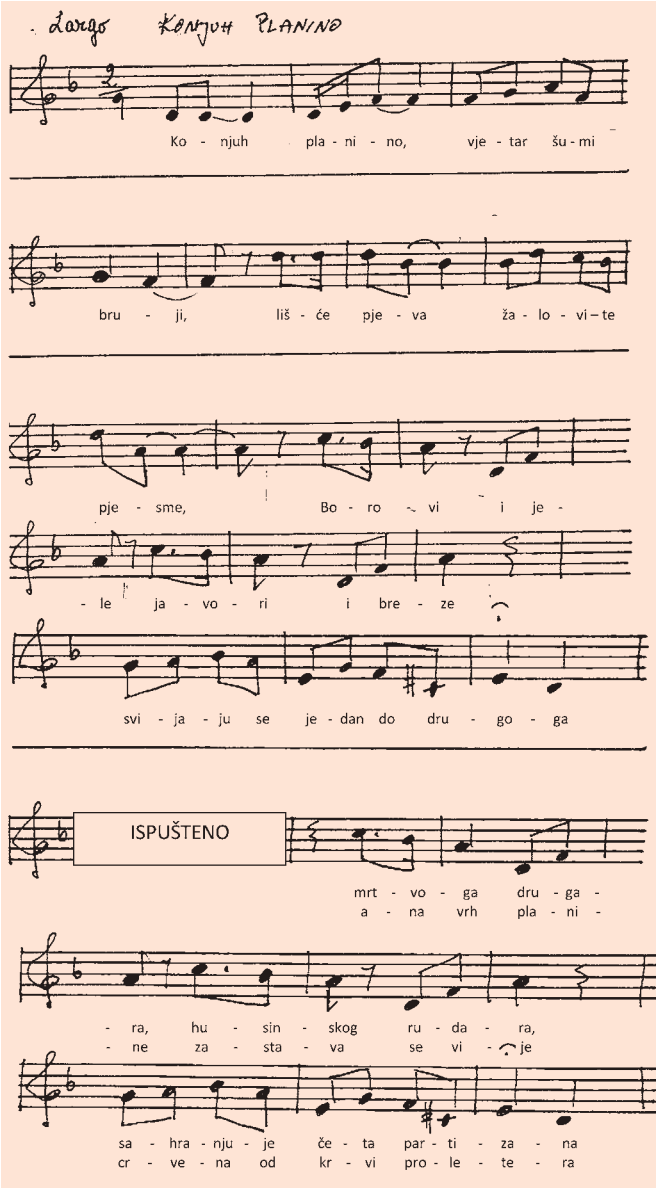

Konjuh planino, ruska melodija iz 1920-ih, adaptirana u partizanima

Razgovor BRAUS – MARTINOVIĆ – ŽANKO.] *MARTINOVIĆ recitira: Dolazi dan u bosanske sokake.*

[Opet kratki razgovor.] *BRANKA recitira Pjesmu o mostu* tj. preko Spreče.

(*Dežurni fućka za II smjenu straže. Četvorica drugova se dižu i odlaze, a za njima polako svi oni koji trebaju plesati.*) BRAUS: ...Idemo zapjevati nešto veseloga. No Šime, otpjevaj nam nešto po dalmatinski. (*BARIN uzima gitaru, TRIO pjeva. Svi se ziblju u taktu.*)

[Zadnja epizoda: *U to GLUMČIĆ* [razgovor], *čita pismo djeda brigadiru i odgovor (Ćopić), prekidan čestim upadicama i smijehom. Kada svrši nastavi TRIO uz gitaru mornarskom pjesmom, a*

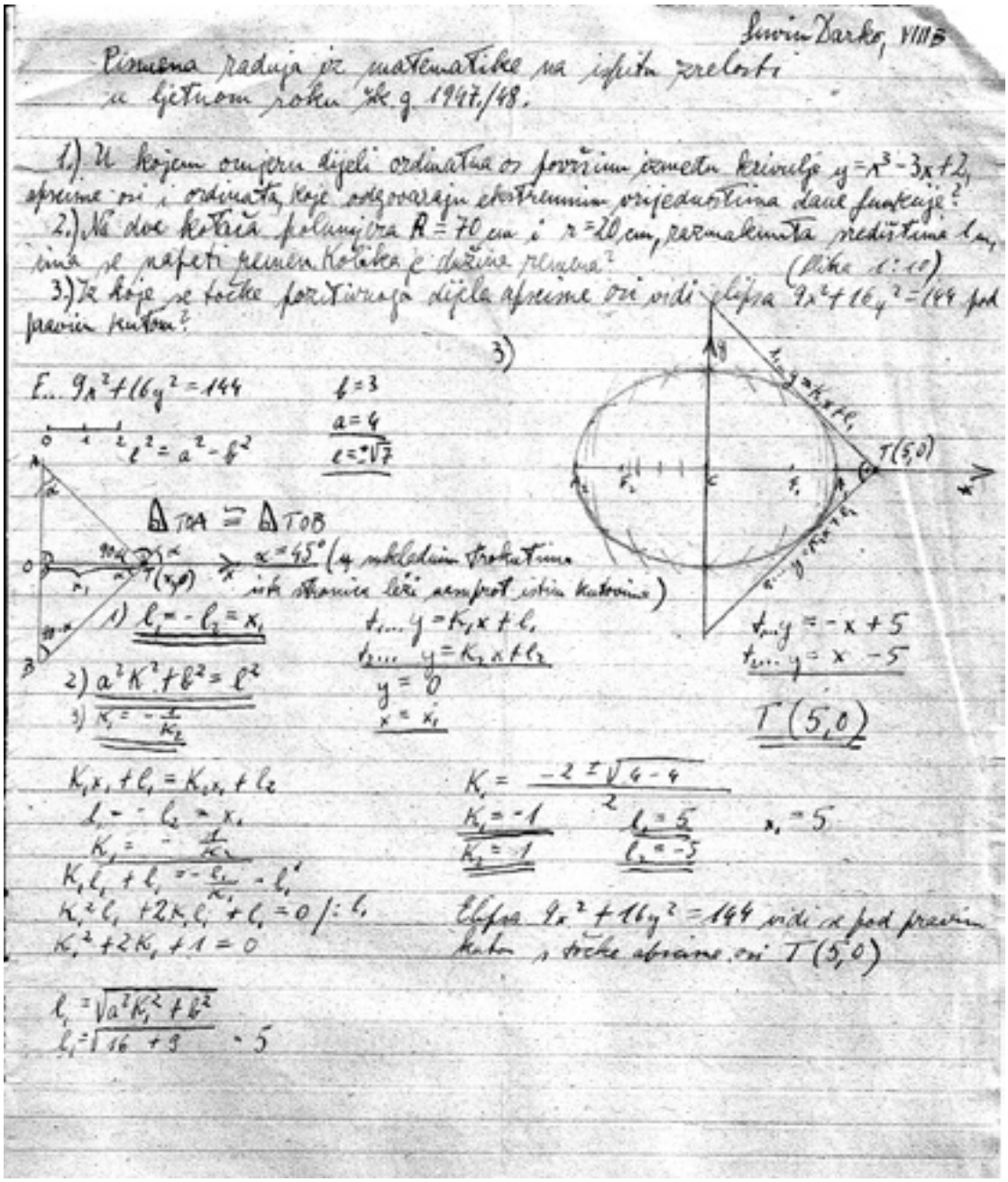

Maturalna zadaća iz matematike

onda se svi hvataju u KOZARAČKO KOLO, plešu ga i pjevaju, te tako izlaze. Nakon kratkog vremena s druge strane ulazi SLAVONSKO KOLO u nar. nošnjama.

Ustvari prva je verzija bila (nesvjesno) još više brehtovska jer je predviđala epskog Komentatora koji bi uveo logorsku vatru ("Brigadiri sjede oko logorske vatre i razgovaraju poslije dnevnih uspjeha na radu") i najavljivao pojedine "točke", ali to je na kraju odbačeno. A brehtovska je i ideja da se *Konjuh* najprije recitira a onda otpjeva. Otkuda mi te zamisli ne znam, o Brechtu pojma nisam imao prije polovine 1950-ih (možda iz Majakovskoga? ili naprosto iz praoblika estrade).

Za opremu izvedbe, naše škole i roditelji dali su novčane priloge, ali smo po tradiciji dvoje po dvoje obilazili i zagrebačka poduzeća, ponajviše trgovine u centru, i sabirali doprinose. Usjekao mi se u pamet razgovor s bistrim poslovođom prodavaone tekstila, jednog zimskog dana u Teslinoj blizu Praške (dramatizacija moja):

On: Kaj dečki, vi bi šteli nekakvi amerikanski socijalizam, ne?
Mi, smijući se da prekrijemo nelagodu: Je je, baš tak.

Dao nam je izdašan prilog.

Maturalna priredba mislim da je uspjela. Maturu sam polagao pred ispitnim odborom čiji je predsjednik bio direktor škole Grgičević, potpredsjednik naša omiljela mada vrlo stroga nastavnica fizike Marija Lukšić (vulgo Zulfa), a članovi Dr Drago Rubin, Juraj Stahuljak, Vjera Cimerman (nastavnica ruskoga), Dragica Pavičić i [nečitljivo]; "ispunio sam plan" da prođem s odličnim – čak i u vladanju.

* * *

Drugi, makropovijesni, događaj bio je signaliziran naglim porastom interesa R.O. SKOJ-a za dobivanje karakteristika svih boljih članova N.O.a, s horizontom eventualnog primanja u SKOJ. U razredu nas je bilo 10 skojevaca, a pridošao je i jedanaesti – Juriša, oduševljeni zrakoplovac a za drugo slabo zainteresiran, primljen u Jedriličkom klubu. Dobili smo upute za pisanje karakteristika od stotinjak riječi o omladincima. Sve koje sam ja pisao bile su o osrednjima osim jedne napisane vitriolom, o Nevenku B, novopridošlom iz Siska, koji se dičio rodbinom u Javnom tužilaštvu, u razredu je dijelio arogantne lekcije o političkoj ispravnosti, a od svakog se rada izvlačio (tako nije otišao na Prugu) tvrdeći da je potreban u Tužilaštvu.

Na to se nadovezalo propitivanje nas skojevaca maturanata s horizontom eventualnog primanja u Partiju. Ja sam na sastanku aktiva s drugovima iz rejona (nadležan je za nas bio Sinovčić) najiskrenije izjavio da se ne osjećam zreo. Danas pak znam da je negdje od ožujka 1948. Politbiro CK KPJ, spremajući se za sukob sa Staljinom, odlučio masovno proširiti Partiju. Tako je krajem lipnja, pri izborima za V. Kongres, u KPJ bilo 468 hiljada članova plus 52 hiljade članova-kandidata (jedan od njih moj tata, ja sam postao puni član Partije prije njega), u poređenju s manje od 200 hiljada krajem 1946. Svrha je svakako bila proširiti pouzdani oslonac rukovodstva, no jedva da se izgubilo iz vida kako se time smanjuje specifična težina dijela Partije primljenog u NOB-u, kad se umiralo s imenima Tita i Staljina na ustima (hrvatska partizanska pjesma, ne baš najbolja: "Uz Tita i Staljina/ Dva junačka sina,/ Nas neće ni pakao smest./ Mi dižemo čelo,/ I kročimo smjelo/ I čvrsto mi stiskamo pest" – a zanimljivi dio je tvrdio "A Goti mi nismo,/ Slavenstva smo drevnoga čest./ Tko drukčije kaže/ Taj kleveće i laže/ Osjetit taj našu će pest"). Tako nas je, na kraju, 7. VI primljeno pola tuceta, što je uz primljene u 8a značilo da se osnovala partijska ćelije gimnazije, tjedan dana kasnije pisao sam zapisnik sa prvog sastanka. Neposredno su predstojali naša konferencija u povodu V. Kongresa, biranje delegata za rajonsku konferenciju i preuzimanje obaveza (da većina đačkih roditelja uplate državni zajam, da se izađe na rad – Autoput, da se prime novi skojevci i kandidati Partije, te smanji cijena koštanja – početak improviziranog socijalističko-ekonomskog rječnika, kuda je uvršteno polaganje popravnih ispita). Za konferenciju ćelije ja sam preuzeo da pripremim nacrt obaveza.

A prva posljedica mog primanja u Partiju bila je osjećaj da je malim dječačkim smicalicama, kakve su u gimnazijskom SKOJ-u bile nerijetke, došao kraj, sad smo odgovorni za državu. Bili smo se dogovorili s prijateljicama iz VI. ženske, gdje je pismeni ispit padao koji dan prije nas, da nam s prozora nekako bace na gričko šetalište ceduljicu s pitanjima. To je opozvano.

Ujutro sunčanog dana 30. lipnja, četiri dana nakon maturalnog ispita, uzašao sam, kao obično, uza stube u prolazu s Trga Republike na Dolac, u I. Rejonski komitet SKOJ-a i N.O. Ne znam kakvu sam tada imao dužnost, možda sam trebao predati statističke materijale obzirom na predstojeći odlazak kao delegat pri inostranim radnim brigadama na Autoputu. Vladao je muk, svi su prisutni sjedali oko stolova zadubljeni u netremično čitanje otvorene *Borbe* ispred sebe. Na Trgu sam već bio vidio naslove: štampana je *in extenso* prepiska CK SKP(b) i KPJ, u kojoj je došlo do prekida sa Informbiroom. Zastao sam na vratima glavne sobe, član Rejonskog komiteta drug Turčić podiže glavu i reče uz grimasu, pravi *rictus*[34]: "Baš čitam kako sam trockist" – u ondašnjem partijskom rječniku sinonim za najgoreg izdajnika. Tog dana ne radismo ništa drugo – no čitasmo od korica do korica *Borbu*.

Partijska rukovodstva, valjda sve do rejonskih (saznao sam mnogo kasnije), bila su u glavnim linijama upoznata sa stanjem stvari krajem svibnja ali striktno "zasekrečeno",[35] pa ništa procurilo nije; za mene je to bio grom iz vedrog neba. Ali među mojim poznatima ne sjećam se nikakvog kolebanja (ne računajući ovdje slučaj predsjednice N.O. VI. ženske): bez obzira na neke nejasne detalje, bilo je jasno da je ovdje Staljin osuđivao cjelokupnu poslijeratnu praksu KPJ. Sudionici te stvarnosti to naprosto nisu mogli progutati, čak ni kad je dolazilo od posvećenih imena SKP(b)– svi smo bili u detalje prorađivali anonimnu, ali uglavnom se znalo Staljinovu, *Kratku povijest SKP(b)*. Nasuprot tome, otvorilo je vrata bolnom razmišljanju kako je takva pogrešna ocjena bila moguća, koliko je još takvih bilo, što stoji iza nje, i slično, koje je trajalo godinama. Prevod je ukratko bio: vi ne znate što radite ali ja (Staljin) znam, dakle vi ne možete biti ono što vi hoćete nego ono što ja hoću. Kako za partizansku *self-made*[36] generaciju tako i za nas poslijeratnu prinovu koji smo bili naslijedili taj duh, to je bio frontalni napad na ono što će se kasnije nazvati našim identitetom, dakle instinktivno neprihvatljiv. S tim je identitetom bio najuže povezan i ponos stvaralaca revolucionarno novog društva, koji Staljin nije (više?) shvaćao.

Naprosto je trebalo nastaviti rad, i ja sam nekoliko dana kasnije otputovao u Sremsku Mitrovicu, gdje sam bio dodijeljen

34 grč lica **35** zasekrečeno = držano u konspirativnoj tajnosti, rusizam **36** *self-made* = samo-stvoren(a, o), prema rano-građanskom *self-made man*, čovjek koji se vlastitim snagama i radom probio do uglednog položaja u društvu; prefiks "samo-" (kao samostalnost, samoupravljanje) za mene je od ključne važnosti a crpem ga iz prakse FNRJ-a

čena | klevete, i izvrtao činjenice | A. Hebranga i S. Zujovića slijedeći | netočne i CK-u tuđe izjave druga | POLITBIRO CK KPJ

Rezolucija Informacionog biroa komunističkih partija o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije*

Prag, 28. juna

Sutrašnji »Rude pravo« donosi na prvoj stranici vijest o zasjedanju Informacionog biroa komunističkih partija u Rumuniji. U toj vijesti se kaže da su na zasjedanju učestvovali slijedeći predstavnici: za Bugarsku radničku partiju (komunista) T. Kostov i V. Červenkov, za Rumunjsku radničku partiju G. Dež, V Luka i A. Pauker, za Mađarsku partiju trudbenika M. Rakoši, M. Farkaš i E. Gere, za Poljsku radničku partiju J. Berman i A. Zavadski, za Svesaveznu komunističku partiju (boljševika) A. Ždanov, G. Maljenkov, M. Suslov, za Komunističku partiju Francuske Ž. Diklo i E. Fažon, za Komunističku partiju Čehoslovačke R. Slanski, R. Široki, B. Geminder i G. Bareš, za Komunističku partiju Italije P. Toljati i P. Sekija.

Informacioni biro prodiskutirao je stanje u Komunističkoj partiji Jugoslavije i donio jednoglasno rezoluciju po tom pitanju.

Rezolucija glasi:

»Informacioni biro, u sastavu predstavnika Bugarske radničke partije (komunista), Rumunjske radničke partije, Mađarske partije trudbenika, Poljske radničke partije, Svesavezne komunističke partije (boljševika), Komunističke partije Francuske, Komunističke partije Čehoslovačke i Komunističke partije Italije, pošto je pretresao pitanje stanja u Komunističkoj partiji Jugoslavije i konstatirao da su predstavnici Komunističke partije Jugoslavije odbili da dođu na zasjedanje Informacionog biroa, jednoglasno je donio slijedeće zaključke:

1. Informacioni biro konstatira da vodstvo Komunističke partije Jugoslavije provodi u posljednje vrijeme u osnovnim pitanjima vanjske i unutrašnje politike nepravilnu liniju koja znači odstupanje od marksizma-lenjinizma. U vezi s tim, Informacioni biro odobrava postupak CK SKP (b), koji je uzeo inicijativu u raskrinkavanju nepravilne politike CK KPJ i prije svega nepravilne politike drugova Tita, Kardelja, Đilasa, Rankovića.

2. Informacioni biro konstatira da vodstvo KPJ provodi neprijateljsku politiku prema Sovjetskom Savezu i SKP (b). U Jugoslaviji je dopuštena nedostojna politika sramočenja sovjetskih vojnih specijalista i diskreditiranja Sovjeteke armije. Za sovjetske građanske specijaliste u Jugoslaviji bio je stvoren posebni režim na osnovu koga su stavljeni pod nadzor organa državne bezbjednosti Jugoslavije i praćeni. Isto takvom praćenju i nadzoru od strane organa državne bezbjednosti Jugoslavije bili su podvrgnuti predstavnik SKP (b) u Informbirou drug Judin i niz zvaničnih predstavnika SSSR u Jugoslaviji.

Sve ove kao i njima slične činjenice svjedoče da su rukovodioci KPJ zauzeli stanovište nedostojno komunista, na osnovu koga su jugoslavenski rukovodioci počeli identificirati vanjsku politiku SSSR sa vanjskom politikom imperijalističkih sila i ponašaju se prema SSSR isto onako kao i prema buržoaskim državama. Upravo uslijed ove antisovjetske pozicije Centralnog komiteta KPJ raširila se klevetnička propaganda pozajmljena iz arsenala kontrarevolucionarnog trockizma o »izrođavanju« SKP (b), o »izrođavanju« SSSR-a itd.

Informacioni biro osuđuje ove antisovjetske koncepcije rukovodilaca KPJ, koje su nespojive s marksizmom-lenjinizmom i koje priliče samo nacionalistima.

3. U svojoj unutrašnjoj politici rukovodioci KPJ napuštaju pozicije radničke klase i kidaju s marksističkom teorijom klasne borbe. Oni poriču činjenicu da kapitalistički elementi u njihovoj zemlji rastu i da se u vezi s tim zaoštrava klasna borba u jugoslavenskom selu. Ovo poricanje proizlazi iz oportunističkog gledišta da se u razdoblju prelaza od kapitalizma ka socijalizmu klasna borba ne zaoštrava — kako to uči marksizam-lenjinizam, nego se gasi — kako su tvrdili oportunisti Buharinovog tipa koji su propovijedali teoriju mirnog urastanja kapitalizma u socijalizam.

Jugoslavenski rukovodioci provode nepravilnu politiku na selu, ignoriraju klasnu diferencijaciju na selu i smatraju individualne seljake za jedinstvenu cjelinu, uprkos marksističko-lenjinističkom učenju o klasama i klasnoj borbi, uprkos poznatom Lenjinovom učenju da sitno individualno gazdinstvo rađa kapitalizam i buržoaziju stalno, svakodnevno, svakog sata, stihijski i u masovnim razmjerima. Međutim, politička situacija u jugoslavenskom selu ne daje nikakva prava za bezbrižnost i samozadovoljstvo.

U uslovima kad u Jugoslaviji prevladava individualno seljačko sazdinstvo, kada ne postoji nacionalizacija zemlje, kada postoji privatna svojina na zemlju i kupoprodaja zemlje, kada su u rukama kulaka koncentrirani znatni zemljišni posjedi, kada se primjenjuje najamni rad itd. Partija se ne može odgajati u duhu zataškavanja klasne borbe i primirivanja klasnih suprotnosti, a da se tim samim ne razoruža pred licem teškoća izgradnje socijalizma.

Rukovodioci KPJ skreću s marksističko-lenjinističkog puta na put narodnjačke kulačke partije u pitanju rukovođeća uloge radničke klase, jer tvrde da su seljaci »najčvršći temelj jugoslavenske države«. Lenjin uči da proletarijat, »kao jedina, do kraja revolucionarna klasa savremenog društva . . . mora biti vođa, hegemon u borbi cjelokupnog naroda za potpuni demokratski prevrat, u borbi svih trudbenika i eksploatiranih protiv ugnjetača i eksploatatora«.

Jugoslavenski rukovodioci krše ovu postavku marksizma-lenjinizma.

Što se tiče seljaštva, njegova većina, tj. siromašno i srednje seljaštvo, mogu biti ili su već u savezu s radničkom klasom, pri čemu rukovođeća uloga u tom savezu pripada radničkoj klasi.

Navedena koncepcija jugoslavenskih rukovodilaca krši ove postavke marksizma-lenjinizma.

Kao što se vidi, ova koncepcija izražava poglede koji priliče sitnoburžoaskim nacionalistima, ali ne marksistima-lenjinistima.

4. Informacioni biro smatra da rukovodstvo KPJ revidira marksističko-lenjinističko učenje o partiji. Prema teoriji marksizma-lenjinizma, partija je osnovna vodeća i usmjeravajuća snaga u zemlji, snaga koja ima svoj naročiti program i nerasplinjava se u bespartijskoj masi. Partija je najviša forma organizacije i najvažnije oruđje radničke klase. Međutim, u Jugoslaviji ne smatraju za osnovnu rukovođeću snagu u zemlji Komunističku partiju, nego Narodni front. Jugoslavenski rukovodioci umanjuju ulogu KP, da faktički rastvaraju Partiju u bespartijnom Narodnom frontu, koji obuhvaća klasno veoma raznolike elemente (radnike, radno seljaštvo sa individualnim gazdinstvom kulake, trgovce, sitne fabrikante, buržoasku inteligenciju, kao i raznobojne političke grupe, ubrajajući tu i neke buržoaske partije. Jugoslavenski rukovodioci uporno ne će da priznaju pogrešnost svoje koncepcije da KPJ tobože ne može i ne treba da ima svoj naročiti program, nego da treba da se zadovolji s programom Narodnog fronta.

Činjenica da u Jugoslaviji na političkoj areni ustupa samo Narodni front, dok Partija i niene organizacije ne istupaju otvoreno u svoje ime pred narodom, — ne samo da umanjuje ulogu Partije u političkom životu zemlje, nego i potkopava Partiju kao samostalnu političku snagu, pozvanu da osvaja sve veće povjerenje naroda i da obuhvata svojim utjecajem sve šire mase radnog naroda putem otvorene političke djelatnosti, otvorenom propagandom svojih pogleda i svog programa. Rukovodioci jugoslavenske KP ponavljaju grešku ruskih menjševika, koja se sastoji u rastvaranju marksističke partije u bespartijnoj masovnoj organizaciji. To svjedoči o likvidatorskim tendencijama u odnosu na KP u Jugoslaviji.

Informacioni biro smatra da takva politika CK KPJ ugrožava samo postojanje KP i, u krajnjoj liniji, krije u sebi opasnost izrođavanja Jugoslavenske Narodne Republike.

5. Informacioni biro je mišljenja da je birokratski režim u Partiji, koji su stvorili jugoslavenski rukovodioci, štetan za život i razvoj KPJ. U Partiji nema unutrašnje partijske demokracije, ne poštuje se princip izbornosti, nema kritike ni samokritike. CK KPJ, uprkos praznom uvjeravanju drugova Tita i Kardelja, u vođenj je sastavljen ne od izabranih, nego od kooptiranih članova. KP se faktično nalazi u polulegalnom položaju. Partijski sastanci se ne održavaju, ili se održavaju tajno, što slabi utjecaj Partije u masama. Takav tip organizacije KPJ ne može se nazvati drukčije nego sektaško-birokratski. On vodi likvidaciji Partije kao aktivnog samodjelatnog organizma. U Partiji se gaje vojničke metode rukovođenja, slične metodama koje je u svoje vrijeme zavodio Trocki.

Potpuno je nedozvoljivo da se u KPJ gaze najosnovnija prava članova Partije i da se i na najbližu kritiku nesprvnosti u Partiji odgovara žestokim represalijama.

Informacioni biro smatra sramotnim činjenice kao što je isključenje iz Partije i hapšenje članova CK KPJ drugova Žujovića i Hebranga zato što su se usudili da kritikuju antisovjetske koncepcije rukovodilaca KPJ i što su se izrazili za prijateljstvo Jugoslavije sa SSSR-om.

Informacioni biro je mišljenja da se u Komunističkoj partiji ne može trpjeti takav sramotan, potpuno turski teroristički režim. Interesi samog postojanja i razvoja KPJ zahtijevaju da se takvom režimu učini kraj.

6. Informacioni biro je mišljenja da kritika CK KPJ, koju su izvršili CK SKP (b) i centralni komiteti ostalih komunističkih partija, kao bratsku pomoć Kompartiji Jugoslavije, daje njenom rukovodstvu sve potrebne uslove za najbrže odstranjenje učinjenih grešaka. Međutim, rukovodioci KPJ, zaraženi pretjeranom ambicioznošću, ohološću i uobraženošću, umjesto da pošteno prime ovu kritiku i pođu putem boljševičkog isprav ljanja greška, odbacili su kritiku nakostrišeno, zauzeli prema njoj neprijateljski stav, pošli antipartijskim putem općeg negiranja svojih pogrešaka, odrijekli se o marksističko-lenjinističko učenje o odnosu političke partije prema svojim pogreškama i time produbili svoje antipartijske pogreške.

Budući nemoćni pred kritikom CK SKP (b) i centralnih komiteta ostalih bratskih partija jugoslavenski rukovodioci su pošli putem direktnog obmanjivanja svoje Partije i naroda, sakrili su od Komunističke partije Jugoslavije kritiku nepravilne politike CK, sakrili također od Partije i naroda stvarne uzroke obračunavanja s drugovima Žujovićem i Hebrangom.

U posljednje vrijeme, poslije kritike pogrešaka jugoslavenskih rukovodilaca od strane CK SKP (b) i bratskih partija, oni su pokušali da dekretiraju niz novih lijevičarskih zakonskih mjera. Jugoslavenski rukovodioci su s velikom žurbom izdali nove zakonske mjere o nacionalizaciji sitne industrije i terenske »industrije«, sprovođenje tome nije bilo pripremljeno i koje, obzirom na tu žurbu, može samo otežati snabdijevanje jugoslavenskog stanovništva. S istom žurbom izdali su novi zakon o žitnom porezu na zemljoposjednike, koji također nije pripremljen i koji zato može samo dezorganizirati snabdijevanje gradskog stanovništva žitaricama. Na kraju jugoslavenski rukovodioci su potpuno neočekivano, u bučnim deklaracijama, proglasili nedavno svoju ljubav i odanost SSSR-u, iako je vjerodostojno poznato da do danas, u praksi, provode neprijateljsku politiku prema SSSR-u.

I ne samo to. Rukovodioci KPJ u posljednje vrijeme s velikim samopouzdanjem najavljuju politiku likvidacije kapitalističkih elemenata u Jugoslaviji. U pismu Centralnom komitetu SKP (b) od 13. aprila ove godine, Tito i Kardelj pišu da je »Plenum CK odobrio mjere koje je predložio Politbiro CK, a koje idu za likvidacijom kapitalističkih ostataka u zemlji«.

U saglasnosti s ovom koncepcijom, Kardelj je u svom govoru u Narodnoj skupštini FNRJ od 23. aprila izjavio: »U našoj su zemlji izbrojani dani svim ostacima izrabljivanja čovjeka čovjekom«.

Takva orijentacija rukovodilaca KPJ na likvidaciju kapitalističkih elemenata u današnjim uslovima Jugoslavije, a prema tome i na likvidaciju kulaka kao klase, ne može se kvalificirati drukčije nego kao avanturistička, nemarksistička. Jer, taj zadatak se ne može riješiti dok u zemlji prevladava invididualno seljačko gazdinstvo koje neizbježno rađa kapitalizam, dok nisu pripremljeni uslovi, za masovnu kolektivizaciju poljoprivrede i dok se većina radnog seljaštva ne uvjeri, u prednost kolektivnog načina privrede.

Iskustvo SKP (b) svjedoči da je tek na bazi masovne kolektivizacije poljoprivrede moguća likvidacija posljednje i najbrojnije izrabljivačke klase, klase kulaka, i da je likvidacija kulaka kao klase nerazdvojni organski dio kolektivizacije poljoprivrede.

Da bi se uspješno provela likvidacija kulaka kao klase, a prema tome i likvidacija kapitalističkih elemenata na selu, od Partije se traži da provede prethodni i dugotrajni pripremni rad na ograničenju kapitalističkih elemenata na selu, na učvršćenju saveza radničke klase i seljaštva pod vodstvom radničke klase, razvijanju socijalističke industrije sposobne da organizira proizvodnju mašina, kolektivno vođenje poljoprivrede. Žurba u ovoj stvari može donijeti samo nenadoknadive štete.

Jedino na bazi ovih mjera, brižno pripremljenih i dosljedno provedenih, moguć je prelaz od ograničavanja kapitalističkih elemenata na selu ka njihovoj likvidaciji.

Bilo kakvi pokušaji jugoslavenskih rukovodilaca da ovaj zadatak riješe u žurbi i kancelarijskim dekretiranjem znače ili avanture, unapred osuđene na neuspjeh, ili razmetljivu i šupilju demagošku deklaraciju.

Informacioni biro je mišljenja da takvom pogrešnom i demagoškom taktikom jugoslavenski rukovodioci žele da pokažu ne samo da stoje na tlu klasne borbe, nego i idu dalje od onih zahtjeva koji bi se mogli postaviti jugoslavenskoj Kompartiji u oblasti ograničavanja kapitalističkih elemenata s tačke gledišta realnih mogućnosti.

Informacioni biro je mišljenja da ti lijevičarski dekreti i deklaracije jugoslavenskih rukovodilaca, ukoliko demagoški i u danom momentu neostvarivi, mogu samo kompromitirati zastavu socijalističke izgradnje Jugoslavije.

Zato Informacioni biro ocjenjuje takvu avanturističku taktiku kao nedostojan manevar i nedozvoljenu političku igru.

Kao što se vidi, spomenute lijevičarske demagoške mjere i deklaracije jugoslavenskih rukovodilaca sračunati su na to da zamaskiraju njihovo odbijanje da priznaju svoje greške i da ih česno isprave.

7. Obzirom na stanje koje je stvoreno u KPJ, i nastojeći da rukovodiocima KPJ pruži mogućnost izlaza iz situacija, CK SKP (b) i ostali centralni komiteti bratskih partija predložili su da se na zasjedanju Informacionog biroa pretrese stanje u KPJ na osnovu istih onih normalnih partijskih načela, na osnovu kojih je bio pretresan rad ostalih komunističkih partija na prvom zasjedanju Informacionog biroa. Međutim, na višekratne prijedloge bratskih komunističkih partija da se u Informacionom birou pretrese situacija KPJ, jugoslavenski rukovodioci su odgovorili negativno.

U nastojanju da izbjegnu pravednu kritiku bratskih partija u Informacionom birou, jugoslavenski rukovodioci su izmislili verziju o svom tobože »neravnopravnom« položaju. Valja reći da u toj verziji nema ni riječi istine. Svima je poznato da su komunističke partije, organizirajući Informacioni biro, pošle od nepobitnog principa, da svaka partija treba da polaže račune o svom radu pred Informacionim biroom, isto onako kao što svaka partija ima pravo da kritizira ostale partije. Ovo svoje pravo Komunistička partija Jugoslavije koristila je u velikoj mjeri na prvom savjetovanju devet komunističkih partija. Činjenica da su Jugoslaveni odbili da pred Informacionim biroom polažu račun o svom radu, da saslušaju kritičke primjedbe drugih komunističkih partija, znači stvarno kršenje ravnopravnosti komunističkih partija i ravna je zahtjevu da si KPJ u Informbirou stvori privilegirani položaj.

8. Obzirom na sve ovo što je navedeno, Informacioni biro je saglasan s ocjenom stanja u KPJ, s kritikom pogrešaka CK KPJ i s političkom analizom tih pogrešaka kako su iznesene u pismima CK SKP (b) Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije od marta do maja 1948. godine.

Informacioni biro došao je do jednoglasnog zaključka da su se rukovodioci KPJ svojim antipartijskim i antisovjetskim pogledima, nespojivim s marksizmom-lenjinizmom, cijelim svojim postupkom i svojim odbijanjem da sudjeluju na zasjedanju Informacionog biroa, suprotstavili komunističkim partijama koje su u sastavu Informacionog biroa, pošli putem odcjepljenja od jedinstvenog socijalističkog fronta protiv imperijalizma, pošli putem izdaje stvari međunarodne solidarnosti radnog naroda i putem preloska na pozicije nacionalizma.

Informacioni biro osuđuje ovu antipartijsku politiku i postupak CK KPJ.

Informacioni biro konstatira da je, uslijed svega ovoga, CK KPJ isključio sebe i Komunističku partiju Jugoslavije iz porodice bratskih komunističkih partija, iz jedinstvenog komunističkog fronta i, prema tome, iz redova Informacionog biroa.

*

Informacioni biro je mišljenja da je osnov svih ovih pogrešaka rukovodstva KPJ neosporna činjenica da su u rukovodstvu KPJ u posljednjih pet do šest mjeseci otvoreno previadali nacionalistički elementi, koji su tamo i prije bili maskirani, da je rukovodstvo KPJ raskinulo s internacionalističkim tradicijama KPJ i pošlo putem nacionalizma.

Jugoslavenski rukovodioci, precjenjujući jako unutrašnje nacionalne snage i mogućnosti Jugoslavije, misle da mogu očuvati nezavisnost Jugoslavije i izgraditi socijalizam bez podrške komunističkih partija u ostalim zemljama, bez podrške zemalja narodne demokracije, bez podrške SSSR. Oni misle da novoj Jugoslaviji nije potrebna pomoć tih revolucionarnih snaga.

Jugoslavenski rukovodioci slabo se orijentiraju u međunarodnoj situaciji i, prostrašeni ocjenjivačkim prijetnjama imperijalista, misle da mogu nizom ustupaka imperijalističkim državama steć njihovu naklonost, da se mogu s njima sporazumjeti o nezavisnosti Jugoslavije i da jugoslavenskim narodima mogu postepeno nakalamiti orijentaciju prema tim državama tj. orijentaciju prema kapitalizmu. Pri tome mučki potaze od poznate buržoasko-nacionalističke teze, prema kojoj »kapitalističke države predstavljaju manju opasnost za nezavisnost Jugoslavije nego SSSR«.

Jugoslavenski rukovodioci vjerojatno ne shvaćaju ili se prave da ne shvaćaju, da slična nacionalistička koncepcija može dovesti samo do izrođavanja Jugoslavije u običnu buržoasku republiku, do gubitka nezavisnosti Jugoslavije i do pretvaranja Jugoslavije u kolaniju imperijalističkih zemalja.

Informacioni biro ne sumnja u to da u krilu KPJ ima dovoljno zdravih elemenata vjernih marksizmu-lenjinizmu, vjernih internacionalističkim tradicijama KPJ, vjernih jedinstvenom socijalističkom frontu.

Zadatak ovih zdravih članova KPJ jest da prisile svoje današnje rukovodioce da otvoreno i pošteno priznaju svoje pogreške i da ih poprave, da napuste nacionalizam, da se vrate internacionalizmu i da svim silama učvršćuju jedinstveni socijalistički front protiv imperijalizma; ili — ako se današnji rukovodioci KPJ pokažu za to nesposobni — da ih smijene i istaknu novo internacionalističko rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije.

Informacioni biro ne sumnja da će Komunistička partija Jugoslavije moći da ispuni ovaj časni zadatak.

(Tanjug)

* Pošto mu Informacioni biro nije dostavio tekst svoje rezolucije, CK KPJ bio je prisiljen da se služi agencijskim tekstom.

Na Autoputu Bratstvo-jedinstvo; "Švedska brigada" na radu, srpnja 1948.

Darko Suvin kao delegat NOJ-a pri inostranim radnim brigadama

Odjelu za inostrane brigade pri Glavnom štabu omladinskih radnih brigada na Autoputu Bratstvo-jedinstvo (tj. Beograd-Zagreb).

* * *

Autoput 1948. I: Došao sam 3. srpnja i nekoliko dana sproveo na Odjelu, koji su predvodili Zvonko Kristl i Fani Muhoberac (kasnije ću je češće sretati ljetom u Dubrovniku kao važnog mjesnog rukovodioca), a među drugovima delegatima i prevodiocima za sudionike iz 32 strane zemlje bila je i simpatična Mara Ristić (kćer Markova) za francuski jezik, s kojom sam se dopisivao, a nakon radnih akcija otputovala je u Pariz. Nakon opširnih instrukcija upućen sam kao delegat Centralnog Vijeća N.O.J. da sretnem "Švedsku brigadu" na stanici Vinkovci, bili smo raspoređeni na km 121 autoputa, kraj močvarne Spačve s masom papadača, nesnosnih i opasnih insekata. Prvo sam morao otići u odlazeću "Tršćansku brigadu" i preuzeti materijal za snabdijevanje dolazeće brigade: 275 kg slame (za slamarice), te hranu mislim za 6 dana: 72 kg krumpira, 32 makarona, pa mast, kava, šećer, sol, brašno, paprika, gerštla, riža i 108 tegli kompota. Sve to službeno za 90 osoba, ali po mom sjećanju Šveđana je bilo manje. Hrana se izdavala na jedinstvene bonove Autostrade, tri obroka na dan. Moj počasni naslov de fakto je značio da sam osoba za vezu brigade sa Glavnim štabom i IV Sekcijom po svim mogućim pitanjima, neka mješavina prevodioca, dadilje, intendanta i komesara bez ikakvih izvršno-komandnih funkcija. Sporazumijevali smo se na engleskome, ali sam ih zamolio da mi, u pomanjkanju rječnika, uz svoja imena ispišu i bitne svakodnevne riječi: brojeve, lične zamjenice, nazive hrane; najvažnije je bilo "fórstår du", razumiješ li. Brigada je radila oko 3 tjedna na ne najtežim poslovima, tako na kopanju zemlje, a ja sam morao i na radu pokazati primjer (hm). Logorovali smo usred sremskih kukuruza, u blizini brigade iz Albanije čiji su članovi po noći vrebali na Šveđanke koje su išle na latrinu, a one su se jadne branile vičući "baby, baby". Tu bi bilo došlo do gadnih sukoba da Albanci nisu nasreću uskoro opozvani u rodnu zemlju kako se ne bi okužili jugoslavenskim otpadništvom. Mama mi je i opet marljivo slala pakete i pisala čestitku za rođendan, a tata s odmora u Rogaškoj Slatini.

Politička situacija bila je ponešto složena jer se slanje brigade pripremalo prije sukoba KPJ s Informbiroom. Inicirala ju je prilično ugledna grupa intelektualaca i drugih društvenih aktivista s ljevice (među kojima su bili glumica Naima Wifstrand i kiparica Ninnan Santesson, imena koja sam ponovno sreo kao pomagače porodice Brecht u 1939), ali bilo bi naivno misliti da tu nije bilo i podrške KP Švedske, ne znam koliko važne. Imam još poklonjeni proglas koji govori o međunarodnoj solidarnosti švedske omladine s onom razrušenih zemalja i o borbi za mir, i poziva se na iskustva Šveđana na radu već 1947; sada pak iz 46 zemalja dolaze omladinci na besplatni rad na cesti Zagreb-Beograd, te Komisija za omladinsku brigadu za Jugoslaviju traži prijave, kao i ekonomsku pomoć, za brigadu. Moralo se dakle povrh informacija o zemlji i dnevnih informacija o Kongresu KPJ opširno tumačiti argumente našeg CK, diskusije nisu manjkale. Pomagao sam u organiziranju filmova, radio-zvučnika, nabavci dopisnica i mijenjanju valute, Danska je brigada tražila 2-3 puta nedjeljno tuš pa se centralna ambulanta morala pobrinuti za ma-

Snimio i komentirao član "Britanske brigade" na Autoputu Bratstvo-jedinstvo, km 42 kraj Mitrovice, kolovoza 1948.

"'Ablutions' at Mitrovica camp"

"André, Jovo & Mića outside the British hut at Mitrovica camp"

"Brigade en route for local cooperative farm"

"Lowering the Flag"

"A Serbocroat lesson at Mitrovica camp"

"Dinner at Mitrovica camp"

"On the Autoput Braztvo-Jedinstvo [sic]"

S odmora britanske brigade u Kraljevici, na poleđini:

"Reception at Krikvenica [sic] by Pioneers"

"Breakfast last morning at Kraljevica"

"Bathing at Kraljevica"

"Sleeping quarters at Kraljevica"

šinista i kamion, održavao se festival s priredbom, i tomu slično. A zatim je svaka strana brigada bila gost NOJ jedan tjedan na lijepom kempingu u Hrvatskom primorju, gdje smo uz kupanje nastavljali diskusije.

S manjim brojem brigadira povremeno sam se dopisivao, ali je to postepeno utrnulo. Sačuvalo se, od mnogih sličnih propalih, jedno pismo Dagny Möller meni iz studenog 1948, prevodim s nesavršenog engleskoga:

> Velika hvala za tvoje pismo koje je stiglo kao odsjev iz širokog svijeta u moju osamljenost, ne mislim na fizičku nego psihičku. Zaposlila sam se kao pomoćnik rektora škole-internata za djevojke od 11 do 15 godina koje navodno nisu društveno u redu. Po mom mišljenju u takvom su slučaju krivi njeni roditelji, učitelji itd. Voljela bih da metnem školovati mnoge od tih učitelja, roditelja i (dakako) *svećenika* da ih poboljšam... Ali sada imam pune ruke u borbi s personalom ovdje. Prilično je teško, ja nisam borbena priroda i moram paziti da ne izgubim namještenje. Kad bi saznali da sam komunist odmah bi me izbacili. Zato moram šutjeti ...
>
> Često mislim o tom divnom vremenu kod vas u Jugoslaviji i čeznem za tom lijepom zemljom s ljubeznim ljudima. Mislim da je većina brigadira imala većih poteškoća da se aklimatizira poslije povratka kući nego što je imala u Jugoslaviji. Svi govore o ljetu s čežnjom u glasu ...

Na kraju me pita o Autoputu, može li ga se polovina već koristiti, i predlaže da izmjenjujemo vijesti o našim studijima, o političkoj situaciji i kako se ljudi osjećaju: "Mi znamo tako malo. Voljela bih da pišem kao ti, s nadom".

Dvije godine kasnije, na novogodišnju čestitku 1951. odgovorio mi je drugi brigadir, Iwe Hellqvist: "Dagny se udala za mene, imamo malog sina. Ako ikad dođeš u Stockholm, moraš svratiti k nama da opet malo porazgovaramo". Ja sam došao, na festival studentskih teatara u decembarskom snijegu, ali 10 godina kasnije, i nikog nisam više uspio pronaći.

* * *

Autoput 1948. II:

Iz Rijeke sam se vratio 31. VII u Odio za inostrane brigade, i 7. VIII upućen sam kao delegat NOJ-a u *IV britansku brigadu* blizu Mitrovice, gdje je upliv domaće KP bio očigledniji, pa i diskusije s određenom malobrojnom jezgrom žešće. No u prva dva mjeseca još nismo bili agenti imperijalizma nego zabludjeli drugovi među kojima treba pronaći "zdrave snage" da Jugoslaviju vrate na pravi put. Dali su mi nekoliko brošurica njihovog SKOJ-a (Young

Communist League), a ja sam već imao *Program KPJ* sa V Kongresa, iz kojeg sam među ostalim potcrtao u odjelu *Podizanje životnog nivoa radnih ljudi* zadatke povećanja realne nadnice, te besplatne zdravstvene zaštite i osiguranja svih radnih ljudi. Mnogo smo se trudili, čak smo ih odveli u (rekoše nam) najbolju sremsku radnu zadrugu, gdje me zapanjio ručak sa krasno prekritim dugim stolovima koji su se svijali pod teretom bijelog kruha te mliječnih i mesnih đakonija na kakve u Zagrebu nismo bili navikli. U slobodno vrijeme prevodio sam im, sasvim doslovno, Nazorovu *Majku pravoslavnu, Mrtve proletere* i slično. Većina brigadira bila je vrlo dobronamjerna, ostavili su mi punu teku adresa i pozdrava uz identifikacijske napomene kao "dobro srpski speaker", te sam se 1951. u Londonu nekolicini javio. Jedan je par sa periferije grada bio izbačen iz KP Vel. Britanije, valjda zbog Jugoslavije, pa su otvorili mali dućančić da prežive, što se meni kao puritancu činilo čudnim. Najdulje sam ostao u vezi sa dvojicom koji su mi bili i akademski kolege. Prvo Fred Singleton s Univerziteta Leeds, lijevi laburist koji je uskoro postao potpredsjednik britanskog Saveza studenata a zatim, od 1960-ih do bolesti i smrti krajem 1980-ih, predavač geografije u Bradfordu, i napisao mnogo članaka i knjiga o ekonomskoj geografiji, drugim riječima uglavnom o ekonomskoj politici, SFRJ – puna bibliografija dodana je *Festschriftu* poslije njegove smrti, *Yugoslavia in Transition*. Njega sam posjetio jedan ili dva puta u Bradfordu, mislim da sam jednom održao i neko predavanje. Druga je bila divna Anne McLaren, sekretar KP na Oxfordskom sveučilištu, inače otpadnička kći lorda Browna, vlasnika glavnih brodogradilišta u Glasgowu – još se sjećam njenog strasnog plesa (došla je s ljubavnikom, mladim i ludim kao ona) na logorskoj zabavi u Kraljevici. Postala je istaknutom i slavnom biologinjom, dolazila je i u Beograd da eksperimentalno istraži Lisenkove tvrdnje o krumpiru (lažne); na nju ću se vratiti sredinom 50-ih godina, a oprostila se od života, svojom voljom, ovih mjeseci dok pišem, po odlasku u penziju s mjesta predstojnika važnog instituta u Cambridgeu.

Putovanje britanske brigade kući imalo je i tragikomični repić. Kad su stigli u Trst, intendant brigade imenom, mislim, Glendenning sazvao je konferenciju za štampu i objavio novinarima kako se razočarao u Jugoslaviji, nabrojavši niz strahota koje je opazio (ne znam detalje, rekao bih da su uglavnom izmišljene). Britanski drugovi pričali su mi da je to bio organizirao, kao potez u Hladnom ratu, Intelligence Service, stari majstor balkanskih intriga, koji nije bio uspio navrijeme probaviti Rezoluciju Kominforma, otkada je FNRJ prestala biti strahotom. A neke su prave strahote pretrpjeli po povratku, čuo sam, brigadiri iz Austrije i Slobodnog teritorija Trsta.

Mama se od 10. VIII odmarala pola mjeseca u Malom Lošinju i otuda napisala dvije ushićene razglednice o tom idealnom mjestu, prilično razrušenom ali sve se obnavlja za sindikalna odmarališta. Iz toga se koju godinu kasnije porodilo naše kupovanje jedne ljetne kućice tamo, za kojim je slijedila nemala zagrebačka kolonija. Tata pak, premješten u beogradsku Glavnu Vojnu bolnicu, otišao je tamo "s miješanim osjećajima" sredinom kolovoza. Prije toga su mi on i Lojzika poslali 500 dinara i paket s popisom sadržaja: "1 džem, 1 kornbif, 1 čokolada, malo kolača". Osim toga se pobrinuo da organizira, preko poznatih, vijesti o rokovima upisa na Tehniku.

Ne znam kako ni kada sam uspio u toj gužvi provesti dan-dva u Beogradu, valjda između svršetka rada brigade i njenog odlaska na more, trebao sam se javiti u odjeljenju za vezu s inostranstvom Centralnog vijeća drugu Đuki Juliusu, kog sam bio sreo u Zagrebu ranijih godina kao izaslanika iz Beograda. On je bio sin primariusa Juliusa, šefa bolnice u Vrapču, koju godinu kasnije žrtve slavnog samoubojstva zbog opskurnih intriga na koje se u novinama morao osvrnuti sâm Bakarić jer je uzvitlala veliku prašinu među zagrebačkim intelektualcima, pogotovo liječnicima; ja Bakarićev zamumuljeni članak nisam razumio, a danas, saznavši otprilike pozadinu u gadnim intrigama lokalne partijske organizacije, vidim ga kao kobni signal samovolje partijskog aparata opsjednutog neprikosnovenošću vlasti, protiv elementarnih pravila društvenog (stručnog i političkog) ponašanja, a da ne govorim o komunističkom moralu. Đuku ću spomenuti kad stignem do razmatranja kako je KPJ (SKJ) rastratila cijelo jedno pokoljenje kreativnih omladinskih rukovodilaca, a njegov brat Stevo odigrao je važnu ulogu u mom životu g. 1951. U Beogradu sam također posjetio tatu, te impresivnog Dušana Matića u njegovom stanu s divnom radnom sobom tapeciranom knjigama. K njemu sam bio pozvan preko njegove žene Lele, mamine drugarice iz AFŽ-a – a kako je Lela Matić, za koju vrlo sumnjam da je bila u partizanima, postala veza između beogradskog i zagrebačkog AFŽ-a nikad mi se nije objasnilo.

Iz Kraljevice se nisam vratio na Autoput, dvomjesečni rok mi je bio istekao, otišao sam u Zagrebu na operaciju hidrokelije, po zagrebački bruh, u bolnici Sveti Duh, mislim da je bila vojna. Poslije operacije moj urinarni sistem nije htio proraditi, te je doktor koji se za mene brinuo došao s lavorićem vode i brljao po njoj dok urin nije potekao u bolničku "gusku". To je bio moj prvi šok spoznavanja da tijelo može i zakazati. A usto mi je događaj objasnio kako djeluje magija i gdje je ona realna: ne u vanjskoj stvarnosti nego u ljudskom mozgu, preko kojega se na svoj način vraća u stvarnost. Stoga nisam kasnije, recimo u disertaciji o Vojnoviću, imao problema s organizacionom moći "mita Dubrovnika" za njega – pa zar nismo bili upravo vidjeli kako se utjelovila Marxova parola "ideja postaje materijalna snaga kad ju prihvate mase"? Kasnije sam tome dodao Brechtovu opservaciju o nacistima (i ne samo njima), "Zar nismo vidjeli kako nevjera pokreće brda?", a stigao sam i do Nietzschea – da svi naši pojmovi niču zapravo iz metafore.

Zatim sam se odmarao u Hotelu Belveder, Opatija. U Zagreb sam se vratio 4. X, fakultet je otpočeo oko 1. ali mi je upis bio organiziran te me po povratku sačekao indeks. Također očale

zbog kratkovidnosti – prvi put sam ih zatrebao – i šestar koje mi je za novu fazu života nabavila teta Liza u Londonu, samo kakao nije smjela poslati, šteta! Počinju studije, zbilja Petogodišnjeg plana i sukoba s Informbiroom.

* * *

Komentar poslijeratnoj lektiri (br. 2): U svim sam svojim školama uživao, naprosto cvao, a osobito u srednjoj školi. Učio sam mnogo i koncentrirano ali bez ikakve teškoće. Zagnjurio sam se u fiziku i matematiku – Euklid i Descartes bili su mi jasni ko na dlanu – s jednakim oduševljenjem kao i u povijest i kulturu; neko vrijeme Stahuljak nam je predavao i povijest muzike, od gregorijanskog korala do Glucka, a onda smo nažalost stali. U Prirodopisu sam čak izmislio, na bazi naprosto Brehmovih podataka u *Kako žive životinje* i naših udžbenika, cijelu hipotezu o razvitku kralježnjaka iz crva, mislim preko kolnjaka (danas čujem da se u biologiji tvrdi nešto sličnoga). Zadane pjesme sam zdušno učio napamet, tehnika koju pedagoški preporučujem – tako Šenoinog *Postolara i vraga*, o kojem sam već u Korčuli napisao kao zadaću u privatnoj poduci neku poluparodiju, Matošev sonet *Ljerko srce moje*, nekoliko ruskih, a tada i kasnije prilično mnogo na francuskome a još više na engleskome, od početka *Beowulfa* na anglosaskom i uvoda Chaucerovih *Canterburških priča* na srednjoengleskom pa preko Shakespearea do romantika i danas. No u gimnaziji, favoriti u poeziji su mi postale: narodne pjesme, iz kojih mi se do danas vrzmaju po glavi neki stihovi koji su misteriozno nezaboravni, na primjer "Gospo moja, ljutih oklopnika!"; a od autora Majakovski i Jesenjin, širen u prepisima prije nego što je izašao kao mala knjižica mislim 1950, na hrvatsko-srpskom Kranjčević, Matoš, svakako Vidrić – kultni dvostih gimnazijalaca bio je "O sjeti se, sjeti se Sali/ Kad smo te djevicom zvali" – zatim Nazor i Goran Kovačić, da i ne govorim o svom oduševljenju Krležom kojeg sam u gimnaziji iščitao gotovo svega i o njemu držao referat pred sposobnim profesorom Dragom Rubinom (koji je čak bio "doktor"!). Kao i *Jama* ubijenog Gorana, Nazor je bio vrlo popularan iz političkih razloga, često ga se recitiralo, osobito njegovu *Radost*, ali nasreću je popularnost obiju pjesnički sasvim opravdana.

Među favoritima bio je i starinski, sumorni Branko Radičević, čiji mi je dvostih "Mnogo hteo, mnogo započeo/ Čas umrli njega je pomeo" ostao kao trajno prisutna opomena, koja me pri radu bezglasno nutka "svrši svrši". Imam jak osjećaj za važnost zaključenja i poante neke smislene cjeline, makar i *open-ended*, s otvorenim svršetkom na koji se mogu nadovezati daljnji "epski" segmenti.

Kao školsku lektiru ali s mnogo zanimanja progutao sam i naše dvije epske pjesme, *Smrt Smail-age Čengića* i *Gorski vijenac*, a za vrijeme studija prešao sam na Dantea, Ariosta, Miltona i slične, moj heterodoksni favorit postao je Shelleyjev *Oslobođeni Prometej*. Mažuranić mi se sviđao po svojoj osebujnoj sintaksi, za koju sam kasnije shvatio da je po latinskom uzoru, po detaljnom ulaženju u konkretne događaje i ličnosti, te po gnomskim izrekama kao "Dobar pastijer, jer što kaže inom/ I sam svojim potvrđuje činom". Još sam dublje bio oduševljen Njegošem kojeg i danas držim čudesnim djelom u svjetskim razmjerima, a ima i mnogo više gnomskih citata koje još kako-tako pamtim ("A u ruci Mandušića Vuka/ biće svaka puška ubojita", i valjda najljepši: "Kome zakon leži u topuzu/ tragovi mu smrde nečovještvom"). Cijela vjerska priča o pravoslavlju i islamu tada nas je potpuno mimoišla – a da nije, bila bi mi duboko sumnjiva – poturice su naprosto bili kvislinzi, suradnici okupatora. A moji ukusi u "srpskoj" književnosti vidljivi su iz bilješke koju stavih na margini Skerlićeve *Istorije nove srpske književnosti* g. 1954: "5 osoba koje je narod prozvao imenom: Dositej, Njegoš, Vuk, Branko, Zmaj". Na drugim mjestima u ovim *Memoarima* mislim pisati o prozi, kojoj sam posvetio najviše vremena, također kao svežder – ali do modernizma sam se dovinuo tek na studiju, najdublje impresioniran Faulknerom (i T. S. Eliotom u stihu).

Usto, ovi popisi nisu 100% potpuni, tako se živo sjećam knjižica poezije iz Male biblioteke izdavačkog poduzeća Zora, jer sam ih držao do prije neke godine kad sam svoje knjige beletristike na hrvatskom i srpskom poklonio Sveučilištu u Rimu gdje je predavao Matvejević. Uz dolje popisane knjižice Jesenjina i Tuwima, najbolje se sjećam dojma svezaka Jure Kaštelana, mog omiljelog poslijeratnog pjesnika i kasnije kolege na faksu, zatim Župančiča ("Veš, poet, svoj dolg?/ Vem o vem, v prsih me žge..." a svršava "Plani črez Savo, plavaj črez Dravo/ Zob za zob, in glavo za glavo") i Ujevića, prepjeva Shakespearea i osobito Garcia Lorce, te sasvim apartnu i blistavu u našoj novoj poeziji, Davičovu *Hanu* – sve izdano 1950-51. ali valjda pročitano nakon 1954. kad više nisam vodio popis. Kaštelana sam prevodio na engleski, kao i neke pjesme Krleže, ponajviše iz *Balada Petrice Kerempuha*.

Koje pjesme i proze najvolih, zašto? One koje su mi ili bacile svjetlo na neuralgične vidove društva oko mene ili otkrivale mi nepoznate svjetove i drhtaje. Prvi horizont, koji sam kasnije nazvao mimetskime, bio je zastupan u paradoksalnom rasponu između "lakog štiva" krimića ili ljubića i ruskih socrealista, pri čemu su prvi bili razbibriga, što se poslije nazvalo *airport reading*[37], dok su ovi posljednji jadnici morali pretendirati na naučnu dubinu i često postajali monotoni ili čak sasvim dosadni. No bolji je bio horizont koji se nije ograničavao samo mimezom već je bar malo zašao i u začudnost: od onih koje sam prije mog studija književnosti na univerzitetu poznavao, ponajviše Shakespeare i Balzac, pa Wells, Traven, Gorki, Čehov, Krleža, Andrić, Molière, Dos Passos i nesrazmjerno mnogi pjesnici. A u poeziji, nezadovoljan vlastitom plakativnosti i prozaičnosti u stihovima, prevodio sam na svoju ruku uzavreli lirizam Lorce i Byrona te lakonizam klasičnih Kineza; idealni spoj angažiranosti i liričnosti

37 čitanje lakog štiva da se razbije dosada čekanja na aerodromu i zaboravi plastične užase i mrtvo vrijeme oko sebe

našao sam u Percy Shelleyja, mada na način koji nakon 150 godina nisam mogao slijediti, u Whitmana, te kasnije i srodnije kod Audena i drugih engleskih ljevičara 1930-ih godina (te sam prevode i objavio).

* * *

Epiloški osvrt s proturječjima: Učenje i lektira bili su – uz radio, film i kazalište – dio procesa od sasvim bitne važnosti po mene, opredjeljenja za intelektualca. Opredjeljenje je krivi termin, to sam egzistencijalno bio, to mi se sviđalo i zadovoljavalo me je, samo sam htio postati najbolji mogući. Studirajući anglistiku naišao sam na Eliotov članak koji pozdravlja novoizašlog Joyceovog *Ulyssesa* i razvija teoriju kako se intelektualac danas (naime poslije Prvog svjetskog rata, a rekao bih i nadalje) mora asketski trenirati, kao atleta. Već sam citirao bar po ovom vidu začudo slični stav Gorkoga, u sjećanjima o Lenjinu, o heroizmu "skromnog asketskog požrtvovanja poštenog ruskog intelektualca-revolucionara", koji sam s dubokim uvažavanjem pročitao odmah 1946. Dakako niti se pod asketizmom misli religiozno odricanje tijela, niti sam pak ja bio izdaleka toliki heroj kao subjekti o kojima su pisali Eliot i Gorki. Međutim, kao što skitnice to kažu u Beckettovom dijalogu:

G. Ti se uspoređuješ s Kristom?!
D. Cijeli sam se život s njime uspoređivao.

Volio bih da sam postao ono što je Brecht, moj glavni uzor od kraja 1950-ih, jednom zaželio za sebe, otprilike "točno je da sam manijak, ali nadam se da će reći kako sam bio umjereni manijak". A u emigraciji 1930-ih povjerio je Benjaminu kako je dobro da je vlastite ekstremne stavove zadesila epoha reakcije: to ih stabilizira kao nešto manje ekstremne, centralne (mada još uvijek dosljedno radikalne). To ga nije spriječilo, a nije ni Eliota, da djeluje kao angažirani ideolog, ali i to kao pjesnik, *inner-directed*[38].

Dakle čak i moje ljubljeno čitanje, koje mi je kao disanje, lagodno je otvaranje vrata ka prostranim svjetovima znanja i imaginacije, stalni vrutak naslade; no također je unezvjereno naličje osamljenosti (kakvu sam kasnije često sretao kod učenjaka, karikaturalno prikazanih u profesoru Serebrjakovu iz *Ujka Vanje*). Kad je Vranicki, mladi asistent na filozofiji, ranih 1950-ih preveo Marxove *Rane radove*, saznao sam da se to zove otuđenje. Nije samo apanaža industrijskih radnika.

Danas se, nakon svega, pitam otkuda takvo usmjerenje moje "manijakalne" energije. Držim da je to reakcija na moju "začepljenu" situaciju kroz četiri godine rata, pod velikim pritiskom stalnih egzistencijalnih ugroženosti. Istina, ja nisam zebo, tek sam tu i tamo gladovao, mogao sam čitati, imati neke prijatelje, učiti, i slično; roditelji su me zaštitili od teških fizičkih patnji, sreća nas je pomogla. Istina, epizoda užasnog udara terora pod ustašama za vrijeme atentata na poštu (opisana u prvom dijelu) bila je iznimka, nešto sličnoga se ponovilo samo kad je njemačka bomba pala pedesetak metara od mene, te sam se poslije rata dugo trzao pri nenadanim jakim zvukovima. U Korčuli sam mnogo plivao, čitao sam Julesa Vernea, hodao lijepim mediteranskim predjelima, zauvijek pejzažom moje mašte. A u Bariju se katkad moglo dobiti čak i banane i čokoladu, gledati djevojke, bilo je dječjih emisija na radiju, filmova, oficira u maminom uredu, kolega iz razreda; moglo je biti mnogo gore. No što će se sa mnom i mamom desiti poslije rata bilo je nejasno, perspektive su ostale anksiogene. Psihički pritisak bio je neprestan, i ja na svojim fotografijama više ne nalazim onog nasmijanog i vedrog predratnog dečka.

A zbivalo se to sve u godinama mog puberteta, kad su mnogi dani bili naprosto dječački ali je na horizontu vrebao taj oblak strave o sutrašnjici, pomanjkanja pouzdane sigurnosti, neka vrst *Weltlosigkeit*.[39] U FNRJ se ta sigurnost pojavila u obliku Narodne Vlasti ili Titovog socijalizma, a u isti mah sam ja mogao kako postati ne baš zadnji član te nove, otvorene i ekumenske ("internacionalističke"), zajednice, tako i djelotvorno doprinijeti da do te strave nikad više ne dođe – za mene i sve oko mene.

No s druge strane, pozitivna interpretacija tog filozofema gubitka ili pomanjkanja sigurnog i prisnog svijeta tvrdi da svi mi moramo aktivno sustvarati vlastiti svijet, da je zastarjela iluzija polakih razdoblja kako nam je on stabilno zadan – koja onda vodi do nacionalizma i drugih lažnih kolektiva (koje definiram kao one koje guše ličnost). Konačno pak, značajni i lijepi stih Wordsworthov, "The world is too much with us", koji bih preveo kao "Svijet nas isuviše pritište", ukazuje upravo na pol ličnosti u svijetu: u našem duboko otuđenom razdoblju valja sudjelovati u oslobodilačkim strujanjima, to je za mene osnova mentalne higijene i mogućnosti spoznavanja, ali biti im vjeran na intimno nužni način, *in one's own fashion*.

Pomodna psihoanaliza američkog tipa rekla bi da je moja osamljenost – odalečeno držanje, pomanjkanje kontakta s drugovima i teškoće na Pruzi – bila duboko povezana s odnosom prema ženama, i ja sam tada povremeno tako mislio. Ipak držim da je erotska komponenta prije bila egzemplarni simptom ili indikator, a da je odlučujuće bilo iskustvo nužne zatomljenosti u ratu: u Zagrebu i na Korčuli nužno da se preživi, u Bariju zbog sasvim drugačije sredine savezničkih oficira i talijanskih školaraca. (Najveći Freud za mene je onaj koji je iz iskustava smrtne strave 1. Svjetskog rata preispitao svoju dotadašnju panseksualnu zgradu u *Jenseits des Lustprinzips – S onu stranu principa ugode*.)

38 usmjeren ili vođen iznutra, kategorija kritičke sociologije reaktualizirana u USA 1950-ih po suprotnosti s omasovljenjem i glajhšaltungom. **39** pomanjkanje ili gubitak svijeta, filozofsko-psihološki termin iz porodice otuđenja, rabi se i za pomanjkanje čvrste povezanosti mladog subjekta s nekim ili nečim stalnime koje mu predaje norme i vrijednosti, bez čega niču "nerealni" projekti.

Stvarno, osim možda Deka Grossmana, tko bi u razredu mogao razumjeti moja iskustva? Ali s njime, kao i sa starijim drugovima, o prošlosti se uopće nije pričalo, pozljede sviju nas, uključivši partizansku generaciju, imale su pretanku skramu da bi se u njih diralo, bili smo fiksirani na ovaj jureći, dupkom ispunjeni čas i na budućnost – kao da oni mogu izbrisati prošlost.

Vrlo je važno da je moje sidro spasa u svemu tome, uz toplo prisustvo mame, bio isključivo razum, intelekt, mozak. Samo je on mogao spoznati uzroke fašizma i smjer izlaska iz njega; samo je razum bio efikasno oruđe, *the trump card*[40], dečka iz ugrožene i odbačene, stigmatizirane grupe, nižeg rasta i fizički ne osobito okretnoga. A nova je zajednica bila zasnovana na učenju, znanju, razumu. Kako već spomenuh: kud ćeš bolje! Komunizam je za mene postao, i ostao, političko opredjeljenje i vjerovanje samo ako se pod politikom podrazumijeva cjelokupni sindrom društvenog života, bivanja u zajednici, pa čak i stav prema kozmosu. Materija, na primjer, dolazi od korijena maternice, majke – od "uzvišene Venere, praroditeljice bogova i ljudi"[41].

Samo bogovi i životinje, pročitah kasnije s ushitom u Aristotelu, mogu biti izvan *polisa*, organizirane zajednice. Među bogove, iako su zgodni u filozofske svrhe kao savršeni Ne-Ljudi (funkcioniraju kao Swiftovi Plemeniti Konji), nisam nikad želio stići, odbijao sam cijelog života čak da budem šef bilo čega**,** biografija mi je puna potpredsjedništava – otud kasnija simpatija za božiće. Životinje su mi se izdaleka sviđale, ali postati životinja kafkijanska je mòra trajanja bez razuma i razumijevanja. Bolje grob nego rob.

A kasnije sam shvatio – polako shvaćam, naginjem konzervatizmu u osnovnim orijentacijama – da razum nije suprotan osjećajima, da se oni prožimaju i međusobno uslovljuju. Te da je vlast birokracije i vojske (da o policiji ne govorim) kako odvratna tako i nerazumna.

5. POSLIJERATNI ZAGREB 1948-51: Kemija, partija, pritisci

Kad su pričali djeci basne, prethistorijski ljudi počeli bi: "Bit će jednoć..."

Giovanni Mosca, aforizam

Ovog se perioda, sve do 1951, sjećam kao pretežno natmurenog i oblačnoga. Klima Zagreba nije se promijenila između prve i druge poslijeratne troljetke; niti može tu biti kriv premještaj dnevnih hodočašća s Rooseveltovog trga sa Srednjoškolskim igralištem dva bloka nalijevo, na arhitektonski sasvim analogni Kemijsko-tehnološki fakultet na Marulićevom trgu, ispod vertikale Rektorat – Kazalište – bivši Sokol (gdje su se sastajale radne brigade prije odlaska za ljeto) na Mažuranićevom trgu – i dalje prema Botaničkom vrtu; dapače, volio bih znati koji je to planer ili urbanista iz K.u.K. vremena odgovoran za lijepi niz trgova u centru Zagreba, između Ilice i željezničke pruge, odmah bih predložio da se Ilica nazove njegovim imenom. Moja boja epohe valjda je sasvim subjektivna, metaforički rad podsvijesti. A donekle mi se razdoblje možda čini mračnim i zato što su to u neku ruku, sa stanovišta profesionalnog opredjeljenja mada ne sa stanovišta drugih iskustava, tri izgubljene godine.

Odmah od početka, na nas su se obrušile dvije stijene, učenje tehničkih nauka i unutarnja politika. Prvo o potonjoj, jer je od prvog dana bila najhitnija. Službena je linija još uvijek jašila na američkom imperijalizmu koji tlači herojski grčki i slične narode, no to je, ma koliko točno, bio izvrstan primjer zaostajanja svijesti svih nas za bîtkom. A tokom školske godine, mada se na početku još citiralo razne intervjue Staljina o svjetskoj situaciji, postalo je jasno da iza naše svađe sa IB-om stoje i klasično marksistički ekonomski izvori, kao SSSR-ovo izvlačenje profita iz sovjetsko-jugoslavenskih mješovitih društava i slično. Sukob sa SSSR-om lebdio je nad svima nama, bar za ljude svjesnije prave situacije, kao olovna kapa: što se na početku tumačilo kao gadna greška sovjetskih drugova, sve se jasnije ocrtavalo kao potkopavanje postojeće vlasti u Jugoslaviji i prijetnja invazije.

E sada, navodno su u Federalnoj Hrvatskoj postojala dva žarišta ibeovaca, jedno od kojih je bilo na zagrebačkoj Tehnici (gdje bi bilo drugo zaboravio sam). Specijalno na našem fakultetu kemijske tehnologije, cijeli se partijski biro, instanca koja je tri godine ovdje bila bog i batina, bio izjasnio za IB, osim jednog člana koji je bio laborant a ne student. Svi su u ljetu isključeni iz Partije, a nama je dan zadatak da ih na sastanku Narodne omladine isključimo i iz te organizacije. Bili smo došli s raznih strana, nismo se poznavali, u Partiji smo bili svi zeleni, a poslijeratne tradicije otvorenih sukoba s političkim neprijateljima u N.O. nije bilo. Za sekretara partijskog odjela I godine izabran je (sve na prijedlog Biroa KP Tehnike) Tomislav Markotić, koji je došao s Kosova, a za zamjenika ja, da sve to organiziramo uz sufliranje izaslanika iz Biroa. Tako je negdje odmah potkraj prvog mjeseca studija održan plenarni sastanak N.O. godine na koji je uz 140 studenata došao i glavni antagonist. Samo što nam je on preoteo inicijativu i odmah održao prezrivi govor te demonstrativno sišao s vrha velike aule fakulteta i ostavio nas takoreći s dugim nosom, da izglasamo (tada dakako jednoglasno) njegovo odstranjenje iz NO-a kao neprijatelja – što je bio i prijedlog fakultetskim vlastima da ga odstrane sa studija. Kasnije se saznalo da je, po staroj praksi KGB-a, u partijskoj organizaciji bila ostavljena jedna "krtica", tj. zasekrečeni ibeovac koji se nije izjasnio nego je otkucavao sve naše planove. To je bio Ivan E. s druge godine studija, iz poznate zagrebačke advokatske porodice, koji je nešto kasnije uhapšen i proveo godinu dana na Golom Otoku. Sve je priznao i ispričao, pokajao se, te se vratio na studij u naše godište i diplomirao s nama, držeći se daleko od politike. Godine 1951, na prvomajskom izletu godišta na Hvar (na što ću se vratiti), prilično se nacvrckao i odr-

40 adut (tuče sve druge boje) **41** uzvišena Venera, praroditeljica bogova i ljudi = *alma Venus, deorum hominumque genitrix* (Lukrecije)

Lektira III (1948-49):

Dijelim ju na faze određene kako političkim zbivanjima tako još više ritmom učenja i polaganja ispita na Sveučilištu koji je bio znatno učestaliji od onoga u srednjoj školi. Dolje nisam bilježio pozamašne i često vrlo dobre udžbenike ili skripta iz predmeta koje smo slušali, još se sjećam ilustracija, recimo „Liebigove bačve“, iz *Anorganske kemije* prevedene s ruskoga. No ritam je čitanja pod golemim pritiscima bitno opao u poređenju sa srednjoškolskim razdobljem, a i s onim kasnijim na studiju jezikâ. Knjige i pretplaćene časopise iz SSSR-a još se dobivalo bar dobre dvije godine nakon Rezolucije Informbiroa, onda je bojkot s njihove strane postao totalan.

Kraj VIII (nakon Autoputa) do 15. X 1948

Pjesme, beletristika, drame: I. Andrić *Na Drini ćuprija* (ćir.), Ignazio Silone *Fontamara*, zbirni autor *Canadian accent*, H. Barbuse *Das Feuer*, Robert Louis Stevenson (2 naslova, na njem.), M. Gorki *Dvadeset šestorica i jedna, Riđi Vaska, Trojica*, N. G. Černiševski *Što da se radi?*, H. de Balzak *Beatrisa* (ćir.), I. Ehrenburg *The Lion on the Square,* zabavni romani autora U. Sinclair (3 naslova, 2 hrv. i 1 njem.) Anny Wothe, Norman Collins, Diet Kramer.

Povijest, publicistika, doktrina: 7 glupih sovjetskih knjižica (3 na ruskom), Bill Brooks *For Peace and Socialism* (brošurica dobivena od “britanske brigade” na Autoputu), J. B. Tito *Izgradnja nove Jugoslavije II* (ćir.), E. Kardelj, B. Kidrič, A. Ranković, J. B. Tito, M. Đilas, M. Pijade referati na V Kongresu KPJ, *Rezolucije V Kongresa,* Kardelj-Kidrič *Lokalna privreda*, *Program i Statut KPJ, Risposta al comp. Cervenkov ed altri*, CK SKP(b)-CK KPJ *Pisma*.

15. X-XII 1948

Veći dio studenoga prošao je u polaganju ispita a možda sam u siječnju otišao i skijati u Sloveniju. Od gornjeg (podnošljivog) Ehrenburga nadalje čitao sam izdanja časopisa *Soviet literature* netom izašlih sovjetskih socrealističkih romana na engleskome, onih koji su tu struju definitivno doveli na loš glas. Prije svog odlaska, tata nas je pretplatio na *Sabrana djela* Gorkoga koja su onda stizala kroz nekoliko godina. Ja sam pak gledao da nabavim sve tekstove Krleže koje još nisam imao.

Pjesme, beletristika, drame: Gottfried Keller *Romeo und Julia am Dorfe,* W. Bonsels *Menschenwege*, Warwick Deeping; socrealisti G. Gulia, B. Galin, Pasha Angelina, S. Babayevsky; *The Penguin New Writing,* E. Zola *Zver-čovek,* Charles Dickens *Sketches by Boz*, P. Mérimée *Contes choisis,* M. Gorki *Djela V,* William Saroyan *The Human Comedy, Kitty, Alabam’, Buckaroo*.

Povijest, publicistika, doktrina: H. Sevil *Frankistička Španija i borba šp. naroda*; zbirni autor *V. I. Lenjin;* Michael Seyers i Albert Kahn, *Velika zavjera;* CK KPH, *Socijalistički front* 1/’49.

II-V 1949

Pjesme, beletristika: A. P. Čehov, *Sabrana dela I-II* (ćir.), M. Gorki *Talijanske priče,* Jakov Iljin *Veliki konvejer,* H. G Wells *Mr. Britling Sees it Through,* A. J. Cronin *Gospođa s karanfilima*.

Povijest, publicistika, doktrina: M. Đilas i B. Ziherl MPB 14, Blagoje Nešković *O zaoštravanju klasne borbe* (vidi u tekstu), CK KPH *Socijalistički front* 2-5/’49; Borba *O neistinitim i nepravednim optužbama, odabrani mat.* (ćir.), M. Pijade *5 godina narodne države*, 2 glupe sovjetske knjižice (na ruskom) i daljnji brojevi/izdanja *Soviet literature*, F. Engels *Ludwig Feuerbach,* N. N. Mikluho-Maklaj *Putovanja*.

VI-VIII 1949 (ispiti, zatim uglavnom raspust, bilo je više vremena)

Pjesme, beletristika, drame: Roger Martin du Gard *Jean Barois,* B. Stanković *Izabrane pripovetke* (ćir. - uz kasnije filmove *Sofka* i *Hanka*, ambijent i temperament ostali su mi dugo u pameti), M. Gorki *Djela XIV* i *XXII;* K. Hamsun *Il cerchio si chiude,* Stendhal *Talijanske novele,* J. B. Priestley *Bright Day*, zabavni romani autora Dorothy Lambert, Karl Schüler, W. Hopkins, Hervey Allen, J. A. R. Marriott, Elizabeth Seifert, Ch.H. Snow, Faith Baldwin (uglavnom na njemačkom, nešto na engleskom), još 2 sovjetska socrealista plus Boris Poljevoj *Povest o pravom čoveku* (ćir.); Zofia Drożdż -Satanovska *Neutrte staze*, Robert Burns *Brithers a’,* A. Tolstoj *Ivan Grozni I-II,* I. Silone *Pane e vino,* William Shakespeare *Troilus and Cressida, Titus Andronicus, Coriolanus, Romeo and Juliet, Timon of Athens, Julius Caesar, Pericles, The Tempest, The Two Gentlemen of Verona, The Merry Wives of Windsor, Poems* (svi Shakespearei u 6 dana čitanja 15-20. VIII)

Povijest, publicistika, doktrina: K. Marks i F. Engels, *Manifest Kommunističeskoj Partii*, M. Pijade *30 godina KPJ,* CK KPJ *Komunist* 1-3/49, Leone Tolstoj *Gli orrori della guerra russo-giapponese,* Quentin Reynolds *The Curtain Rises*, Mladi boljševik *Komsomol i nauka, Kongres SKOJ-a i NOJ*, CK KPH *Socijalistički front* 1/’49

U rubrici *Pjesme, beletristika, drame* ima oko 75, a u *Povijest, publicistika, doktrina* oko 45 naslova.

Dva momenta s proslave mog godišta Kemijske tehnologije, valjda u g. 1949. Sa TM je označen moj prijatelj Tomče Markotić, ja gore stojim sa sendvičem u ruci, a dolje sjedim; na desno od mene jedna nastavnica, možda prof. Vjera Krajovan, te bi to mogla biti proslava kraja njenog kursa Anorganske kemije. Mjesto nepoznato.

žao nam govor oko restoranskog stola kako je odlazio u sovjetski konzulat na Tuškancu i sve im vjerno prenosio, a oni su imena glavnih krivaca upisali: "to si bio ti, i ti, i ti" – rekao nam je ukazujući na Markotića, mene i možda još kojega. Tako sam dospio u crnu knjigu KGB-a (a 1951, prilično sam siguran, i u knjigu CIA-e negdje ispod brda kraj Omahe). No i bez toga bilo je jasno da sovjetski tenkovi čekaju na Dravi. Tek kad je Staljin krenuo na Berlin 1949, a onda na Seul 1950-51. kao važnije i lakše, postalo je vjerovatno da tenkovi neće već sutra stići nego će predah još eventualno potrajati.

Koliko je ibeovaca bilo među članovima Partije nitko nije znao, kasnija engleska knjiga citira podatke UDB-e da ih je u Hrvatskoj bilo oko 5%, a najviše u Crnoj Gori, cijela jedna šestina – te su se na Golom Otoku nastavljali i stari, ogorčeni crnogorski obračuni. Neke procjene danas govore o 50 hiljada (moj je osjećaj da bi to bila maksimalna procjena), od kojih je na Goli Otok izgleda dospjelo 12 hiljada. Ništa od toga nije tada bilo objavljeno, te se nakon prvog čišćenja od ibeovaca nastavilo sprovođenjem odluka V. Kongresa, što je nama protumačeno kao spajanje organizacija SKOJ-a i N.O, čime rad partijaca u potonjoj postaje (navodno) jednako važan kao prije rad sa SKOJ-em. Dobio sam zadatak da na drugom velikom plenumu godišta, odmah u studenome, održim referat o historijatu tih dvaju organizacija uopće i posebno na zagrebačkom Sveučilištu. Zatim je pročitan Statut NOJ-a, te je otvorena diskusija. Ukratko, situacija na našoj godini nije bila ružičasta ni po pohađanju političkih kurseva i radnih akcija, ni po spremanju za učenje. Tomče Markotić je naglasio da kako za izgradnju studentskih domova nema dosta novaca, pa valja pokazati svoju ljubav prema izgradnji domovine dobrovoljnim radom na njima. Posebno smo morali inzistirati da mnogobrojni stipendisti imaju pored moralnih i zakonske obaveze, a da davatelji (ministarstva) traže mišljenje od organizacije NO. Za normalne potrebe je ipak godište od 145 studenata bilo preveliko te je podijeljeno na dvije grupe NO, a ja sam bio predsjednik druge; kasnije smo se po mojoj inicijativi podijelili na četiri grupe. Tokom prvog semestra ispostavilo se da su tridesetak "savjesni" članovi NO, te sudjeluju u svim aktivnostima, a po pravilu i dobro uče.

Na sastancima partijskog odjela godine svi smo se zbog slabog stanja u NO posipali pepelom, a pogotovo kasnije kad su počeli mnogobrojni kolokviji i ispiti te je svatko morao obrazložiti zašto je tu-i-tu pao ili odustao, i bolji su pojedinci zaduženi da po jedan razgovara sa jednim slabijim. Bilo je oštrih kritika svih na slabije, a to smo pogotovo morali gurati Markotić i ja, što na dulji rok dovodi do zle krvi. A mnogo je toga na studiju bilo zbilja instrumentalno mučno, jer se na neiskustvo brucoša, koji bi u svakom slučaju doživjeli kulturni šok, nadovezalo neiskustvo kako raditi u ovako napetoj situaciji. Mada su na fakultet pripušteni samo odlični i vrlo dobri đaci, mnogi su bili nenavikli na sustavno i stalno učenje, a brojni dolaznici iz Crne Gore, Bosne i hrvatske provincije usto su katkada slabo stanovali – u Studentskom domu bio je, rekao bih, svaki šesti ili sedmi student godišta – i hranili se kojekako. Nedostajali su neki udžbenici, morali smo prepisivati bilješke s predavanja starijih ili onih koji su ih sada polazili, te sam stoga, mislim u 2. godini, pao iz Tehničkog crtanja, prvi i zadnji put na sveučilištu, jer upute o tome kako crtati nisam bio u cijelosti dobio; a kao stručni rukovodilac morao sam inzistirati da se nabavi udžbenik iz fizike ("ili barem da se precizira gradivo potrebno za ispit"). Laboratoriji pak jedva su bili uspjeli dobiti nešto od Zeissa (sovjetska zona Njemačke) kad se i to prekinulo, pa se krpalo s epruvetama, reagensima i Bunsenovim plamenicima. Moj je utisak tada bio da su profesori i drugi predavači – Krajovan, Hahn, Karšulin, Podhorsky i dalje – bili u najmanju ruku zadovoljavajući, a u mnogim slučajevima odlični.

* * *

Dakako, osim časova napetih kampanja, najvažniji je opet bio **"stručni rad"**, koji bi, po Titovom ondašnjem govoru u Akademiji nauka Srbije, trebao dati zemlji kadrove da po tvornicama i laboratorijima predaju plodove nauke našim narodima. Ja sam postao i "stručni instruktor" tj. rukovodilac stručne sekcije 1. godišta, bio sam zadužen za organizaciju planiranja i pomaganja učenja te kružoka od 3-4 pojedinaca s po jednim boljim đa-

kom, zatim za statistike polaganja svih godišta (opet!) preko statističara grupa, i slično. Godište sam podijelio u četiri stručne grupe, evo plana rada sekcije za "vrući" V mjesec (u zagradi su moji zaduženi pomoćnici):

1/ *Pripreme za ljetni ispitni rok*:
a/ prijedlog uvjeta za upis III semestra, predložen od str. sekcije a izglasan od partijskog odjeljenja i II grupe NSOe, izglasati na preostale 3 grupe do 5.V (zadužen [nečitljivo]);
b/ fiksirati i objaviti raspored polaganja ispita u ljetnom roku;
c/ izvršiti raspored i definitivni redosljed za polaganje Anorganske II u dogovoru sa dr. Krajovan do 15.V;
d/ pokupiti preostale obaveze [koje su se davale pismeno] i izvršiti reviziju do 5.V (izvještaj str. Sekciji do 10.V); služiti se pregledom obaveza po predmetima (Knezić)

2/ *Stručni rad u maju*:
a/ fiksirati konačne rokove za polaganje Mineralogije I u drugoj polovini mjeseca sa ing. Jurkovićem;
b/ osigurati da svi koji još nisu položili polažu u ovom roku;
c/ osigurati konzultaciju s Hajmanom i boljim đacima (Herman)
d/ forsirati polaganje kolokvija iz teoretske matematike (predviđeno cc. 40);
e/ organizirati pohađanje seminara i konzultacija iz fizike;
f/ organizirati kontrolu rada nad postojećim kružocima (20, sa cc. 100 učesnika), postići da oni svi postoje i stvarno, a ne samo formalno – razviti odgovornost kod rukovodilaca kružoka;
g/ pretresti sa Analitičkim zavodom stanje u laboratoriju obzirom na završetak predavanja do 1.VI i nemogućnost rada u ljetu

3/ *Organizaciona pitanja*:
[Skraćujem: postići angažman partijskog odjeljenja i rukovodilaca na stručnim pitanjima]

Imam i popis katedri s kojih treba u ispitnom roku od 1.VI do 15.VII svakih 10 dana uzimati podatke: *I g.* Matematika, Anorganska kemija, Ruski, Mineralogija I; *II g.* Analit. kemija I, Organska I i II, Mehanika, Tehnička mikroskopija: *III g.* Termodinamika, Fizikalna kemija, Tehnološki račun, Operacije kem. ind, Anorg. kem. tehnologija (zadnje tri kod prof. Podhorsky), itd.

Vidi se da je N.O. kao organizacija još imala riječ u rasporedima i rokovima ispita. Ja sam također trebao polagati sve kolokvije i ispite, i to dobro, a kako bih inače bio predstavnik kod profesorâ? Na koncu sam to učinio u roku, ali samo radeći unezvjereno. Evo sačuvanog plana "za januar":

Leći između 22 i 1h, ustati između 6:30 i 8.30; slušati radio 7-7:15, 22-22:15, novine 14:30-15; spavati od 23 do 6:30, srijeda do 7, nedjelja do 8h. Svega u tjednu 54:30 sati spavanja, *113:30* sati budno.
Od toga: 7:30 pranje i doručak, 3:30 ručak, 3:30 večera, 35:30 na predavanja, 4 part. sastanci, 5 rad u NO, 29:30 učenje, 7 između, 9 marksizam-lenjinizam = *104:30h* rada; 3 radio, 4 novine, 2 odmor = *9h.*

Ići na predavanja, učenje u januaru kad stignem. Ići na kemiju, predvojničku, mineralogiju, matematiku do skripata. Prepisati mat. vježbe, roentgenoskopiju, fiziku. Na ruski, stehiometriju, seminar mat, mat. vježbe i tehn. crtanje po mogućnosti i potrebi.

Tjedno učenje: *crtanje* do 3h, Po, U, Č, Pe, Su, N AM = 10h
kemija (anorganska, stehiometrija) Sr AM = 7h
matematika (repetitorij, novo) Po PM = 4h
fizika (prepisivanje, učenje) Sr PM = 4h
mineralogija Č PM = 4h
predvojnička ubaciti = 0.30h
Kombinirati sa sastancima, radiom, novinama, odmorom, čitanjem, itsl.

Stoga sam te školske godine stigao pročitati jedva 40 romana, te otići na nekoliko koncerata u Radničkoj komori ili u dvorani Glazbenog zavoda u Gundulićevoj i na neke filmove. Jedan rani istočno-njemački DEFA film, a onda nisu bili loši, zvao se *Kemija i ljubav*, i bio je dakako među nama popularan. Lično sam u ovom razdoblju imao vremena samo za prvo.

Izgradnja socijalizma halapljivo je gutala moje sate i mjesece, a ja sam ih rado davao.

* * *

A kako smo živjeli? U retrospektivi, otprilike, razapeti između dva pola. Prvi: "Živjeti? To će za nas naši lakeji", rekao je grof Saint-Simon, memorijalista dvora u Versaillesu. Samo što u razmjerno siromašnom socijalizmu nitko nije imao lakeja (osim metaforičnih, kojih ima uvijek), a mašine, kućne + prevozne, stigle su mnogo kasnije: nije bilo vrijeme hedonizma nego (po Brechtu) teško i tegobno vrijeme heroizma. Državna privreda bila je tih godina i dalje u porastu, ali s većim teškoćama i mnogo većim naporima svih, ne samo zbog potpunog bojkota sa strane "istočnog bloka" nego i zbog suša 1950. i 1952. a rekao bih i uopće zbog umora nakon poslijeratne udarnički jurišne obnove. Zagreb je početkom 1950-ih dosegao pola milijuna stanovnika stalnim prilivom iz provincije i sa sela. Na plenumu CK KPJ početkom 1949, da bi se pokazalo kako smo ortodoksni lenjinisti, *päpstlicher als der Papst* (veći katolici od pape, veći staljinisti od Staljina), donijete su dvije odluke o kojima onog časa nitko oko mene nije ništa mislio osim da vjerujemo rukovodstvu, naime daljnja profesionalizacija Partije i forsiranje seljačkih radnih zadruga. Ispo-

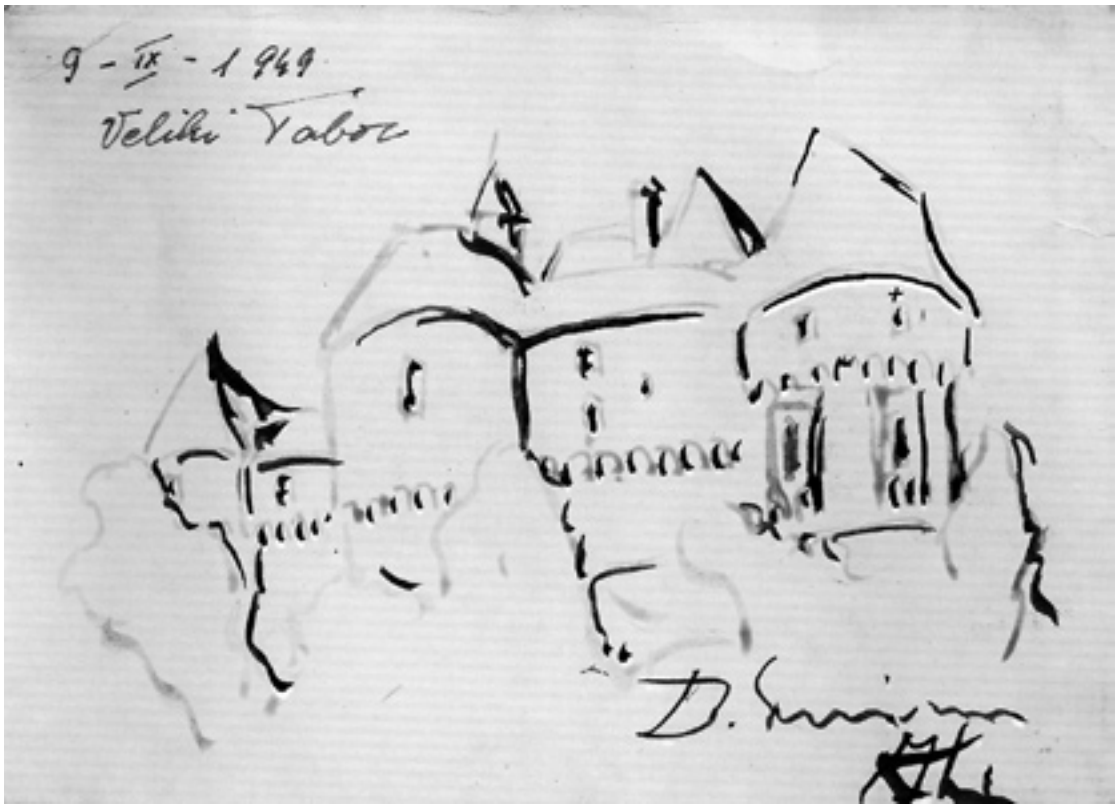

Skica Velikog Tabora, dar su-odmarača, datiran tada po meni; ime i potpis slikara nedešifrirani.

stavilo se da su obje sasvim pogrešne i ne pomažu nego odmažu. Ona druga odluka je valjda imala smisla kod zadruge u Sremu koju sam posjetio s Engleskom brigadom, ali sigurno ne u cijeloj zemlji bez ekonomsko-tehničke baze za mega-agrikulturu – koja je inače točno identificirana kao jedina u stanju da zadovolji potrebe zajednice – a pogotovo ne s pojmovima preuzetima (iako bez masovnog ubijanja) iz *Historije SKP(b)*. A za onu prvu držim danas da je još jedna manifestacija kobne sklonosti staljinizmu ili "hladne struje" u vodstvu KPJ. Danas očigledan signal za to bila je knjižica *O zaoštravanju klasne borbe* od Blagoja Neškovića, tada šefa KP Srbije, koji je kasnije podnio ostavku; ta mi se knjižica onda učinila zaboravljivom te ju nisam sačuvao, ali dijagnoza je tipično Staljinova. Tko je najbolji student, upitao je jednom neki ironičar, i odgovorio: onaj koji što prije promijeni profesiju i prestane biti student. A tko je najbolji komunist, simetrično obrnuto (kako nas je učio Lévi-Strauss)? Onaj koji, rekao bih danas, ne pravi iz tog pojma i puta profesiju nego horizont i uvjerenje, pa nikad ne prestane.

No drugi pol odlično je pogođen naslovom jednog od prvih jugoslavenskih filmova, mislim po scenariju Branka Ćopića, *Živjet će ovaj narod* (1947.) – s velikom sekvencom gdje majka raspliće svoju kosu "da se narodnoj vojsci putevi ne zapletu". Naslov je postao krilata sintagma i često se citirala u polu-komičnom smislu "već ćemo se snaći", jasnog partizanskog porijekla ("snađi se druže!"). Tako je odluka o profesionalizaciji ubrzo morala biti dopunjena proširenjem kompetencija lokalnih narodnih odbora, dakle pragmatičkim priznanjem da je samoinicijativa odozdo bar toliko neophodna. A jeseni 1949, danas znamo, na sastanku Politbiroa prevagnula je "topla struja" s konceptom radničkog samoupravljanja koja će se razviti u 50-ima, naprosto zato što bez institucionalizacije sudjelovanja pučanstva, država ugrožena sa svih strana ne bi izdržala.

Kako sam živio ja? Stanovao sam sigurno bolje od velike većine, s roditeljima, kasnije samo mamom, u pola stana svog otate u vili iznad Ilice. No i osim vremena svašta je toga nedostajalo; tata nam je pokušavao iz Vojno-medicinske akademije slati po poznanicima kavu, sapun kao i doznake za drva. To mu nije uvijek uspijevalo, jedno pismo iz one zime kaže "morat ćete ložiti samo jednu peć". Tužio se da pod stare dane, stizao je k pedesetoj, mora još uvijek polagati ispite, ovaj puta iz političke naobrazbe, ali "čovjek se nauči", a inače mu se rad sviđao. A mama i ja živjeli smo uglavnom od njene plaće od brutto 4500 dinara, pa mi je povremeno nabavljala prevode duljih tehničkih članaka koje su trebali njeni inženjeri u Institutu za industrijska istraživanja i bili su pristojno plaćani, sačuvala su se dva o fotografiji s francuskog i engleskoga. Konačno sam u srpnju, kao stalno odličan đak te aktivan član omladinske organizacije (članstvo u SKOJ-u ili Partiji nije bilo razlog za privilegije), podnio molbu Komitetu za naučne ustanove i Sveučilišta NRH za stipendiju ministarstva industrije NRH. Dva mjeseca kasnije, Komitet mi je odgovorio da me je predložio za stipendiranje saveznom ministarstvu rudarstva (?), koje će me izvijestiti o definitivnoj odluci. Na sreću je koji mjesec kasnije to ministarstvo ukinuto pa sam ipak dobio stipendiju Ministarstva industrije i odlazio jednom

mjesečno u ured u Boškovićevoj ulici, blizu Trga žrtava i maminog ureda, da ju dignem. Kad sam prešao na dvostruki studij g. 1951. stipendije sam se odrekao, pošto nisam imao namjeru raditi u kemijskoj tvornici; za razliku od kapitalizma danas, primljene stipendije nije trebalo vraćati. U to se vrijeme tata već bio vratio iz Beograda, koju godine kasnije mogao je uz rad na fakultetu otvoriti i malu privatnu ordinaciju u našem stanu, i novčanih problema nije više bilo.

U ljeto 1949. trebao sam otići na odmor u omladinsko odmaralište u Mošćeničkoj Dragi, ali su sve sobe bile pune. Našao sam privatno preko nekih poznanika sobu na Puntu, Krk, gdje sam bio 15 dana do početka VIII mj, putovanja su za svakog člana sindikata ili NOJ-a ili Ferijalnog saveza bila takoreći besplatna. Možda je u kolovozu brigada Kemije radila tjedan dana na izgradnji Pionirskog grada i pionirske željeznice u Dubravi, ali nisam siguran, nemam dokumenata; svakako sam sredinom mjeseca bio kod kuće gdje sam se s uživanjem bacio na sabrane drame Shakespearea.

A od 2. do 15. IX bio sam u Velikom Taboru, lijepom starom zamku ponad zelenih brežuljaka u koji je smješteno omladinsko odmaralište. U prostranim starim salama bili su postavljeni kreveti, valjda oko osam po sobi, bilo je ugodnih izleta po meni dragom Zagorju, nešto športa, mala biblioteka (čitao sam sjajnu *Pedagošku poemu* Makarenka), svakako šah i ping-pong. Karte su u puritanskom seljačkom socijalizmu bile od g. 1945. oznaka klasnog neprijatelja i parazitizma jer su spadale u nečastivo polje dobivanja novaca bez rada, a valjda i antagonističkog sukobljavanja unutar naroda (nikad se nismo dovinuli do lijepe Maove dijalektike o suprotnostima unutar naroda), te se s mješavinom zavisti i zgražanja pričalo kako se u Medulićevoj kavani još sastaju kartaši; izuzeta je bila pasijansa, pa sam mirne savjesti mogao prisustvovati maminom čestom (a kasnije svakodnevnom) ritualu njihovog slaganja, koji sam u kasnijim godinama i sâm naslijedio – dok smo se u 1950-ima svi uvelike prokartali, dakako za male ili po pravilu nikakve pare. Mnogo smo i revno razgovarali – killera razgovora, televizije, još nije bilo, a na moju veliku žalost niti radija. U moju sobu odmarališta smješten je i neki malo stariji, ne sjećam se da li student, nije djelovao zainteresiran za nauku nego samo za spoznaju seksualnih zahvata, što je nama mlađima, koji smo razrogačili oči i uši, opisivao u ponekad degutantnim anatomskim detaljima, pri čemu ga je posebno zanimalo iskušavanje simultanosti seksualnih i evakuativnih funkcija (slični katolički stav kasnije sam našao u Augustina Hiponskog, velikog praoca ovih *Memoara*, u ključu fasciniranog užasa prije negoli Dembelije: *inter faeces et urinas nascimur*[42]). Ohrabren valjda zahvalnom publikom odsklizao se međutim i na političke viceve, te je jednog dana došao do neke anegdote o Titu. Kako smo se svi zajedno hranili to se brzo pročulo, i neka je mlada asistentica s ekonomije, također tu na odmoru, sazvala impromptu partijski aktiv odmarališta i održala plameni govor kako se među nama ne može trpjeti razbijač jedinstva naših naroda u ovom času pritiska i Petogodišnjeg plana. Mi smo se svi zdušno složili, i zatražili od uprave da se krivac udalji s odmora, što se odmah desilo.

Ime naše Pasionarije bilo je Savka Dabčević.

Valja dodati kako je bar u Zagrebu bila prilično proširena ne samo koprolalija o kakvoj sam pisao povodom gimnazijskog humora, od sveprisutnog "jebemti" u svim mogućim varijantama objekta – od miša pa do cjelokupne ženske rodbine kojoj se želio koitus sa psom – nego i anonimna pučka poezija te vrste prepisivana po narodnim uredima, sigurno u radno vrijeme. Jedan takav dugi izljev dobio sam početkom 50-ih, preko tate koji je to smatrao smiješnim (medicinski humor orijentiran je na tjelesne funkcije), a bio je sav jedna anafora gdje svaki osmerac počinje sa "seri": "Seri gore, seri dolje/ seri zle i dobre volje/ seri jutrom i na večer/ seri i na hladni glečer/ - - - /seri svetog oca papu/ seri čak u tvoju kapu/ seri Ruse i Englese/ seri Japan i Kineze/ - - -/seri onog ko se klanja/ seri sva odlikovanja/ - - -/seri svako mrsko lice/ seri na sve jungferice/" etc. ad nauseam. U kajkavskoj tradiciji crnog anarhizma kakvu je registriralo *Djetinjstvo u Agramu* – drugi veliki uzor ovih *Memoara*, pa ako još spomenem Montaignea i Rousseaua nabrojio sam glavne nedostignute uzore ... – možda je to bila figa u džepu (Orwell je držao u puritanskoj Engleskoj da se protestira seksom, no evakuacije su valjda isto podobne). Ili je pak bila, kao za tatu, bezazleni pučki humor koji je konačno uspio ugledati svjetlost dana. Kao bahtinovac kojem je knjiga o *Rabelaisu* jedan od glavnih svjetionika, rekao bih da je to svakako *uncrowning*, plebejsko snižavanje službenih normi u grotesku, a da je, politički govoreći, dijalektički znak kako oslobađanja tako i neslobode.

* * *

Sredinom prosinca 1948. održan je zajednički kongres, naime **stapanje SKOJ-a sa NOJ-em**, pod visokim pokroviteljstvom organizacionog sekretara KPJ Aleksandra Rankovića i s uvodnim govorom Tita. To je bilo najavljivano već pola godine, i svi smo ga mi aktivisti u našim izvještajima po dužnosti spominjali kao važnu etapu. Međutim, to je bila prva ozbiljna pukotina u mom povjerenju prema politici Partije.

Jedino je obrazloženje bilo da se Narodna omladina u toku zadnjih godina toliko uzdigla da je ustvari na nivou SKOJ-a, a ime NOJ označava jedinstvo omladine svih naših naroda. Ni Titov govor nije dao dodatne argumentacije nego je, s pravom, polemizirao protiv optužbi IB-a da bi to bio još jedan korak prema nacionalizmu. A moje svekoliko ne baš malo iskustvo, iako ogra-

42 *inter faeces et urinas nascimur* = rađamo se između govna i pišaline, radikalna osuda tjelesnosti – izreka se pripisuje Aureliju Augustinu, biskupu Hipponskome i velikom teologu, mada neki tvrde da je od Bernarda de Clairvaux, 7 stoljeća kasnije

ničeno na Zagreb i radne akcije, pobunilo se protiv takve demagogije. Kako? Svi članovi N.O. su na razini SKOJ-a? Eto mog razreda u gimnaziji: prvo, ima dvadesetak slabih učenika koji su otpali od 6. do 8. razreda a da ih nitko nije iz NO izbacio, te su tamo kuda su prešli još članovi te organizacije. A što da kažemo o anglofilima Saši M i Andreju G, zgodnim i bistrim dečkima koje niti smo izravno pokušali niti bismo uspjeli ideološki preodgojiti? A što s pola tuceta ljenčina ili nezainteresiranih, i konačno – još gore – s velikom "močvarom" osrednjih u koja je obuhvaćala blizu pola razreda, i bez one 1/4 (ili, računajući otpale, 1/5) skojevaca nikad se ne bi nikuda maknula? Istina, ta je močvara išla za nama jer smo bili *the only game in town*, ali bi isto tako mogla ići i za bilo kakvom drugačijom avangardom. A da ne govorim o zgusnutim radnim akcijama, gdje su izvrdavanja svih nas bila očita. I ta ogromna masa tijesta da ne treba kvasca? To je čista laž, pa kako je to Ranković mogao organizirati a Tito blagosloviti? Dobro, za Tita,koji nam je bio ne samo ogromni autoritet nego i drag, uvijek se mogao naći izgovor *si le roi savait*[43], naprosto su ga bili krivo izvijestili, ali svi drugi na vrhu su se složili?

Na fakultetu je stanje bilo još gore jer se moralo ozbiljnije učiti i polagati ispite, od 145 brucoša imali smo na početku 30, recimo kasnije uz bolje snalaženje možda do 40, aktivista na mom godištu kemije (inače već prilično odabranih prilikom prijema). Istina skoro svi ti aktivniji i najbolji studenti bili su članovi Partije ili (do prosinca) SKOJ-a, ali zajedno to je opet bila 1/4 na elitnom fakultetu, dakle generalizirajući za cijelu omladinu 1/5 i nikako više. Službena tvrdnja, ničime dokumentirana, dakle je 4/5 netočna, danas bi se reklo u binarnom kodu vrijedi 0 a ne 1. A međunarodne veze naše omladine svakako bi uvijek morale biti povjerene nekoj (donekle ali ne sasvim promjenjivoj) jezgri, *self-selected*[44] na osnovu znanja jezika, elastičnosti i taktičnosti, i slično; ako ta jezgra ne bi bila SKOJ, bila bi izravno Partija i po njoj favorizirani omladinci – "neprekaljeni" (po tadašnjem rječniku, od slavne sovjetske knjige *Kako se kalio čelik* koju su valjda svi skojevci čitali) prijašnjim zalaganjem u bazi. Po prvi put je moje trajno i detaljno praktično iskustvo došlo u direktni sukob s improviziranom (ili još gore, izmišljenom u *self-serving*[45] svrhe) doktrinom rukovodstva KPJ.

Što dakle stoji kao pravi razlog iza ovog službeno proklamiranoga, uz odobravanje dosadašnjih rukovodilaca SKOJ-a i NOJ-a? Novi je predsjednik NOJ-a bio meni totalno nepoznato ime (Badovinac, Badurina, zaboravih) te ga se ni kasnije ni po čemu ne sjećam, naprosto sivi aparatčik. Gdje su tu komandanti štaba sa saveznih radnih akcija, dvije Pruge, Autoputa, Novog Beograda – Batrić Jovanović, Mihajlo Švabić i slični?

Pišem o tome tek nakon prikaza školske godine 1948/49. jer u vrtlogu poslova nisam imao vremena a niti spoznajnog oruđa da se tu snađem, samo početak raspukline koja je tek kasnije postajala objašnjivom (i još si ju danas objašnjavam). Oko četvrt stoljeća kasnije beogradski prijatelj Ico (Ivan V.) Lalić, uz sekundiranje Vave (Jovana) Hristića, s rafiniranim mi je smiješkom objasnio da se, po srpskom frankofilskom žargonu koji je tada kurzirao, kod Tita – zdušno podržanog od manje sposobnih – radilo o *dauphinofagie* (čitaj "dofénofaži"), gutanju potencijalnog prijestolonasljednika (*dauphin*-a); aluzija je bila, valjda, na Uranov a onda i Kronosov/Saturnov postupak prema sinovima jer mu je bila predskazano da će ga jedan defenestrirati. Zeusa pak, dodajem danas, nitko više nije mogao svrgnuti jer je također predskazanog zamjenika trebala roditi njegova prva supruga Metis (Praktična mudrost ili Lukavstvo), koju je međutim on progutao tako da će stalno ostati u njemu a ne van njega (sve to po divnoj knjizi Detiennea i Vernanta *Les ruses de l'intelligence*), a izašla je samo njihova kći Atena. To je sumnjičenje imalo logičke osnove, sjećam se jedne rane sovjetske SF anticipacije oko 1930. gdje nakon 1-2 generacije SSSR-om vlada, kao generalni sekretar Partije, bivši predsjednik Komsomola... Samo što sustav bez kako generacijske tako "idejne" obnove u modernim uslovima ide prema samoubojstvu. A do prave obnove dolazi se samo javnim suprotstavljanjem argumenata, unutar našeg zajedničkog horizonta – to sam naučio od Miltonove *Areopagitike* (a Milton je bio teoretičar Cromwellove revolucije, otprilike kao Kardelj, samo bolji, bez vlasti i usto veliki pjesnik).

Uopće je jedina optužba IB-a koja mi je odjekivala kao donekle vjerovatna bila ona o "sumnjivim marksistima" u Jugoslaviji. Dolazeći sa strane ubojica stotina hiljada vlastitih komunista, to je bila bezobrazna demagogija, *the pot calling the kettle black*[46] – pragmatično snalaženje jugoslavenskih komunista bilo je milijun puta bolje od Staljinovih teorija. Ipak, jasno se sjećam jedne žustre diskusije na kraju aktivističkog dana, subotom predveče na Trgu Republike čekajući tramvaj, negdje početkom 1948, između mene i Tomice Golubovića, člana biroa I. Rejonskog komiteta SKOJ-a sa gustim obrvama i madežom na jednoj. On: "Klasna je forma naše države narodna demokracija". Ja: "Kakve veze s klasom ima 'narodna demokracija'? Mi smo diktatura proletarijata." (Ja sam bio duboko u Lenjinovoj *Državi i revoluciji*, a on je bio pročitao možda 2-3 Lenjinova članka.) On: "Pa kakva je to diktatura koja je demokratska volja velike većine radnika, seljaka i poštene inteligencije nasuprot izdajicama naroda?" Ja: "Ma slažem se, ali zašto samo inteligencija mora biti poštena?"

U praksi se od početka 1950-ih nadalje onda desilo ovo: velikih saveznih radnih akcija više nije bilo, o bilo kakvoj "komunističkoj korekturi" tržišne ekonomije zadnji je negdje mislim 1960-ih par puta progovorio Miko Tripalo kad je bio sekretar gradskog komiteta KPH Zagreba, i Partija se povjerila, prvo, polugama vlasti, i drugo, ekonomskom "napretku", uskoro u simbiozi Partije i tržišta, a kasnije i banaka.

43 *si le roi savait* = kad bi to kralj samo znao, uzdah potlačenih, potječe najkasnije iz doba Molièrea **44** samo-odabrane, oktroirane **45** podešene da služi vlastite interese **46** *the pot calling the kettle black* = rugala se sova sjenici (doslovno: lonac predbacuje kotliću da je crn)

Dakako da moja nelagoda nije ni u snu izvirala iz nekakvih ličnih ambicija. Nekoliko puta odbio sam otvorena vrata za ulazak u "elitu": u 1946/47. kad su se tražile prijave za školovanje u SSSR-u, ljeta 1948. kad je postojao plan da se "partizanske gimnazije" kojima je isticao *raison d'être* pretvore u nekakve super-"Titove gimnazije", nešto kao pariški *khâgne*, a zatim 1948/49. kad se u Beogradu osnivala Novinarsko-diplomatska škola (na što ću se vratiti). Jedini položaj koji sam ja želio bio je onaj sveučilišnog profesora, a to mi je socijalistička Jugoslavija uskratila.

* * *

Kad sam već kod **snova**, volio bih nešto reći o njima jer su me narativne epizode ili čitavi zgusnuti romani pratili skoro svake noći cijelog života, samo što ih se na moju veliku žalost sjećam otprilike dvije minute kad se probudim a onda se više ne daju rekonstruirati. Čitao sam negdje kako se neki mislim pisac bio istrenirao da ga vekerica[47] budi svake noći pa bi onda brzo zapisao ili izdiktirao u diktafon što je bio sanjao. Ja diktafona nisam imao, a spavati bar osam i po sati dnevno (ili noćno) mi je uvijek bilo nužno potrebno da bih radio, pa je još i danas, i bojao sam se da tu rutinu prekinem. Najvažnije: nije mi se činilo toliko važnim da te snove zapisujem, imao sam ogromni pretek drugih poslova.

Iznimno sam jedan realni san strave ugradio u neobjavljenu lirsku prozu *Legenda o unošenju ljeta*, napisanu 1959-61. Glasi ovako: "Hodao sam sa Smrti. Njen je skelet obavijen mirisom ozona. Uvijek me pita tko sam, i ja pitam nju tko je. Nijedan neće prvi odgovoriti. Onda mi se približava, i kad se počnemo gušati probudim se."

Ali bez snova ne bi bilo ni jave (onakve kakva je bila). O tome sam mnogo naučio kasnije u Japanu.

Ne čini mi se da je od toga suviše daleka tema, za koju je onda možda ovdje mjesto: kakva je bila, bar ugrubo, sudbina tri skojevca iz mog gimnazijskog razreda, 6b do 8b, koji su valjda bili jedina prava radnička djeca u našem razredu. Počet ću s Dragecom Gajšakom, vrlo bistrim zagorsko-zagrebačkim dečkom, ironično duhovitim i tvrdoglavim ko mazgica; učenik je bio pristojan kad mu se dalo, i mi smo ga veljače 1947. primili kao prirodnu prinovu u SKOJ. U našoj se brigadi tog ljeta međutim gadno posvadio, ne znam detalje, valjda zbog kajkavskog anarhizma, te su ga nešto pred kraj rada izbacili kako iz nje tako i iz SKOJ-a. Ja sam to žalio, ostao mi je simpatičan, a na popisima 1978-83. živio je u Zagrebu i radio kao odvjetnik u Krapini. Drugi je proleterski ili bar plebejski (obrtnički) sin bio Igaly Antun, rodom iz Pakraca, nasmijani i šali sklon dečko, kojeg je aktiv SKOJ-a stoga odredio da se združi s neozbiljnim ili reakcionarnim dijelom razreda i kao "krtica" prenosi nam podatke. Desilo se međutim obratno: da je taj (neobično skromni) *dolce vita* usisao njega – te Rabara i Tijardovića – pa smo ga morali povući i kazniti, a u Partiju 1948. nije bio primljen (Rabar me više godina kasnije zgranuo zaposlivši se u Američkoj čitaonici, pred kojom smo inače demonstrirali u krizi oko Trsta g. 1953.: "Tuđe nećemo, svoje ne damo"!). G. 1978-83. Igaly je radio u zagrebačkoj Zajednici osiguranja obrtnika, a ja sam mu se jednog proljeća u kasnim 1980-ima, prilikom kratkog boravka, telefonski javio, i sastali smo se u zgradi Matice obrtnika u Ilici gdje je s velikim entuzijazmom, nesmanjenim od školskih dana, radio na dovršavanju svog novodobivenog stana. Treći je Vlado Braus, također veseli, visoki i svjetlokosi dječak koji je znao dobivati potporu socijalne skrbi zbog siromaštva; on je svršio strojarstvo, i 1978-83. bio u nekom našem preduzeću koje je bušilo bunare u Pakistanu.

Sve su to dostojna i korisna radna usmjerenja. Ali da su predvodila na putu Jugoslavije prema socijalizmu, duboko sumnjam. Umjesto da se NOJ utopio u SKOJ-u, SKOJ se utopio u NOJ-u – naime, u općenito patriotskoj organizaciji, bez posebnog razloga za entuzijastično zalaganje, i konačno podložnoj karijerizmu i drugačijim vrstama nacionalizma od one protiv koje se Tito opravdano branio.

Kad bih imao potrebne dokumentarne podloge, pokušao bih obraniti hipotezu kako je KPJ (SKJ) rastratila cijelo pokoljenje svojih aktivista, ono mlado koje se na njen poziv diglo na ustanak otprilike 1941-45. – a tome bih dodao i ono pridošlo 1945-48, kad su karijere bile manje sigurne od nošenja glave u torbi – pa je u neuralgičnom razdoblju oko 1970. imalo 40-50 godina. Što se na primjer desilo s mojim prvim i uzornim "rukovodiocima", Stipetićem i Sinovčićem? Kad mislim na njih, vidim da su imali kvalitete vođa (*leadership*): aktivnu i mobilnu inteligenciju, bespogovorno prihvaćanje odgovornosti, ličnu karizmu, te bezimenu kvalitetu koju mogu samo označiti kao uravnoteženost između pravde i simpatiziranja s ljudima oko njih. Ja koji sam možda imao prve dvije kvalitete ali nikako posljednje dvije, bio sam ipak vrlo osjetljiv na njihovo postojanje. O prvom sam već govorio, izišao je iz politike, valjda ne svojom voljom; za drugog sam bio načuo da je postao direktor zagrebačke mljekare... A što s mojim kasnijim uzorima s tim kvalitetima? Đuka Julius, recimo, koji je nakon očeve smrti dobio *consilium abeundi*[48] s rukovodećih položaja, kasnije je bio istaknuti novinar, neko vrijeme i urednik, *Politike*, pisao je (kao i Gavro Altman) izvrsne izvještaje iz pobunjene Pešte 1956, a na kraju dugogodišnji dopisnik iz Meksika, gdje se konačno nastanio i također odigrao uglednu ulogu. Bio je prvoklasni um, po meni pravi i sposobni potencijalni političar. I tako dalje – sve do Steve Juliusa i Mika Tripala. (Do njih ću još doći.).

47 budilnik **48** mig da se povuče, izbacivanje na lijep način

Lektira IV (1949-50)

IX-XI 1949:

Po prvi put od stupanja na fakultet, prošlog ljeta i ovog semestra uspio sam rasporediti rad tako da mogu i čitati, fakultetskom ritmu valjda sam se navikao a prouzrokovao je prekide od po mjesec dana oko tri puta godišnje kad se učilo za ispite. Beletristika opet jasno preteže, valjda kao reakcija na intenzivno učenje a i na političku atmosferu; pošao sam i na francuske i njemačke klasike.

Pjesme, beletristika, drame: M.J. Ljermontov *Proza* (ćir.), Giovanni Verga *Novele*, *Vagabondaggio,* V. Nazor *Istranke, Partizanka Mara* (ćir.), V. Katajev *Ja, sin radnog naroda*, Erih Koš *U vatri*, J. Dos Passos *Manhattan Transfer*, V. Hugo *La Légende des siècles*, Pierre Corneille *Le Cid,* Bernardin de Saint-Pierre *Paul et Virginie*, H. Ibsen *Gedichte,* P. Mérimée *Nouvelles*, Molière *L'Avare, Le Bourgeois gentilhomme,* Leonhard Fink *Gladan sam,* J. W. Goethe *Reineke Fuchs, Faust I*, zabavni romani autora Ludwig Biro, Fred Andreas, Richard Voss, R. Skowronnek, Jeanne Schulz, E. Queen, Marie Barnhard, Hafiz Holm, Wilhelm Scheider, E. Krickeberg (svi na njemačkom); *Priče iz Domovinskog rata* + 2 ruska socrealista

Povijest, publicistika, doktrina: A. D. Makarenko *Pedagoška poema* (ćir.), M. Iljin i E. Segal *Kako je čovjek postao divom II,* O. Bihalji-Merin *Osvajanje neba* (ćir. - obje su ove zanimljive optimističke knjižice, još ih imam), *Constitution of the Confederation of Trade Unions of Yugoslavia,* Svetozar Vukmanovich *6 years of the Yugoslav Army*, M. Krleža *Evropa danas,* V. Dedijer *Dnevnik I* (slovenski); 3 sovjetskih knjižica; MPB 16 *Borba Indije za nezavisnost* (ćir.), CK KPJ *Komunist* 5/'49, CK KPH *Socijalistički front* 1/'49, *II Kongres KPH*, Shelvankar *The Problem of India*

XII 1949 - prvi dani 1950:

Lenjinova *Izabrana djela* u dvije knjige dobio sam od Sekretarijata N.O.J. kemijskog odsjeka „6-XI-1949: „Drugu Suvin Darku za uspješan rad u omladinskoj organizaciji i odlično učenje“ i ponio sa sobom u zimskim ferijama na skijanje u Pokljuku, usred vesele ali sasvim zatvorene družine iz slovenske UDB-e sa zgodnom blond kapetanicom, gdje sam imao dosta vremena jer su mi negdje usred boravka ukrali fine skije.

Pjesme, beletristika, drame: J. W. Goethe *Faust II*, D. Furmanov *Čapajev*, Jean de la Fontaine *Fables choisies*, E. Grin *Prijatelji,* I. Andrić *Put Alije Đerzeleza*, A. P. Čehov *Medvjed, Prosidba*, Miško Kranjec *Uz cestu,* M. Gorki *Plavi život i o. prip.*; zabavni romani autora Sophie Oehle, Ernst Klim, Nathalie v. Eschstruth [2 naslova] (na njemačkom), Donald H. Clarke (na engleskom), 3 ruska socrealista

Povijest, publicistika, doktrina: V.I. Lenjin *Izabrana djela I-II*, *Što takoe „druzja naroda“,* Visarion G. Bjelinski *Književno-kritički članci,* PB 13-14 *O Njemačkoj* (ćir.), Goskinoizdat *Charles S. Chaplin*, J. V. Staljin *O zadačah komsomola, O Lenjinu i lenjinizmu,* Aleksandar Belić, *Iz Sovjetskog Saveza,* A. Hercen *Prošlost i razmišljanja*, 2 ruske knjižice

II-III 1950 (ništa u siječnju zbog ispita):

Pjesme, beletristika, drame: M. Gorki *Djela XVIII*, *VII, XIII, XIV*, H. Ibsen *Catilina, Frau Inger auf Oestrot, Der Fest auf Solhaug, Die Helden auf Helgeland*, *Comödie der Liebe*, Mme de Sévigné *Lettres choisies*, A.R. Le Sage *Gil Blas - extraits*, Eugène Scribe *Le verre d'eau, Adrienne Lecouvreur*, Victor Hugo *Les Châtiments I. V-VIII,* Pablo Neruda *Ja optužujem*, J.J. Rousseau *Morceaux choisis*; zabavni romani autora H. Courts-Mahler [2 naslova], H. Schobert, R. Arden, P. Ford, E. Werner, N. v. Eschstruth (na njemačkom), Rex Stout (na engleskom)

Povijest, publicistika, doktrina: Ervin Šinko *O sramoti besramnih*, CK KPJ *Komunist* 6/'49, M. Butorac *Od kaosa do ultramikroba,* A. A. Kosmodemjanski *K. E. Ciolkovski*, Zvonimir Kulundžić *Ljudski govor i jezici*, V. I. Lenin *Zadači russkih soc.-dem., Što delat'?*, M. Krleža *Eppur si muove, Studije i putopisi*, 1 ruska knjižica

IV - početak VII 1950 (onda sam otišao holandskoj brigadi na Pionirskom gradu tada preimenovanom u Sveučilišni grad):

Pjesme, beletristika, drame: H. Ibsen *Brand, Peer Gynt, Ein Puppenheim, Gespenster, Rosmersholm, Die Wildente, Ein Volksfeind,* E. Zola *San,* Louis Aragon *Gospodske četvrti,* Heinrich Sudermann *Die indische Lilie, Der Katzensteg*, Arthur Schnitzler *Der weite Weg*, Andrija Čubranović *Jeđupka*, V. V. Majakovski *20 pjesama, Die Edda*, Ch. Dickens *David Copperfield* (engl.), zabavni romani autora H. Courts-Mahler [5 naslova], E. Werner, Ph. Gibbs, N. v. Eschstruth [3 naslova], E. Wallace (od njih 1 na talijanskom, 1 na hrvatskom, ostalo na njemačkom)

Povijest, publicistika, doktrina: CK KPH *Socijalistički front* 1-3/'50, H. O. Jardli *Američki crni kabinet,* V. Dedijer *Dnevnik III*

VIII 1950 (ovo je za vrijeme staža u tvornici):

Pjesme, beletristika, drame: J. Steinbeck *Cannery Row,* E. Hemingway *For Whom the Bell Tolls* (moj stalni primjer uspjelog agitprop romana), Edgar Allan Poe *Doživljaji A.G. Pym*a, Lav N. Tolstoj *Ana Karenjina* (ćir.), zabavni romani autora E. Nagrodskaja (hrv.), Curt Braun (njem.), 1 ruski socrealist

Povijest, publicistika, doktrina: CK KPJ *Komunist 1*/'50, M. Pijade *Članci i govori 1948/9*, F. Engels *Dijalektika prirode*, B. Ljapunov *Raketa* (ćir.), C. Zelikson-Bobrovskaja *Nezabyvaemye vstreči*, [Razni] *Karl Marks* (ćir.), 2 ruske knjižice

U rubrici *Pjesme, beletristika, drame* ima oko 100, a u *Povijest, publicistika, doktrina* blizu 50 naslova.

NARODNA OMLADINA JUGOSLAVIJE

ČLANSKA KNJIŽICA

1400194

Broj

Prezime Surin

Očevo ime Miroslav

Ime Darko

Zanimanje student

Godina i mjesto rod. 1930 Zagreb

Član je NO od 1945

(gdje je primljen)

Član Sklive NO kemije

Funkcija u organizaciji

U Zagrebu

22 II 1949 god.

Sekretar

rotbrskog (gradskog) komitetu NO

Legitimacija NOJ-a iz 1950, slika sa značkom radne akcije po svoj prilici iz 1948/49.

* * *

1949-50. bila je po radu vrlo slična prošloj godini, bez gužve s Informbiroom, a unutar kursusa studija kemije obilježena prelaskom s Anorganske na Organsku, gdje je u ljetu za ispit valjalo bubati napamet valjda 100 a možda i više spojeva po nacrtanoj stereometrijskoj formuli. Napetost studiranja se, da tako kažem, normalizirala, popriličan dio najslabijih nije prešao u II godinu a svi mi drugi znali smo što nas čeka i kako se dovijati. Najvažniji politički događaj godine bio je novi *Zakon o državnim poduzećima i višim privrednim udruženjima* u lipnju 1950, po paroli "Tvornice radnicima". U svom uvodnom govoru, Tito je izravno polemizirao sa staljinskom sintagmom svemoći državne administracije u organizaciji i odgoju, i suprotstavio joj odumiranje države po Engelsu i Lenjinu, kao (među ostalime) ekonomski efikasnijim putem. Posebno što se Komunističke partije tiče, suprotstavio je staljinske uloge birokratskog srastanja s državnim aparatom i "dijela državne mašine za prisiljavanje" ulozi organizatora i aktivista u svim društvenim akcijama i u njihovoj "masovnoj kontroli". Citirao je Lenjina o niskom kulturnom nivou u Rusiji zbog kojeg su "sovjeti ... ustvari organi upravljanja za radnike preko naprednog sloja proletarijata, a ne preko masa trudbenika" i zauzeo se za širenje svijesti da ljudi imaju pravo kontrole nad birokracijom. To nam se veoma sviđalo, ali značenje samoupravljanja tek se postepeno razotkrivalo.

Ja sam početkom 1950. opet "povučen" na rad u novoformiranom Odjeljenju za inostrane veze Sveučilišnog komiteta KP i NO kojim je rukovodio Stevo Julius, student medicine i mlađi brat Đukin, te ubrzo postavljen za rukovodioca agitprop sektora, praktički za izradu materijala na stranim jezicima. Mnogo sam radio na prospektu zagrebačkog Sveučilišta za inostranstvo, skupljao podatke i ostale materijale, prevodio ih itsl. Travnja te godine bio sam pratilac delegacije kolonijalnih studenata, a svibnja studenata iz Austrije i Gradišća. Ove se posljednje sjećam, stanovali su u Esplanadi koju sam tad prvi put vidio iznutra, otišli smo u Lepoglavu (poznatoj jer je u njoj negdje bio Stepinac) da vide uslove, i onda na put, valjda na more i nazad do austrijske granice. Za razliku od kolonijalnih studenata Gradišćanci su bili čisto buržoaski orijentirani, i na povratku u Austriju davali su nepovoljne izjave. Rad u organizaciji mog godišta kemije a i veze s njime, osim slušanja predavanja i polaganja ispita, smanjili su mi se, mada nisam oslobođen dužnosti zamjenika sekretara odjeljenja godine. U ljetu sam trebao ići sa godištem na sedmodnevni rad u Dubravi, što je Julius odbio jer je bilo mnogo priprema za dolazak stranih brigada tamo. Biro osnovne partijske organizacije je protestirao da će to pogoršati "stanje na godini", i Julius se složio da odem, ali je njihov sporazum poništio sekretar Sveučilišnog komiteta NO "u interesu rada i autoriteta Odjeljenja". To je bio početak ispoljavanja zle krvi određene jake grupice na kemiji prema meni, koja će se nastaviti.

Svake se godine moralo po fakultetskoj obavezi ići na mjesec dana "ferijalne prakse", te sam ja u tri ljeta 1949-50. stažirao, prvo u tvornici ulja iza kraja Branimirove i tvornici vinjaka na Vlaškoj prije Kvaternjaka (valjda tim redom), a 1951. u Fotokemici, tvornici fotopapira kraj jedne od zadnjih stanica tramvaja za Dubravu – sve u Zagrebu. Nije bilo vrlo naporno jer je trajalo po

7 sati, službeno sam bio na učenju pa mi je inženjer u laboratoriju pokazivao glavne postupke a ja bih tu i tamo nešto pomagao. Svugdje se našla zgodna laborantica koju se moglo pozvati u kino ili slično, pa što bog da. A u Fotokemici sam čak dobio "nagradu" od 2000 dinara "na teret fonda za izdržavanje kadrova". Prije toga, u srpnju sam opet bio delegat CK NOJ kod "1. holandske brigade" na izgradnji Pionirskog grada, gdje smo i ranije radili na šarmantnoj uskotračnoj željeznici, a sad je postala službeno izgradnja Sveučilišnog grada; bilo je lakše nego prva tri ljeta jer se moglo često ići kući. Tu su radile i mnoge druge strane brigade, pogotovo francuska koja je bila dobrim dijelom sastavljena od djece protufrankovskih izbjeglica iz Španije. 1950-ih sam godina još održavao veze sa Pilar, koja je iz Toulouse bila prešla u Pariz gdje je dosta bijedno životarila negdje na radničkoj periferiji, te sam jednom prespavao. Trockistička 4. Internacionala pak dala je preporuku svojim ograncima da dođu na rad u protustaljinističkoj Jugoslaviji, i valjda da nas uvjere u ispravnost svojih stavova, te su se vodile velike diskusije, a svi smo pjevali lijepe francuske pjesme Kosme-Préverta i sličnih, kao *Les feuilles mortes*, pa onda golijardski "Chevaliers de la Table ronde/ Goutons voir, si le vin est bon./ bis/ Goutons voir, oui oui oui,/ Goutons voir, non non non..." završava s "Une fille sur mes genoux"; pa zatim sentiš "A la claire fontaine/ Je me suis abbreuvé,/ J'ai trouvé l'eau si belle/ Que je m'y suis baigné", gdje je ljubljena kao bistri izvor, s finim refrenom "Il y a longtemps que je t'aime/ Jamais je ne t'oublierai". Organizirana su i predavanja, pa sam išao u Zagreb da dovodim službenim autom dr Milana Preloga (o našoj kulturnoj baštini i starom hrvatskom pleteru) i Ervina Šinka (o Kominformu). Tu sam upoznao neke Holanđane od kojih mi je bar jedan ostao dugogodišnji prijatelj: bio je to Marius Broekmeyer koji se zaljubio u Jugoslaviju, često vraćao, imao tu razroku djevojku, specijalizirao se na jugoslavensko samoupravljanje i na kraju obranio 1968. prvi doktorat na svijetu o njemu. Na kraju smo opet otišli u Crikvenicu, gdje sam žestoko flertovao s jednom Indonežankom. Ova idila s flertovima, pjevanjem i ne baš previše rada imala je međutim i rep ili naličje: delegati NOJ-a kod skoro svih drugih inostranih brigada na akciji u Dubravi bili su iz novoosnovane Novinarsko-diplomatske škole u Beogradu, u koju sam ja bio odbio ići, zgodni i veseli te talentirani dečki. Nešto malo kasnije otkrilo se da je njihov fakultet žestoko inficiran Ibeovcima, mnogi su pohapšeni a fakultet naprosto raspušten. Bio sam zapanjen.

* * *

O 1950-51, mogao bih također reći da je po radu vrlo slična prošloj godini, kako na učenju tako u Sveučilišnom komitetu, da nije došlo do dva velika događaja po mene i u meni. Rado sam pohađao Fizikalnu kemiju kod Karšulina ili Termodinamiku kod Bošnjakovića i asistenata (moj trajni upliv, sada o njoj pišem kao temelju ekologije), polagao sam ispite s odličnim kao i uvijek. Dva su ta događaja bili odluka da se posvetim literaturi i kulturi i moj sukob s partijskom organizacijom. Oni su vremenski isprepleteni a rekao bih da je moja lična orijentacija tu osnovna, pa ću početi s njome.

Pune dvije godine, sve od stupanja na studij, prezauzetost mi je bila tolika da nisam uspio dići glavu s knjige i drugog neposrednog zadatka ili neposrednog odmora, pa porazmisliti na dulje pruge. U ovoj trećoj shvatio sam, poučen i veoma korisnim staževima u tvornicama, da se svakodnevna praksa normalnog kemijskog inženjera (bar tada kod nas) sastoji u tome da znaš JEDNU formulu, recimo omjera komponenata u cementu, ili ekstrakta plus alkohola plus vode u vinjaku, i onda paziš da se ona svaki dan točno primjenjuje – mjeriš, nadgledaš, grdiš podložne, boriš se s pretpostavljenima da komponente određene kvalitete dobiješ, i slično. To mi se činilo smrtno dosadnime. Teoretska me kemija, sve do atomistike, vrlo zanimala, u matematici sam uživao čak i kad smo došli do integrala, diferencijala i dakako statistike (predavao nam je odlični profesor Blanuša), ali za teoriju nije uopće bilo mjesta ni sada u Petogodišnjem planu a niti u doglednoj budućnosti, nije bilo materijalnih ni kulturnih uslova. A s druge strane, spontano i tako reći instinktivno književnost, teatar, kultura bili su mi lagodni a ne naporni, asocijacije su vrvile svakom prilikom. Jednog sam mislim nedjeljnog popodneva prošetao sunčanim i prilično praznim četverokutom između Ilice, Srednjoškolskog igrališta, Frankopanske i Ljubljanske ulice, i razmislio o budućnosti. Da, htio sam pomoći Petogodišnjem planu, pa zato sam i otišao na kemiju. Da, dobar osrednji inžinjer je veoma koristan član zajednice i narodne privrede, a osrednji pisac ili kritičar užas božji. Ali nisam mogao bez hrane za sive ćelije mozga, a one su počele gladovati. Negdje oko Medulićeve i Klaićeve, kocka je pala: idem na studij jezika i književnosti, na Filozofski fakultet (može se pratiti u lektiri većim interesom za poeziju, drame, književnu i filmsku kritiku, pa onda za englesku književnost). Te sam godine napisao i prvu "ozbiljnu" pjesmu, za vrijeme jednog predavanja na Fizikalnoj kemiji, kao kritiku SSSR-a u stilu Majakovskoga.

Da pišem roman, rekao bih: rođen je u Klaićevoj, eto drugog rođenja.

* * *

Drugi oblak: No drugo, došlo je do tako oštrog sukoba između mene i većine partijskog odjeljenja godine, i to zbog ličnih netrpeljivosti maskiranih kreposnim partijskim jezikom, da sam na kraju ostao potpuno degutiran. Prvo sam u veljači kažnjen partijskom opomenom jer nisam spriječio loše organizirani sastanak NO na kojem se izjalovilo planirano isključenje jednog člana, te je dotični samo kažnjen kritikom s rokom za poboljšanje. Biro osnovne organizacije KP kemije složio se s prijedlogom, no mjesec dana kasnije Komitet KPH Tehnike poništio je opomenu jer je "drug Suvin isto toliko kriv koliko ostali članovi KP" .

Prvog maja godište je otišlo na izlet na Hvar. Kupali smo se, bilo je flertovanja u kome baš nisam prednjačio, Ivan E. održao nam je govor o KGB-u referiran gore, a ja sam se gadno sukobio s tada sekretarom partijskog odjeljenja Stojanom Čavićem (ne znam kud se djenuo Markotić, možda je otišao na studij drugdje). Konkretnih se okolnosti na Hvaru ne sjećam, valjda je sve bilo toliko gadno da sam ih potisnuo, no o Čaviću se vodila prilična diskusija još 1948. kad je odjeljenje bilo odbilo da ga iz SKOJ-a primi u Partiju, i učinilo je to samo na insistiranje Biroa KP Tehnike. On je otada bio pristojno osrednji student i aktivista, a među nama je postojala karakterna antipatija, smatrao sam da je podmukli intrigant iza leđa. Kažnjen sam ponovno opomenom, s obrazloženjem "nedovoljne prisnosti sa članovima partijskog odjeljenja", što je djelomice bilo sigurno točno, a Sveučilišnom komitetu je predloženo da me "vrati" na rad u odjeljenje Kemije.

Slika Darka Suvina oko g. 1951.

Stevo Julius me pozvao na razgovor i zapitao da li tu ima antisemitizma, u kom će slučaju on taj prijedlog odbiti. Ja sam se zgranuo i rekao da u Partiji antisemitizma nisam nikada primijetio, i da se po disciplini slažem s vraćanjem u bazu. Danas imam osjećaj da je sukob sigurno bio karakterističan po nekakve društvene napetosti o kojima nisam ni sanjao.

Zatim je krajem školske godine došlo do velikog sukoba u kome me uz Čavića također napao Stipe Lip. iz Splita, kojeg sam bio povrijedio kad nam je ponosno pokazivao kako čita prevedenu međuratnu knjigu Dale Carnegiea *Kako steći prijatelje i uplivisati na ljude*. Ja sam knjigu poznavao i prezirao, mislim još iz Barija, i zapanjio sam se kako se komunist može ugledati u rafiniranu buržoasku psihologiju blisku prevarantstvu, Stipe je bio pogođen. Valjda je bilo još ponekih takvih sukoba, a jedna se podeblja drugarica iz Titograda, inače nimalo proleterka i nimalo ugledni student, skandalizirala kada su došli k meni u vilu na sastanak a naša je sobarica sišla da otključa kućna vrata. Što da kažem, na višem se stupnju ponovila situacija iz brigade na Pruzi, i komentare toj situaciji iz g. 1947. mogao bih ovdje ponoviti. Bio sam svojeglav i zaokupljen ciljevima koje sam smatrao važnima a nikako gajenjem *hail fellow well met*[49] atmosfere, reagirao sam oštro na ponovno predbacivanje zbog nerada u Dubravi i rekao bez dlake na jeziku sve što sam mislio o tužiteljima. Predložen sam za isključenje iz Partije, ali dokumenata o tome i o diskusiji nemam. Sačuvao se samo opširni odgovor Komiteta KPH Tehnike koji je 1. srpnja preinačio kaznu u "strogi ukor". Argumentacija Komiteta bila je da nije točno da nisam radio i izvlačio se, i usto da sam imao beskompromisni stav prema neprijateljima Partije; a principijelno su protiv raspravljanja u kojima se potežu stari grijesi nakon što je dotični drug (ja) ponovno izabran u biro odjeljenja. Ostaje kazna ukora zbog "ispoljavanja nadmenosti i osjećaja više vrijednosti kao i nekih nezdravih ambicija (slučaj članka o katedri matematike u *Studentskom listu*)". Na koncu, partskom strijelom, Komitet Partije smatra da greške druga Čavića isto nisu malene i "predlaže organizaciji da temeljno pretrese njegov slučaj".

Ja sam se i protiv te kazne žalio Gradskom komitetu KPH, koji ju je smanjio na opomenu, s čime se odjeljenje u studenom 1951. nije složilo nego je prihvatilo kaznu ukora, s time da će mi "pomoći da ispravim svoj stav". Odluka Gradskog komiteta ipak je ostala na snazi, te je godinu dana kasnije kako Odjeljenje godine tako i partijska osnovna organizacija Kemije ukinula i opomenu "jer se drug Suvin mnogo trudio i uspio ispraviti stav". U to vrlo sumnjam, naprosto sam se ja povukao i koncentrirao energije na polaganje preostalih ispita i izvanredni studij na Filozofskom fakultetu.

U proljeće 1951. bio sam naime otišao do rektora Sveučilišta da zatražim odobrenje paralelnog izvanrednog upisa drugog fakulteta, koje se dosta rijetko davalo. Uspio sam i upisao se od zimskog semestra 1951. na Anglistiku (kao prvi glavni predmet).

A Stevo Julius je kasnije, poslije očevog samoubojstva i skandala oko toga, također potisnut, i konačno je napustio Jugoslaviju, rekli su mi da ima liječničku praksu u Ann Arboru, Michigan, kuda nažalost nisam stigao a bio bih ga volio posjetiti. U kasnijim godinama napisao je knjigu o svojim jugoslavenskim iskustvima.

Da, valja kao treći važni događaj te godine spomenuti početak suradnje sa *Studentskim listom*. Navedeni članak potekao je iz mog rada u Društvu za naučno usavršavanje studenata, ja ga nisam sačuvao no bio je polušaljiva reportaža-intervju o radu dobrih demonstratora na katedri matematike, i kakve bi tu nezdrave ambicije bilo prevazilazi moju spekulativnu sposobnost. Možda hrvatski jal?

49 američki idiom za stav lažne bliskosti – rukovanje, tapšanje po plećima itsl. – kakav se preporuča svakom uspješnom čovjeku (tiče se samo muškaraca) u građanskoj demokraciji, jer "svi smo jednaki"

Lektira V (1950-51)

Prekidi između donjih datuma su, pretpostavljam, zbog polaganja ispita. Svo vrijeme u Zagrebu gledao sam i mnogo filmova, rekao bih bar 20-30 godišnje. Na početku je većina bila ruska, skoro uvijek odlično glumljenih, gdje je uz ponešto dobrih (jedan lijepi sentimentalni film o požrtvovnoj učiteljici negdje u dubokoj provinciji koju bivši učenici na kraju slave, zatim *Deputat Baltika, Mladost Maksima* i *Moji univerziteti* prema autobiografiji Gorkog, te već spomenuta muzička *Maskerata*) bilo i mnoštvo sasvim zaboravljivih naslova, kako igranih filmova tako i dokumentaraca. Prvi su zapadni filmovi bili britanski, nezaboravljeni *Kratak susret* koji sam kasnije viđevao po kinotekama bar još 2-3 puta, zatim *Kind Hearts and Coronets* (otkriće Aleca Guinnessa) i *Lady Hamilton* (isto za divnu i nesretnu Vivien Leigh, koju sam 1965. još vidio u teatru na Yaleu prije njenog potpunog sloma); onda isto tako nezaboravni francuski niz sa Gérardom Philippeom koji otpočinje s *Parmskim kartuzijanskim samostanom* 1951. - a kasnije, kad sam već bio na Filozofiji, često smo ih viđali u zatvorenim predstavama na poziv konzulata; pa od *Sciuscià* (*Čistači cipela)* 1951. nadalje i talijanskih neorealističkih koji su me duboko dirnuli. Većina je filmova ubrzo, također od 1951, postala američkima, na početku veoma dobro izabranima: *Džungla na asfaltu, Nasljednica, All about Eve, I Was a Male War Bride, Mildred Pierce, Sunset Boulevard, Blago Sierra Madre*... Pošto su se u to vrijeme pojavili i prvi domaći naslovi, počeo sam čitati i o filmu - a ljeti 1951. i o teatru.

Sredina IX-X 1950:

Pjesme, beletristika, drame: K. Simonov *Dani i noći* (ćir.), M. Gorki *Djela XV,* M. Krleža *Djela 6 (Glembajevi*), G. Ellert *Atila,* Theodor Körner *Gedichte - Erzählungen*, I. Erenburg *Pad Pariza* (ćir.), James Hilton *Lost Horizon*, zabavni romani autora Fr. Lebus, W. Hegeler, F. Birkner. E. Wallace, Dr. E. Blum, 2 anonimna (njem.), J. O. Curwood, Max du Veuzit, H. de V. Stacpoole (tal.), W. Deeping [2], Rex Stout, Agatha Christie (engl.), 1 ruski socrealist

Povijest, publicistika, doktrina: *Tvornice radnicima*, Šime Balen *Američki farmeri,* M. Bulajić *Trst,* G. M. Linjov *Sovjetski partizani*, Mihail Iljin *Čovek i stihija*, Zina Ordžonikidze *Put jednog boljševika* (zadnja tri ćir.), Prof. Ia. Ia. Roginskii, *Novye teorii proishoždenija čeloveka*, CK KPJ *Komunist* 2-3 i 4-5/'50, Elliott Arnold *The Commandos*, CK KPH *Socijalistički front* 4/'50, R. Blum *Indija danas*, Vasa Pelagić *Umovanje zdravog razuma* (ćir.), W. White *They Were Expendable*, *Zakoni... o pronalascima i tehničkim usavršenjima*, 2 ruske knjižice

XI 1950-sredina I 1951:

Pjesme, beletristika, drame: M. Krleža *Lirika,* Theodor Körner *Werke II*, Viktor Njekrasov *Staljingrad,* Eduard Bagricki *Pjesma o Opanasu,* Vladimir Vidrić *Pjesme,* Luka Botić *Izabrana djela*, A. Tolstoi *Prekrasnaja dama i o. rasskazi, Smel'čaki,* L. N. Tolstoi *Tri smerty -Holstomer*, M. Šolohov *Oni sražalis' za Rodinu*, M. Gorki *Djela XII,* Michelangelo *Soneti*, Din Lin *Sunce nad rijekom Sangan,* K. Simonov *Frontovye stihi,* B. Gorbatov *Aleksei Kulikov, boec,* zabavni romani autora A. Brausewetter, Magali, H. Baumgarten, Max du Veuzit (tal.), H. Courts-Mahler (njem.), M. Hewlett (engl.)

Povijest, publicistika, doktrina: Visarion G. Bjelinski *Izabrani članci*, Robert Boyle *The Sceptical Chymist*, 1 ruska knjižica

II-V 1951:

Pjesme, beletristika, drame: *Narodne pjesme* (ćir.), Martin Andersen Nexø *U božjoj zemlji*, Bora Stanković *Odabrane pripovetke,* Aleksa Šantić *Odabrane pesme* (oba ćir.), Ivan Goran Kovačić *Prvi koraci, Pjesme,* M. Krleža *Tri drame*, *The Penguin New Writing Spring '46, The Penguin New Writing Summer '46,* G. Byron *Poems I,* Viljem M. Tekeri [Thackeray] *Vašar taštine,* Sergije Jesenjin *Pjesme, Naš glas*, Lukijan iz Samosate *Izabrana dela I,* Miguel Cervantes *Uzorite priče*, Denis Diderot *Moralne priče,* Thomas Morus *Utopija*, Q. Horatii Flacci *Satirae*, *1001 noć,* I. Ćipiko *Pripovjetke,* Thornton Wilder *Our Town,* M. Držić *Novela od Stanca,* Dobriša Cesarić *Pjesme,* Stijn Streuvels *Nadničar*, zabavni romani autora H. Courts-Mahler [2], A. Madelung (njem.), R. Fraser (engl.)

Povijest, publicistika, doktrina: Josip Kirigin *Film u svijetu i kod nas,* Tito *Izgradnja nove Jugoslavije III,* Josip Zidar *Dager [Daguerre],* Vojislav Popović *Edison,* Karlo Sforca [Sforza] *Neimari savremene Evrope* (ćir.), CK KPJ *Komunist* 6/'50 i 1/'51, Predrag Vranicki *Neka pitanja marksističke teorije*, CK KPH *Socijalistički front* 1/'51, Th. Van de Velde *Savršeni brak*, Stefan Zweig *Die Welt von Gestern*

VI-VIII 1951:

Pjesme, beletristika, drame: M. Gorki *Djela IX,* Tin Ujević *Rukovet,* J. Racine *Esther - Athalie - Cantiques spir,* Oscar Wilde *The Picture of Dorian Gray*, *The Crime of Lord A. Sevile [?] & o. stories*, G. Byron *Poems II-III,* Friedrich Hebbel *Mutter und Kind,* J. Barrie *Peter Pan* (hrv.), A. Jugov *Besmrtnost, The Journal of Katherine Mansfield,* Joseph Conrad *The Golden Arrow,* Petar Bezruč *Šleske pjesme*, Nikola Polić *Pjesme*, A.B. Šimić *Pjesme*, Katul - Propercije - Tibul *Iz lirike starog Rima,* Lu Sin *Istinita istorija A-Keja i o. prip.* (ćir.), A. Huxley *Music at Night*, *Uncle Spencer & o. stories*, B. Kellerman *Ingeborg,* Heinrich Heine *Pjesme,* Vsevolod Ivanov *Parhomenko*, *Geliebte Verse,* D. H. Lawrence *The Lovely Lady & o. stories*, V. Nazor *Djela XV, Prepjevi,* Julian Tuwim *Stihovi,* Juliusz Slowacki *U Švicarskoj*, S. Lewis *The Job*, H.G. Wells *Kipps, The Sleeper Awakes*, *Tono-Bungay,* Ch. Dickens *Barnaby Rudge*, zabavni romani autora E. Wallace, W. Somerset Maugham [2], W. Deeping (engl.), Guido da Verona, E. Boves (hrv.), F. Birkner, W. V. Molo (njem.)

Povijest, publicistika, doktrina: I.G. Kovačić *Prikazi i ocjene,* Berthomieu *Filmska gramatika,* Peter Bachlin *Ekonomska historija kinematografije*, CK KPH *Socijalistički front* 2/'51, V. Pudovkin *Scenario i knjiga snimanja, Glumac u filmu,* Ranko Marinković *Geste i grimase,* G. V. Plehanov *The Materialist Conception of History*, Heraklit *Fragmenti, D. W. Griffith*, CK KPJ *Komunist* 2-3/'51, *The Bancrofts*

U rubrici *Pjesme, beletristika, drame* ima oko 125, a u *Povijest, publicistika, doktrina* 43 naslova.

Razmišljajući o toj prvoj odluci o promjeni smjera mog života (emigracije 1941. i 1943. bile su totalno nametnute izvana), zaključujem da – kao lisica u pučkoj predaji uhvaćena u klopku, koja si pregrize šapu – imam sposobnost a i sklonost da neizdrživim situacijama izmaknem. Ne volim otvorene frontalne sukobe osim u sferi ideja, radije se gipko premjestim: *flectar, non frangar*[50]. Nasreću je, za razliku od metafore iz basne, patnja psihička a ne krvava, a psihički ekvivalent šape može se regenerirati, možda u nekom drugom obliku.

Incipit vita nova.[51]

50 povijam (ili uginjem) se ali se ne slamam: Senekin original je suprotan. **51** Otpočinje novi život (Dante)